معارف وزیرلیگی

تعلیمی نصاب و معلم تربیه‌لش

مرکزی معینیتی

تعلیمی نصاب انکشافی و درسلیک

کتابلر تألیفی عمومی ریاستی

اۉزبیک تیلی

اۉن ایکّینچی صنف درسلیک کتابی

باسیلگن ییلی: ۱۳۹۵ هـ . ش.

درسلیک کتاب‌لر معارف وزیرلیگی‌گه تېگیشلی بۉلیب، بازارده آلدی- ساتدی‌گه اجازه بېریلمه‌یدی. متخلف‌لر بیلن قانونی معامله بۉله‌دی.

معارف وزیرلیگی

تعلیمی نصاب و معلم تربیه‌لش

مرکزی معینیتی

تعلیمی نصاب انکشافی و درسلیک

کتابلر تألیفی عمومی ریاستی

اۉزبېک تیلی

اۉن ایکّینچی صنف درسلیک کتابی
(12- صنف)

باسیلگن ییلی: ۱۳۹۵ هـ . ش.

متن مؤلفی: انجنیر محمد حفیظ رحیق

علمی و مسلکی ادیتور: محمد حلیم یارقین

تیل، گرامر و فعالیتلر مؤلفی: دکتور شفیقه یارقین

دینی، سیاسی و فرهنگی کمیته‌سی:

- معارف وزیرلیگی تعلیمی نصاب یوکسلتیریش و درسلیک کتابلر تألیفی ساحه‌سیده مشاور حبیب‌الله راحل
- اسلامی تعلیم و تربیه بؤلیمی‌نینگ عضوی فیض محمد عثمانی
- فرهنگ بؤلیمی باشلیغی عبدالحمید عاطف

دوکتور شفیقه یارقین نظری آستیده

تېکشیرووچی: معاون مؤلف اتوب الله قویاش

نظارتچی کمیته سی:

- معارف وزیرلیگی تعلیمی نصاب و معلم تربیه‌لش معینی دکتور اسدالله محقق
- تعلیمی نصاب یوکسلتیریش پروژه سی نینگ مسؤولی دکتور شیر علی ظریفی
- تعلیمی نصاب یوکسلتیریش و درسلیک کتابلر تألیفی نینگ عمومی باشلیغی "باش مؤلف اؤرین باسری" عبدالظاهر گلستانی

طرح و دیزاین: نجیب الله نیازی

بسم الله الرحمن الرحيم

ملي سرود

دا وطن افغانستان دی — دا عزت د هر افغان دی

کور د سولې کور د تورې — هر بچی یې قهرمان دی

دا وطن د ټولو کور دی — د بلوڅو د ازبکو

د پښتون او هزاره وو — د ترکمنو د تاجکو

ورسره عرب، گوجر دي — پامیریان، نورستانیان

براهوي دي، قزلباش دي — هم ایماق، هم پشه یان

دا هیواد به تل ځلیږي — لکه لمر پر شنه آسمان

په سینه کې د آسیا به — لکه زړه وي جاویدان

نوم د حق مو دی رهبر — وایو الله اکبر وایو الله اکبر

بسم الله الرحمن الرحیم

معارف وزیری پیامی

عزیز اؤقیتووچیلر و اؤقووچیلر،

هر اؤلکه نینگ یوکسه‌لیشی و رواجله‌نیشی تَملی تعلیم و تربیه دیر. تعلیمی نصاب تعلیم و تربیه نینگ مهم عنصرلریدن بؤلیب، علمی انکشاف‌لر و جمعیت نینگ احتیاج‌لری گه کؤره یسه‌له‌دی. علمی انکشاف‌لر و جمعیت نینگ احتیاج‌لری همیشه اؤزگرماقده‌لیگی آچیق- آیدین دیر، شونینگ اوچون تعلیمی نصاب هم علمی و دقیق اؤزگریشی کېره‌ک. البته تعلیمی نصاب سیاستی اؤزگریش‌لر و کیشی‌لر نینگ قره‌شلری و مَیل‌لری گه تابع بؤلمس‌لیگی ضرور دیر.

قؤلینگیزده‌گی کتابلر شو اساس‌ده مهیا و ترتیب قیلینگن، علمی فایده‌لی موضوعلر اونگه قؤشیلگن، اؤقوو جریانیده اؤقووچیلرنی فعال سقلش اؤقوو ریجه‌سی نینگ بؤلَگی بؤلگن.

بو کتاب فعال اؤقوو یوسین‌لریدن فایده‌لنیلگن حالده، تعیین قیلینگن تعلیمی رېجه و کؤرستمه‌لر اساسیده اؤقیتیله‌دی. آته- آنه‌لر هم اؤز قیز- اؤغیل‌لری گه یوقاری کیفیت‌لی تعلیم و تربیه آلیش‌ده اوزلوک‌سیز یاردم بیره‌دیلر، دېگن امیدده‌من. شونده، معارف نینگ آماج‌لر و ایستک‌لری یوزه گه چیقیب، اؤقووچیلر و یورتیمیز گه یخشی یوتوقلر و نتیجه‌لر حاصل بؤله‌آله‌دی.

قدرلی اؤقیتووچیلریمیز تعلیمی نصاب‌نی مؤثر تطبیق قیلیش‌ده یوکسک مسؤولیت و رسالت‌لری بارلیگیگه ایشانه‌من. معارف وزیرلیگی، معارف تعلیمی نصابینی اسلام مبین دینی اساسلری و علمی معیارلرگه مطابق، جمعیتیمیز نینگ اساسی احتیاج‌لرینی کؤز گه توتگن حالده، انکشاف بېره‌دی.

بو عرصه‌ده، برچه تعلیم و تربیه بیلیمدانلری، علمی شخصیت‌لر و اؤقووچیلر آته- آنه‌لریدن، اؤز فایده‌لی و اېزگو نظرلر و پیشنهادلری بیلن مؤلف‌لریمیز گه درسلیک کتابلر تألیفی‌نی یخشیلش‌ده یاردم بېریش- لرینی ایسته‌یمن.

بو کتاب‌نی یازیب، ترتیب اېتگن برچه بیلیمدانلر، ینگی تعلیمی نصابنی تهیه و تدوین قیلیش، درسلیک کتابلرنی چاپ و ترقه‌تیش‌ده یاردم بېرگن برچه ملی و بین المللی مؤسسه‌لر و باشقه دؤست مملکت‌لر گه اؤزیم نینگ صمیمی منتدارچیلیگیم‌نی بیلدیره‌من.

و من الله التوفیق

دکتور اسدالله حنیف بلخی

افغانستان اسلامی جمهوریتی معارف وزیری

فهرست

سان	عنوان	بیت
۱	حمد	۱
۲	نعت شریف	۴
۳	صداقت و تۉغریلیک	۸
۴	اۉزبېک (تورک) ادبی دورلری	۱۳
۵	تینچلیکده یشش	۲۰
۶	ربغوزی (ناصرالدین)	۲۴
۷	اۉرخون- ینیسای تاش بیتیکلری	۳۲
۸	اۉنینچی- اۉن ایکّینچی میلادی عصرلرده‌گی ادبی دور	۳۸
۹	شعر	۴۳
۱۰	عتبة الحقایق (هیبة الحقایق)	۴۶

۱۱	یازیش قاعده‌لری	۵۱
۱۲	رُمان	۵۸
۱۳	اۊن اوچینچی- اۊن تۊرتّینچی میلادی عصرلرده‌گی ادبی دور	۶۵
۱۴	خوارزمی و اونینگ ایجادی	۷۰
۱۵	علمی و ادبی تحقیقات اوصولی	۷۵
۱۶	ایاز و قیمتلی اینجو (گوهر)	۸۰
۱۷	اۊن بېشینچی- اۊن یېتّینچی میلادی عصرلرده‌گی ادبی دور	۸۵
۱۸	امیر علیشېرنوایی	۹۰
۱۹	ظهیرالدین محمد بابر و اونینگ اثرلری	۹۸
۲۰	تاج محل	۱۰۴
۲۱	نطق و سۊزلش قاعده‌لری	۱۰۸
۲۲	اۊن سکّیزینچی- ییگرمنچی میلادی عصرلرده‌گی ادبی دور	۱۱۴
۲۳	محمد رضا آگهی	۱۲۱
۲۴	روحی ساغلیک	۱۲۴
۲۵	حاضرگی زمان ادبی دور	۱۲۸
۲۶	زلفیه خانیم	۱۳۶
۲۷	رسمی و غیررسمی یازیشمه‌لر	۱۴۱
۲۸	تحصیل رشته‌سینی تۊغری تنلش	۱۵۰
۲۹	لغتنامه	۱۵۶

بیرینچی درس

هدف:

۱- الله ﷻ صفتلری حقیده کۉپراق معلومات تاپیش.

۲- شعرنی دیکلمه قیلیب، توشونچه‌سینی باشقه‌لرگه ایته آلیش.

حمد

اې صفحۀ رخسـارینگ ازل خـطیدن انشـاء
دیباچۀ حـسنونگـده ابـد نقطـه‌سی طـغرا

ذرات ارا هــر ذره کــه بار، ذکـرینگ‌گه ذاکـر
امطار ارا هــر قطــره که بار، حـمدینگ‌گه گۉیا

مشـاطۀ صـنعونگ دورور اُولـکیم نفس ایچره
کون کۉزگوسین آقشـام گلیدین قیلـدی مجلاء

کون شکلی یوزینگ سجده‌سیدین بۉلدی مشکّل
تون طرّه‌سـی قهرینگ ییلیدین بۉلـدی مـطّرا

صـنعونگ قیلیبان صبح‌نی اول نـوع مشـعبد
کیم، مهـر اۉتین آغزیدین ایتر هر نفـس افـشاء

گۉیا که کـویر آغزی اُول اۉت حـرقتیدین کیـم
انجمـدین اۉلـور آبلـه‌لر گـردیـده پـیـدا

محتاج سېنینگ درگهینگگه خـسرو و درویش
پرورده سـېنینگ نـعـمتینگگه جـاهـل و دانا

گل یــوزیده بلبل سـېنینگ اسرارینگ‌گه ناطق
شـمع اۉتیده پروانه سېنینگ حسنونگگه شـیدا

عـشـاق ارا یارب کــه، نــواییغــه مــقـامی
بېرگیل، سېنینگ حمدینگگه بۉلسون تیلی گـۉیا

(خزاین المعانی- علیشېرنوایی)

اساسی توشونچه:

الله‌ﷻ ازلی و ابدی دیر، برچه ذره‌لر و قطره‌لر اونینگ حمد و ذکرینی اَیته‌دیلر، قدرتی بیلن کونده آفتابنی یره‌تیب، کېچه‌ده یولدوزلر بیلن تون‌نی مجلل قیلگن. شاه و درویش، جاهل و عالملرنینگ برچه‌سی اونگه محتاج دیرلر. بلبل گل‌گه الله‌ﷻنینگ سرلرینی سۉزله‌یدی و محبتیده پۉپلک اۉتگه اۉزینی کویدیره‌دی.

فعالیتلر:

۱- اۉقووچیلردن بیر کیشی درس متنینی دیکلمه شکلیده اۉقیسین، باشقه‌لر دقت بیلن اېشیتیب، کېین قوییده‌گی سۉراقلرگه جواب بېرسینلر:

- بیرینچی بیت ده "ازل خطی" و "ابد نقطه‌سی" کیم حقیده اَیتیلگن دیر؟
- هر ذره و هر تامچی قنده‌ی قیلیب اولوغ تینگری تعالی‌نینگ ذکرینی اَیته‌آله‌دی؟
- شاعر نیمه‌نی آقشام گلیگه اۉخشتگن دیر؟
- الله ﷻ گه کیملر محتاج دیرلر؟
- بلبل کیم‌نینگ اسراریگه ناطق و پروانه کیم‌نینگ حسنی‌گه شیدا دیر؟
- سۉنگی بیتده شاعر نیمه دېب دعا قیلگن؟

۲- یوقاریده‌گی حمدنینگ بېشینچی و آلتینچی بیتینی نثرگه اۉزگرتیریب، یازینگ. هر قطاردن بیرکیشی توریب، یازگن جمله‌لرینی باشقه‌لرگه اۉقیب بېرسین، کېین ایکّی اۉقووچی نوبتده توریب، بو حقده اۉز فکرینی بیلدیرسین.

۳- قۉییده‌گی سۉزلرنی معنی قیلیب، مناسب جمله لرده ایشله‌تینگ:

ازل، ابد، طغرا، امطار، مجلا، مشکّل، طرّه، مطرّا، مشعبد

۴- هرقطاردن بیر کیشی توریب، توزگن جمله لریدن ایکّیته سینی اۉقیسین.

ایکّینچی بۋلیم:

اې صفحۀ رخســــارینگ ازل خـطیدن انشـاء
دیباچۀ حـــسنونگــده ابـد نقطــه‌سی طـــغرا
ذرات ارا هـــر ذره کــه بار، ذکـرینگ‌گه ذاکـر
امطار ارا هــر قطــره که بار، حـمدینگ‌گه گۋیا

۱- یوقاریده‌گی بیتلرنی اۋقووچیلر جیم اۋقیسینلر، کېین اۋقووچیلردن تۋرت کیشی نوبتده توریب، بو بیتلرده ایشله‌تیلگن قافیه و ردیفنـی ایتسـین و قافیـه و ردیـف حقیـده باشـقه‌لرگـه معلومـات بېرسین.

۲- اَیتیلگن حمدشریف، شعر تورلریگه قره‌گنده، نیمه دېب اته‌له‌دی؟ معلومات بېرینگ.

۳- ازلی و ابدی الله‌ﷻنینگ صفتلریدن دیر، بو حقده تۋرت جمله یازینـگ؛ یـازگن جملـه‌لرنـی ایکّی اۋقووچی توریب، باشقه‌لرگه اۋقیسین.

گل یـــوزیده بلبل سـېنینگ اسرارینگ‌گه ناطق
شـــمع اۋتیده پروانه سېنینگ حسنونگگه شـــیدا

۴- اۋقووچیلردن اوچ کیشی نوبتده توریب، یوقاریده‌گی بیت حقیده سۋزلسین.

اوی تاپشیریغی:

مشـــاطۀ صـــنعونگ دورور اُولـکیم نفس ایچره
کون کۋزگوسین آقشـــام گلیدین قیلـدی مجلاء
کون شکلی یوزینگ سجده‌سیدین بۋلدی مشکّل
تون طرّه‌ســی قهرینگ یېلیدین بۋلـدی مــطّرا

یوقاریده‌گی بیتلر باره‌سیده آلتی سطرلیک انشاء یازیب کېلینگ.

ایکّینچی درس

هدف:

۱- پیغمبریمیز محمدﷺجنابلری‌نینگ فضیلتلری حقیده چقورراق معلومات تاپیش.

۲- بیت و مصرع حقیده معلوماتگه ایگه بۉلیش.

نعت

اې اۉلوب معـــــراج برهـــــان علو شـــان سنگا
ییره ایتمیش کۉکدن اســـتقبال ایتوب قرآن سنگا

حـــین دعـــوای نبوت مـــدعـــی الـــزامـــنه
جاهل ایکن اېل سېنینگ علمینگ ییتر برهان سنگا

کلک حـــکمینگ چېکدی حرف ســـایر ادیانه خط
حـــکم اثبات ایتدی نفی ســـایر ادیان ســــنگا

باقی معجـــزلر نه حـــاجت دین حـــق اثباتینه
عالـــم ایچـــره معجزه باقی ییتر فرقان ســــنگا

وصف جـــبریل امین ایتمیش قبـــول خـــدمتینگ
سِرّ حـــق کشفینه آتینگله ییتوب فـــرمان ســــنگا

سېن‌سن اول خـاتم که رفع ایتمیش جمیع حاکمی
خـــاتم حکـــم رســـالت تاپشوروب دوران ســــنگا

اول قـــدر ذوق شـــفـاعت جوهـــر ذاتینگـــده بار
کیم کېلور عرض خطا معنیده بیر احسـان ســـنگا

ماه نو دور یۉقسه ســـېن ایتگنده ســـیر آســـمان
قالدوروب بارماق کېتورمیش آسمان ایمان ســــنگا

یا نبی لطفینگ فـضولی دن کم ایتمه اول زمـــان
کیم اۉلـــور تسـلـیـم مفتاح در غـــفران ســـنگا

(فضولی)

اساسی توشونچه:

محمدﷺ برچه پیغمبرلرنینگ خاتمی دیر. بو اولوغ ذات‌نینگ اېنگ کتّه معجزه‌لری قرآنکریم دیر. رسالت حضرت محمدﷺ حضرتلریگه تکمیل بۉلگن. قیامت کونی پیغمبریمیز محمدﷺ عالی امتلرینی شفاعت قیلووچی دیر.

فعالیتلر:

۱- معراج‌نینگ اصل معناسی نیمه و قیسی سۉزدن آلینگن؟ بو حقده معلوماتی بار کیشی توریب، باشقه‌لرگه ایتسین.

۲- نعت شریفنی ایکّی اۉقووچی دیکلمه شکلیده اۉقیسین. کېین اۉقووچیلردن ایکّی کیشی توریب، نعت شریف تۉغریسیده سۉزله‌سین.

۳- قوییده‌گی سۉزلرنی معنا قیلیب، مناسب جمله‌لرگه ایشله‌تینگ:

معراج، برهان، نبوت، جبرییل امین، ایمان، مفتاح، غفران، شفاعت، الزام، معجز، رسالت.

اوی تاپشیریغی:

نعت شریف‌نینگ سۉنگگی ایکّی بیتینی معنا قیلیب، یازیب کېلینگ.

ایکّینچی بؤلیم:

اۑ اؤلوب معـــــراج برهـــــان علو شـــان سنگا
یېره اېنمیش کؤکدن اســـتقبال اېتوب قرآن سنگا

حـــین دعـــوای نبوت مــــدعـــی الـــزامـــنه
جاهل اېکن اېل سېنینگ علمینگ یېتر برهان سنگا

سؤراق:

یوقاریده‌گی بیتلرگه دقت قیلسک، هر بیت ایکّی سطردن قورشلگن. شو ایکّی سطرنی شعر اصطلاحیده نیمه دېیه آله‌میز؟

بیت: عرب تیلیده اوی معناسیده بؤلیب، ادبیاتده شعرنینگ کیچیک اؤلچاوی دیر.

مصرع: لغتده اېشیک پلّه‌سی معناسیده دیر، اما شعر فنیده بیر بیت‌نینگ تېنگ یریمیگه مصـراع یا مصرع دېیله‌دی. هر شعر بیر نېچه بیتـدن و هـر بیـت ایکّـی مصـرعدن توزیلـه‌دی. عـروض وزنلریده یازیلگن بیتلرده وزن، قافیه، گاهیده ردیف و تؤلیق بیر مضمون بؤلیشی کېره‌ک. فرد یـا بیتدن تشقری، بیتلرنینگ سانیگه قره‌گنده شعر ژانرلریدن اېنگ آزی ربـاعی، تؤرتلیـک و تویـوق بؤلیب، ایکّی بیت یا تؤرت مصرعدن تشکیل تاپگن و اېنگ کؤپی قصیده بؤلیب، یوز دن کؤپراق بیت گه هم اېگه بؤله آله‌دی. البته مثنوی ژانری قافیه باغلش نقطهٔ نظریدن فرقلی بؤلیب، اونده هر بیت مستقل معنا و ایری قافیه و ردیفلی بؤلیب، بیر وزن و عروضی بحرده ایتیله‌دی، شونینگ اوچون یوزلر و مینگلرچه بیتلی حکایه و داستانلر، همده تورلی موضوعلرنی مثنوی ژانری آرقه‌لـی ایتیش و یازیش ممکن. نوایی‌نینگ خمسه‌سی انه‌شو ژانرده یازیلگن.

مشق:

۱- ایکّینچی درس(حمدشریف) نېچه بیت و نېچه مصرعدن توزیلگن؟
۲- بو شعرنی کیم یازگن؟ شاعر حقیده معلومات بېرینگ.
۳- بیت‌نینگ لغوی معناسی نیمه؟
۴- بیتنی ادبی اصطلاحده قنده‌ی تعریف بېره آله‌سیز؟
۵- لغتده مصرع‌نینگ معناسی نیمه؟

۶- مصرعنی ادبی اصطلاحده قندەی تعریف بېره آلەسیز؟

۷- بیر شعر نېچه بیتدن تشکیل تاپگن؟ اېنگ آز بیتلی و اېنگ کـۉپ بیتلـی شـعرلر نیمـه دېـب اتەلەدی و قنچه بیتدن عبارت؟

۸- درسینگیزدەگی شعردن بیرینچی و سۉنگّی بیتینی کتابچەنگیزگه یازیـب، شـعرنینگ ژانرینـی انیقلب یازینگ.

اوی تاپشیریغی:

شعر ژانرلریدن بیر- ایکی نمونه یازیب، ژانرلر آتی و مصرعلر و بیتلرینی کۉرسەتینگ.

اوچینچی درس

هدف:

۱- صداقت و تۉغریلیک‌نینگ یخشی‌لیگینی بیلیش.

۲- صداقت و تۉغریلیکنی حیاتده مراعات قیلیش.

صداقت و تۉغریلیک

قدیم زمانلرده، اۉتین ساتووچی بیر غریب کیشی، کۉم-کۉک و چیرایلی اۉرمانده تاشقینلی و تلاطملی دریا یقاسیده عایله‌سی بیلن یشر ایدی. او اۉرماندن قوروق یغاچلرنی تېریب، بازارگه ایلتیب ساتر ایدی. اونینگ پولیگه یېمک- ایچمک ساتیب آلر ایدی. شو ترتیبده عایله اعضاسی بیلن کون کېچیرر ایدی. غریب اۉتینچی تیریکچیلیگدن قووانیب، الله‌ﷻ نصیب ایتگن نعمتیگه شکرلر ایتر ایدی.

او، اۉزیگه فخرلنیب، "خداگه شکر، ساغ و ساغلام من، تنیمده کوچ- قوتیم بۉلسه، انشاءالله هېچکیم‌گه بۉیین ایگمه‌یمن، اۉز بیلَگیم قوتیدن عایله‌م‌نینگ یېمک- ایچمگینی تاپه‌آله‌من" دېب اَیتر ایدی.

بیر کونی یغاچلرینی ییغگندن سۉنگ، چرچب- هاریب، دم آلیش اوچون بیر درخت‌نینگ تگیگه کېلدی. بالته‌سینی درخت‌نینگ یاله‌سیگه آسیب، بیر لحظه ایاغینی اوزه‌تیب، یاتدی.

اَره‌دن آز مدت اۉتمه‌ی، بالته‌سی یاله‌دن سیلجیب، دریاگه توشیب کېتدی. چاره‌سیز اۉتینچی قیغوگه باتیب، یوره‌گیدن کویینیب الله تعالی درگاهیگه قۉلینی کۉته‌ریب ایتدی:

"اې اولوغ تینگریم، برچه بنده‌لرینگگه مهربان‌سن. ییقیلگن کیشیلرنینگ قۉلیدن توتیب، کوچ و قوّت بېروچی هم، حقیقی یاردم بېروچی هم اۉزینگ‌سن. مېن غریب بنده‌نگ، دایم ایشلب، منگله‌ییم‌نینگ تېرینی تۉکیب، حلال رۉزی تاپردیم. کیشی‌نینگ مال و دولتیگه کۉزیمنی توتگنیم یۉق ایدی. مېندېک چاره‌سیزلرنینگ چاره‌سینی اۉزینگ قیل. برچه مخلوقلرینگ رزقینی اۉزینگ بېره‌سن. ایمدی اهل- عیاللریم‌نینگ نفقه‌سینی تیارله‌ی آله‌من‌می؟ بالته‌م، برچه بایلیگیم ایدی، او هم دریاگه توشیب کېتدی. حاضر مېن نیمه ایش قیله آله‌من؟ اۉزینگ مېنی کمک بېر." دېب دعا قیلدی.

الله تعالی درگاهیگه کۆترگن قۆلی یوزیگه سورتیلمه‌ی توریب، دریادن بیر پـری چیقیـب، قرشی‌سیگه تاخته‌دی. غریب کیشیگه قره‌ب: آهای اۆتینچی، نیمه اوچـون ییغلـب توریـب‌سـیز؟ دیدی. اۆتینچی باشیدن کیچگن واقعه‌نی ایتیب بیـردی. پـری دریاگـه شـونغیب، نیچـه دقیقـه اۆتمه‌ی، کوموش‌دن توزیلگن بالته‌نی دریادن چیقه‌ریب: منه! بالته‌نگنی آل، دیدی.

اۆتینچی اۆیلب، اۆزیگه:

شو بالته‌نی آلیب، بازارگه ساتسم، کۆپ پولگه ایگه بۆله‌مـن، غریبلیکـدن قوتیلیـب، بـای بۆلیب کیته‌من و تیریکچیلیگیم آسایشده اۆته بیره‌دی، دیدی، لیکن الله تعالی‌نـی حاضـر و نـاظر بیلیب، استغفرالله دیب، اۆیلاویدن قیتدی و پریگه قره‌ب: یۆق، بو بالتـه مینـدن ایمـس، دیـدی. پری بالته‌نی دریا قیرغاغیگه قۆییب، ینه شونغیب کیتدی. بیرلحظه‌دن کیـین باشـقه بیـر آلتـون بالته‌نی دریادن چیقه‌ریب بیردی. اۆتینچی بو بالته‌نی هم کۆریب، یۆق! بـو هـم مینـدن ایمـس، دیدی. پری بو بالته‌نی هم دریـا قیرغاغیگـه قۆییـب، قیتـه‌دن دریاگـه شـونغیب کیتـدی، یـریم ساعتدن کیین، اۆتین ساتووچی‌نینگ بالته‌سینی دریادن تاپیب کیلدی. اۆتینچـی، منـه شـو بالتـه میندن دیب، پری‌نینگ قۆلیدن آلدی. پری اۆتینچیگه قره‌ب: سین صادق و تـۆغری ایکـن‌سـن، شونینگ اوچون آلتون وکوموش بالته‌لرنی هم سینگه ساوغه قیله‌من. اولرنی ساتیب، تینچلیـک و فراوانلیکده یشه، دیب کۆزدن غایب بۆلدی.

منه، صداقت و تۆغریلیک انساننی مـراد مقصـدیگه ییتکـزه‌دی و برچـه قیغـو- بلالـردن اسره‌یدی. الله ﷻ قیامت کونیده، صادق و تۆغری کیشیلرنی، پیغمبرلر بیلن صحبتداش قیله‌دی.

اساسی توشونچه:

اۉتینچی بیر غریب، اما تۉغری کیشی ایدی. او، انه‌شو صداقت و تۉغریلیگیدن مراد- مقصدیگه ایریشیب، تیریکچیلیگی یخشی بۉلیب، آبرو - عزتده یشه‌دی.

فعالیتلر:

۱- قوییده‌گی سۉراقلرگه جواب بیرینگ:

- صداقت سۉزی قیسی کلمه‌دن توزیلگن و معناسی نیمه؟
- اۉتینچی نیمه‌سیگه فخرلنر ایدی؟
- اۉتینچی قیسی جمله‌لر بیلن الله تعالی‌گه دعا قیلدی؟
- پری، اۉتینچی‌گه نیمه‌لرنی بیردی؟
- اۉتینچی نیمه اوچون تۉغری سۉزله‌دی؟
- پری، اۉتینچی‌نینگ تۉغریلیگنی یاقتیریب، نیمه دیدی؟

۲- اۉقووچیلر ایکّی گروهگه بۉلینیب، بیرگروه تۉغری کیشیلر حقیده و ینه بیرگروه ایگری و خائن کیشیلر عاقبتی حقیده بیش جمله یازسینلر. سۉنگ، هر گروهدن بیر کیشی یازگن جمله‌لرینی باشقه‌لرگه اۉقیسین.

۳- قوییده‌گی سۉزلرنی معنی قیلیب، اولردن جمله‌لر توزینگ:

اۉتینچی، تلاطم، کون کیچیریش، بۉیین ایگماق، بالته، سیلجیش، قیغو، منگله‌ی، تیر، پری.

۴- هر قطاردن بیر- بیر کیشی نوبت بیلن توریب، بیر لغت‌نینگ معناسی و اونگه توزگن جمله‌سینی اۉقیسین و لغتلر توگه‌گونچه، نوبت دوام ایتتیریلسین.

اوی تاپشیریغی:

صداقت و تۉغریلیک حقیده اۉز توشونچه‌نگیز یا ایشیتگن بیرار واقعه یا حکایه‌نگیزنی یازیب کیلینگ و صنفده اۉقینگ.

ایکّینچی بؤلیم:

قوییده‌گی آته‌لرسؤزینی دقت بیلن اؤقینگ:

- ایگری اؤلتیریب، تؤغری گپیر.
- ایگری یاغاچ‌نینگ ایگیلگنی، سینگنی.
- دلی تؤغری‌نینگ تیلی تؤغری.
- یخشیگه قرا یوقمس.
- یخشیگه قؤشیلسنگ، مرادگه ییترسن؛ یمانگه قؤشیلسنگ، اویاتگه قالرسن.
- یخشیلیک، ییرده قالمس.
- یخشی‌نینگ قربانی بؤل.
- یخشینی مقته‌سنگ، یره‌شر؛ یماننی مقته‌سنگ، اده‌شر.
- یخشی ایشنی کیینگه تشله‌مه.
- یخشی سؤز بیلن ایلان اینیدن، یمان سؤز بیلن پیچاق قینیدن چیقه‌دی.

فعالیتلر:

۱- اؤقووچیلر اوچ گروهگه بؤلینیب، هر گروه یوقاریده‌گی آته‌لر سؤزیدن اوچته‌سینی تنله‌سین، سؤنگ هر گروه تنله‌گن مقاللر حقیده اؤز ارا بحث قیلسینلر. اداغده هر گروهدن بیر کیشی توریب، تنله‌گن مقاللری‌نینگ مضمونی حقیده باشقه‌لرگه ایتیب بیرسین.

۲- قوییده‌گی متننی دقت بیلن اؤقیب، مضمونی حقیده اؤیلنگ:

تنبیه:

آدمی‌نینگ یخشیراغی اولدور کیم پارسا و پاک بؤلغای و حق سؤزین آیتوردا بی‌وهم و بیباک بؤلغای، اؤزی پاک و کؤزی پاکنی انسان دیسه بؤلور، تیلی آریغ و کؤنگلی آریغنی مسلمان دیسه بؤلور. مسلمان اولدور که مسلمانلار انینگ تیلی و ایلیدن ایمن بؤلغایلار و کؤز و کؤنگلیدین مطمئن.

تنبیه:

یخشیدین یامانلار هم یمانلیق طمع توتماس؛ یخشی، یمانلارغه هم یخشیلیغنی اونوتماس. یخشیلیق قیلا آلماسانگ، یمانلیغ هم باری قیلمه، یخشیلیغ‌دین یامانلیغنی یخشیراق بیلماسانگ،

یمانراق هم باری بیلمه. یخشیلیغنی بیلماسانگ، یخشیلارغه قۉشیل. یخشیلیق تېگراسیگا اېورولا آلماسانگ، یخشیلار تېگراسیگا اېورول.

(محبوب القلوب، امیرعلیشېر نوایی)

۳- یوقاریده‌گی متن قافیه‌داش و آهنگداش فقره‌لردن توزه‌لگن دیر. هر قطاردن بیر- بیر کیشی شو متن‌نینگ ایّکی قافیه‌داش فقره‌لرینی معنالی و آهنگلی قیلیب اۉقیسین.

۴- بونده‌ی نثرنی نیمه دېب اته‌یدیلر؟ اگر معلوماتینگیز بۉلسه، صنفداشلرینگزگه ایتیب بېرینگ.

اوی تاپشیریغی:

محبوب القلوب دن یا اونگه اۉخشش باشقه اۉزبېکچه اثردن تۉغریلیک، یخشیلیک یا باشقه یخشی انسانی فضیلتلر حقیده‌گی متننی تنلب، یا اۉزینگیز شو مضمونلرنی نظرده توتیب، شو نثری اسلوبده کمیده آلتی فقره‌لیک بیر متن یازیب کېلینگ.

تۉرتینچی درس

هدف:

اۉزبېک (تورک) ادبی دورلری حقیده قیسقه‌چه معلومات‌گه اېگه بۉلیش.

اۉزبېک (تورک) ادبی دورلری

ادبیات تاریخی، خلق تاریخی‌نینگ اجرلمس بیر قسمی و بدیعی ادبیات ترقیاتی جامعه‌نینگ عمومی ترقیاتی بیلن عضوی باغلیق دیر.

اۉزبېک ادبیاتی تاریخینی، اۉزبېک خلقی‌نینگ تاریخی تشکیل تاپیشی و اجتماعی-سیاسی حیاتیده‌گی ترقیات باسقیچلری، همده ادبیات تاریخی ترقیاتی‌نینگ اۉزیگه خاص خصوصیتلریگه کۉره، قوییده‌گی دوره‌لرگه بۉلیش ممکن:

۱- اېنگ قدیمگی ادبی یادگارلیکلر.

۲- اۉنینچی- اۉن ایکّینچی میلادی عصرلرده‌گی ادبی دور.

۳- اۉن اوچینچی- اۉن تۉرتینچی میلادی عصرلرده‌گی ادبی دور.

۴- اۉن بېشینچی- اۉن یېتینچی میلادی عصرلرده‌گی ادبی دور.

۵- اۉن سکّیزینچی- ییگیرمه‌نچی میلادی عصرلرده‌گی ادبی دور.

۶- حاضرگی زمان ادبی دور.

اېنگ قدیمگی ادبی یادگارلیکلر، اۉرته آسیا و شمالی افغانستان ساحه‌لریده قدیم زمانلرده یشه‌گن، همده اۉزبېک، تاجیک، تورکمن و باشقه خلقلرنینگ اساسی اتنیک قتلمی بۉلگن اېلات و قبیله‌لرنینگ ایریملری، عین چاغده، قۉشنی خلقلرنینگ هم ادبی یادگارلیکلری دیر.

اۉن- اۉن ایکّینچی عصرلرده‌گی تورکی تیلده‌گی ادبیات، اۉرته آسیا، شمالی افغانستان و شرقی تورکستان (سینکیانگ) تورکی خلق‌لری‌نینگ مشترک ادبی میراثی سنه‌له‌دی.

تورکی تیللر، میلاددن آلدین بیرینچی مینگ ییلده اۉرته آسیا و شمالی افغانستان و شرقی تورکستانده کېنگ ترقله باشله‌یدی. بو جریان‌نینگ باشله‌نیشی اۉرته آسیاگه هونلرنینگ کۉچیب کېله باشله‌شی بیلن باغلیق دیر. یازمه منبعلرده اۉرته آسیا چېگره‌لریده هونلرنینگ تاپیلیشی بیرینچی قتله میلاددن آلدینگی ایکّینچی عصرده کۉرسه‌تیلگن.

هونلر بیرینچیدن مرکزی آسیانینگ کېنگ چۆللریده تشکیل تاپگن بیریک قبیله اتفاقی بۆلیب، کۆپ عالملرنینگ فکرلریگه کۆره اولر آلتای تیللری عایله‌سینینگ تورکی گروهیگه کیروچی تیللرده گپیرگنلر. شو بیلن بیرگه، هون قبیله اتفاقیگه کیرگن قبیله‌لرگه آلتای تیللری عایله‌سینینگ مغول و تونگوس گروه تیللری هم معلوم درجه ده قۆللـه‌نیلگن بۆلیشی کېره‌ک، دېب فرض قیلینه‌دی.

هونلر میلاددن آلدینگی ۱-۲ عصرلرده "یېتّی سـوو" گـه، سـیردریا بۆییـده‌گـی چۆللرگـه کۆچیب کېلیب، باره- باره محلـی خلـق و قبیلـه‌لـر (سـکیف- مسـاگیتلر) گـه اره‌لشـیب، کېتـه باشله‌یدیلر. شو دوردن باشلب اۆرته آسیاده تـورکی تیللـر گروهـی کېنـگ ترقـه‌لـه‌دی و تـورک خاقانلیگی دوریده، شمالی ینیسای‌دن تارتیب، مغولستان‌گچه چۆزیلگن سـاحه‌ده اساسـی تیللـردن بیری بۆلیب قاله‌دی. ایرانلیک تیللر گروهیگه کیرگن تیللـرده سـۆزله‌گـن ایـریم قبیلـه و خلقلـر تورکی تیللرده سۆزلاوچی خلقلر بیلن اره‌لشیب، تورکی تیللرده سۆزلشه باشله‌دیلر.

قدیمگی تورکی تیللرگروهی اساسیده اۆزبېک، تـورکمن، اویغـور، قرغیـز، قـزاق و باشـقه تورکی تیللر وجودگه کېلدی.

اۆرته آسیا خلقلری یازووی‌نینـگ تـاریخی جـوده قـدیم زمـانلردن باشـلنه‌دی. مـیلاددن آلدینگی بیرینچی مینگ ییللیک اۆرته‌لریده ایران، اۆرته آسیا و باشقه اۆلکه‌لرده آرامی یازوو ترقله باشله‌یدی. مقدونی اسکندر استیلاسیدن کېین اېسه اۆرته آسیاگه یونان یازووی هم رواجلنـه‌دی. آرامی، یونان یازووی و میخی خط معلوم دورلرده قۆلـله‌نیلگن. میلاددن آلدینگی بیرینچی مینگ ییللیک اۆرته‌لریده تدریجی روشده آرامی یازوو نیگیزیده بیر نېچه محلـی یـازوولر وجودگـه کېلـه باشله‌یدی. اوستا، خوارزم، سغد، کوشان، رون (اورخون- ینیسای)، اویغور و باشـقه یـازوولر شـولر جمله سیدن دیر.

اورخون- ینیسـای یـا کـه تورکچـه رون، دېـب نـاملنگن یـازوو، میلادنینـگ بیرینچـی عصرلریده (یېتّینچی هجری عصرگچه) وجودگه کېلیب، شمال ینیسایدن مغولستان‌گچـه بـۆلگن کېنگ ساحه‌ده یشاوچی تورلی قبیله‌لر و خلقلرنینگ اساسی یـازووی اېـدی. ینیسـای و اورخـون دریالری قیرغاغیده همده باشقه یېرلرده بېشینچی- سکّیزینچی عصرلرگه منسـوب بـۆلگن کـۆپ خیلمه- خیل یازمه یادگارلیکلر تاپیلدی.

اورخون- ینیسای یازووی بیلن آلدین- کېـین اویغـور یـازووی وجودگـه کېلـدی. اویغـور یازووی اوچون سغد یازووی اساسی نېگیز بۆلدی. اویغور یازووی فقط شرقی تورکستانده اېمـس،

بلکه ماوراءالنهر و خراسانده و کېینگی عصـرلرده تېمـوریلر درباریـده، قسـماً بولسـه- ده، اویغـور یازووی هم قۉلـلهنیلگن. اویغور یازووی مغول و منچوریا یـازووینینـگ پیـدا بۉلشـیگه اسـاس بۉلگن. یازوو مدنیتی اۉرته آسیا، شرقی تورکستان و شمالی افغانستان خلقلریده، مـیلادن اولّگـی بیرینچی مینگ ییللیک اۉرتهلریده پیدا بۉلگن و مدنیتنینگ تورلی ساحهلری، جملـه دن ادبیـات رونقیگه کتّه اولوش قۉشگن. یېتّینچی میلادی عصرده اسـلام دینـی تورکلرنینـگ اۉلکـهلریـده، کینگ ترقلدی. تورکلر اسلام دینینـی قبـول قیلگنلریـدن سـۉنگ، عـرب الفباسـینی یازوولریـده قۉلـلَهدیلر.

انهشو عصردن کتّه فکری اۉزگریشلر تورک ادبیاتیده باشلنهدی، اینیقسه تېموریلر دوریـده اۉزبېک - تورک ادبیاتی تکامل چۉقّیسیگه چیقهدی و شو دورده اېنگ مهم اثرلر یرهتیلهدی.

اساسی توشونچه:

اۉزبېک(تورک) ادبی دورلری اېنگ قدیمگی ادبی یادگـارلیکلردن باشـلەنیـب، اۉنینچـی مـیلادی عصردن حاضرگی زمان‌گچه بۉلگن آلتی ادبی دورگه بۉلینیب، همان دوام اېتیب کېلماقـده و هـر دورنینگ ادبیاتی اۉز خصوصیتلریگه اېگه.

فعالیتلر:

۱- اۉزبېک(تورک) ادبی دورلرینی بیر ورققه یازینگ، سۉنگ اۉقووچیلردن تۉرت کیشی اۉرنیدن توریب، ورقیگه یازیلگن ادبی دورلرنی باشقه‌لرگه اۉقیب بېرسین.

۲- قوییده‌گی سۉراقلرگه جواب بېرینگ:

* اېنگ قدیمگی ادبی یادگارلیکلر قیسی منطقه‌لر خلقلری‌نینگ مشترک ادبی میراثی دیر؟

* قدیمگی تورکی تیللر گروهی اساسیده قیسی تیللر وجودگه کېلدی؟

* آرامی یازوو قیسی ییللر و قه‌یېرلرده قۉللنه باشلندی؟

* اِورخون و ینیسای یازووی قیسی دورده ایشله‌تیلگن؟

* یازوو مدنیتی اۉرته آسیا، شرقی تورکستان و شمالی افغانستانده قیسی ییللرده وجودگه کېلگن و مدنیت ترقیاتی ساحه‌سیده قنده‌ی اۉرین توتگن؟

۳- قوییده‌گی سۉزلرنی معنی قیلیب، جمله‌لرده ایشله‌تینگ:

بدیعی ادبیات، اتنیک قتلمی، اېلات، ییریک، اره‌لشماق.

ایکّینچی بۉلیم:

اۉزبېک(تورک) ادبیاتی‌نینگ اېسکی شعرلری محمودکاشغری‌نینگ دېوان لغات الترک‌دن "آلپ اېر تونقا" (افراسیاب) مرثیه‌سی بېتّی هجالی تۉرتلیک شکلیده ایتیلگن:

(۱)

آلپ اېر تونقا اۉلـدیـمو؟ اېسیز آچــون قالدیمو؟
اۉدلک اۉچین آلـدیـمو؟ اېمدی یوره‌ک ییرتیلور

ترجمه:

آلپ اېر تونگه اۉلدی‌می؟ فـانی دنیا قالــدی‌می؟
وقت اۉچینی آلــدی‌می؟ اېنـدی یـوره‌ک ییرتیلر

(۲)

اولیشــیب اران بـۉرله‌یو ییرتـیـن یـقـا اورلایـو
سـیقریب اونی یـورلایو سیقتاب کۉزی اۉرتیلور

ترجمه:

اېرلر خودی بۉریلردېک اوویله‌یدیلر، یـقـه‌نی ییرتیب فـریاد چـېکه‌دیلر،
بار کوچــلری بیلن داد ســاله‌دیلر، کــۉزلری یومیلگنی‌چه ییغله‌یدیلر.

(۳)

بـاردی کــۉزوم یـاروقـی آلــــدی اۉزوم قـونـوقـی
قــانـدا ارینـچ قــانیقـی؟ اېـمـدی اودیـن اودقـارور

ترجمه:

نــور دیــــده‌م کـېــتدی، او بیلن روحیم هم کېتدی،
حـــاضــر او قـــه‌یېـرده؟ حـــاضـر او مېنی اویغاتر.

بهارحقیده ایتیلگن تۋرتلیک‌لر:

(۴)

تورلوگ چېچک یاریلدی　　بارچین یازیم کریلدی
اوچماق یېری کۋرولدی　　تومقلوق یانا کېلگوسوز

ترجمه:

تورلی گللر آچیلدی،　　ایپک تۋشک تۋشلدی،
بهشت کۋریندی،　　باشقه ساووق کېلمەیدی.

(۵)

قوش، قورت، قاموق تیریلدی　　اېرکک – تیشی تیریلدی
اۋگور اُلیب تاریلدی　　یینقا یونا کیرگوسوز

ترجمه:

قوشلر و قورت- قومورسقەلر تیریلدی،　　اېرکک – عیالی تۋپلندی،
دسته- دسته بۋلیب کېتدیلر،　　باشقه اینلریگه کیرمەیدیلر.

(۶)

آتیل سووی آقاتورور　　قایا توبی قاقاتورور
بلیق تلیم باقاتورور　　کۋلونگ تاکی کوشەرور

ترجمه:

(آتیل) دریاسی سوویی آقەدی،　　قایەلرنینگ توبیگه اوریلەدی،
بلیقلر بری قرەیدی،　　کۋللر تۋلیب تاشەدی.

فعالیتلر:

۱- اؤقووچیلر آلتی گروهگه بؤلینیب، هر بیری یوقاریده‌گی تؤرتلیکلردن بیرینی اؤز ارا اؤقیب، مضمونی حقیده سؤزلشسینلر.

هر گروهدن ایکّی- ایکّی کیشی نوبتده توریب، بیری تؤرتلیکنی اؤقیب، ایکّینچیسی شو تؤرتلیک‌نینگ مضمون و معناسی حقیده بؤلگن اؤز گروهی‌نینگ فکرینی باشقه‌لرگه ایتیب بیرسین.

۲- گروه‌لردن بیر- بیر کیشی توریب، الپ ایر تونگه مرثیه‌سیدن تنله‌گن تؤرتلیگیده‌گی ایسکی سؤزلرنی بوگونگی شکلی بیلن تخته‌گه یازسین.

۳- وقت میسر بؤلسه، اؤقووچیلر اؤزگروه‌لریگه اولوسیمیز اره‌سیده‌گی قؤشیقلر حقیده سؤزلشیب، هرگروه کمیده بیر قؤشیق یازسین. هر گروهدن بیرکیشی یازگن قؤشیقلرینی باشقه‌لرگه اؤقیب بیرسین.

اوی تاپشیریغی:

۱- هر بیرینگیز کمیده ایکّی تؤرتلیکنی اؤز لهجه‌نگیزگه یازیب کیلینگ.

۲- الپ ایر تونگه مرثیه‌سیدن کمیده ایکّیته‌سینی معناسی بیلن یادلب کیلنگ.

بېشینچی درس

هدف:

۱- تینچلیک اهمیتینی بیلیش و سقلب قالیش اوچون اینتیلیش.

۲- "حدیث الاربعین" دن نمونه لر اؤقیب، اونینگ مضمونیدن حیاتده فایده‌لنیش.

تینچلیکده یشش

طبیعت نظامی تینچلیک اساسیده بنا بؤلگن و شو اساسده ایلگری باره‌دی. طبیعتده‌گی برچه نرسه‌لر؛ مثلاً قویاش، آی، یولدوزلر، حیوانلر، اؤسیملیکلر، یېر، کؤک، هوا، کېچه و کوندوزگه دقت قیلسک، شعور و بیلملری باردېک، بیر- بیرلریگه اویغونلیک و یاردمچیلیک بیلن، آچون نظامینی سقلب باره‌دیلر. بولردن، کائنات نظامی قانون و نظم‌گه اساس‌لنگنینی بیله‌آله‌میز. اگر بیر زوم‌گینه شو بیرلیک و یاردمچیلیک طبیعت بؤلکلری اؤرته‌سیده بوزیلسه، اونده کائنات اؤز نظامیدن چیقیب کېته‌دی. شو نیت اوچون طبیعت نظامی هیچ قنده‌ی آشوب و بوزغونچیلیککه مجال بېرمه‌ی، نابود قیله‌دی. بناءً طبیعتده نظم و قانون حاکم دیر.

انسانلر هم طبیعت‌نینگ بیر بؤلگی صفتیده، طبیعت‌نینگ نظم و قانونیگه بؤیین سؤندیریب، اوندن اطاعت قیلیشلری و طبیعت‌نینگ عمومی آقیمی بیلن بیر تمانگه آقیشلری کېره‌ک دیر. تینچلیکده یشش، طبیعت اعضالری اؤرته‌سیده‌گی نظم و قانونلردن بیری سنه‌له‌دی.

اگر انسانلردن بیرکیشی تینچلیککه قرشی چیقسه، فقط انسانلر تینچلیگینی بوزمه‌ی، بلکه طبیعت نظامیگه قرشی چیقیب، اونگه هم خلل کېلتیره‌دی. شونینگ اوچون، تینچلیکده یشش برچه انسانلرنینگ بیرینچی حقی و اونی اسره‌ب، اَوه‌یلش بیرینچی بورچیدن حسابلنه‌دی.

جمعیت ترقیاتی و یوکسه‌لیشی، طبیعت قانونلریگه ماس‌لشیش و آقیمیگه موافق سوزیشگه باغلیق دیر. اگر هر جامعه، اولوس یا اؤلکه دایم تینچلیکده یشه‌سه، اؤشه جامعه، اولوس و اؤلکه‌نینگ حیاتی قیزیقرلی و اونوملی بؤلیب، اېللر و اؤلکه‌لر ارا صمیمیت، محبت، ترقیات و آلغه باریش اؤرته‌گه کېله‌دی. تینچلیک، اصلیده انسان‌نینگ ضمیر و باطنیدن باشلنه‌دی. اونینگ یاغدوسی انسان یوره‌گی و آنگینی یاروتیب، باشقه‌لر بیلن ارتباطینی بېلگی‌له‌یدی. تینچلیکده یششنی اؤز آنگیده اؤستیریب، بوتون وجودی بیلن عملگه آشیرگن کیشی‌نینگ بېلگیسی باشقه‌لر بیلن قورگن مناسبتیدن آچیق کؤرینه‌دی.

اگر بیر جامعه‌ده بدبینلیک، ایشانچسیزلیک، اؤچ آلیشلیک، اؤز ایل- اولوسینی باشقه‌لـردن اوستون قؤییشلیک، کینه، اتفاقسیزلیک، تعصب، بخیللیک و شـولرگه اؤخشـش تویغـولر کـوچلی بؤلسه، تینچلیکده یشش ایلدیزینی قوریتیب، ایناغه‌لیک، محبت، صمیمیلیک، بیرلیـک، تېنگلیـک، عفو و کېچیریم، یخشیلیک، احسان، اؤرتاقلیک و شولر کبی تویغولرگه تؤسیق بؤلیب، باره- بـاره تینچلیک و ایشانچ حسّی‌نی یؤق قیله‌دی.

تینچلیکده یشش تویغو- ایستکنی بیرینچیدن اؤزیمیز و عایلـه‌میـز دن باشـلب، کېینـراق کؤچه، قیشلاق، محله، شهر و بوتون اؤلکه‌گه ییره‌تیشیمیز کېره‌ک. اگـر تینچلیکـده یشـه‌سـک، اؤلکه، ناموس، مال و ملک، اهل و عیال و برچه بایلیگیمیز امان قاله‌دی، اما عکس حالده، برچـه یوتوقلریمیزنی قؤلدن چیقه‌ریب، فقر و قشّاقلیکده قالیب، دایم محتاجلیکـده یشـب، قـؤلیمیز هـر اؤلکه‌گه اوزه‌تیلگن بؤله‌دی.

اؤز حقیمیزگه قانع بؤلیـب، باشـقه‌لـر حقینـی ایـاغ آسـتی قیلمـه‌ی، آره‌میـزده ایناقلیـک، ایناغه‌لیک، تېنگلیک، دؤستلیک، صـمیمی‌لیـک، بیرلیـک، یاردملیـک، محبـت، ایشـانچ و احتـرام مناسبتلرینی اؤرنتسک، اؤشنده‌گینه اؤشه ایزگو و انسانی ارمانلریمیزگه اېریشه‌آله‌میز.

پیغمبریمیز حضرتلری عرفات تاغیده‌گی، حجة الوداع سؤنگی خطبه‌لریده مسلمانلرنی دؤستلیک، ایناقلیک و مهر- مروتگه چارلب، اوروش و قرمه- قرشیلیکلردن ییراققه توریشگه چقیریب، بونده‌ی دېگنلر:

«مسلمانلرنینگ بیر- بیری‌نینگ قانی، مالی و آبروسیگه تجاوز قیلیشلری حرام دیر».

اساسی توشونچه:

تینچلیکده یشش طبیعیت‌نینگ قانونلریدن دیر. اگر انسانلردن بیرکیشی بو قانونگه قرشی آدیم قۉیسه، یکّه انسانلر تینچلیگینی بوزیب‌گینه ایمس، بلکه طبیعت نظامیگه قرشیلیک بیلدیریب، اونگه بوزغونچیلیک و ترتیبسیزلیک کېلتیره‌دی. شونینگ اوچون، تینچلیکده یشش هر انسان‌نینگ بیرینچی بورچیدن سنه‌له‌دی.

تینچلیکده یشش‌نینگ عامللری، هرکیم اۉز حقیگه یېتیب قانع بۉلیش، صمیمیت، محبت، بیرلیک، بیردملیک، ایشانچ، ایناغه‌لیک، تېنگلیک، دۉستلیک و بیر- بیریگه حرمت قیلیش کبی یوکسک فضیلتلر دن عبارت دیر.

فعالیتلر:

۱- اۉقووچیلر ایکّی گروهگه بۉلینسینلر: بیرگروه تینچلیک فایده‌لری و ایکّینچی گروه اوروش ضررلری حقیده اۉز ارا بحث قیلسینلر، کېین هر گروهدن بیر- بیرکیشی نوبتده توریب، بحث‌نینگ اېنگ مهم موضوعلرینی ایتسین.

۲- تینچلیک اۉرنه‌تیشده قنده‌ی ملی و خلق ارا یۉل- یۉریقلردن فایده‌لنیش حقیده هم شو گروهلر بحث‌لشیب، سۉنگ هر گروهدن بیرکیشی نتیجه‌نی باشقه‌لرگه ایتیب بېرسین.

۳- قوییده‌گی سۉزلرنی معنا قیلیب، اولرگه مناسب جمله‌لر یازینگ:

آچون، بیر زوم، بوزغونچیلیک، بوزغونچی، ضمیر، باطن، تعصب، ایلدیز، قانع، عرفات تاغی، حجةالوداع.

اوی تاپشیریغی:

افغانستان اولوسی تینچلیکنی اۉرنه‌تیش و اونی سقلش اوچون نیمه ایشلرنی قیلیشلری کېره‌ک؟ بو حقده چیرایلی، مستدل و اۉن سطردن کۉپراق بیر انشاء یازیب کېلینگ.

ایکّینچی بۆلیم:

امیرالکلام علیشېرنوایی پیغمبریمیز حضرتلری‌نینگ قیرق‌ته حدیثلرینی تۆرتلیکلرده نظم قیلگن و اونی «اربعین» دېب، اته‌گن. بیز شو اثردن بیر نېچیته‌سینی تنلب، قوییده سیزلرگه تقدیم اېته‌میز. دقت قیلینگ:

۱- اَلکَلِمَةُ اَلطّیبةُ صَدَقَتُه.

یخشی سۆز بیرله حاجت اهلین سۆر	بېرمه‌سنگ یخشی طعمه‌دین صدقه
نې اوچون کیم رســـول قۆلی بیلا	یخشی ســۆز باردورور یریم صــدقه

۲- خیرالنّاس من ینفع النّاس.

خلق ارا یخشیراق دېدینگ: کیم‌دور؟	اېشیتیب، ایلا شــبـهه رفــع اندین
یخشیراق بیل آنی اولــوس ارا کیم	یېتسه کۆپراک اولوســقه نفع آندین

۳- انّ اللّه یُحبُ السهل اَلطّلقَ.

حق سېنی سویگای اېل بیلا بۆلسنگ	تیل و کۆنگلینگنی بیر قیلیب یکـروی
نکته ســۆرسانگ، شــگفته و خندان	زیست قیلسانگ، کشاده و خوشـخوی

فعالیتلر:

۱- اۆقووچیلر اوچ گروهگه بۆلینیب، هر گروه بیر تۆرتلیـک مضـمونی حقیـده سۆزلشســین. هـر گروهدن بیر کیشی بحث نتیجه‌سینی ایتسین.

۲- بیر نېچه کیشی نوبتده توریب، تینچلیکده یشش فایده‌لری حقیده سۆزله‌سین.

اوی تاپشیریغی:

حدیث الاربعین‌دن آلینگن نوایی‌نینگ یوقاریده‌گی تۆرتلیکلرینی یادلب، مضمونینی اۆز تیلینگیزگـه یازیب کېلینگ. ایسته‌گنلر بو تاپشیریقدن تشقری، حدیثلرنینگ عربچه متنینی هم یادلب، صـنفده اۆقیب بېریشلری ممکن.

آلتینچی درس

هدف:

۱- ناصرالدین ربغوزی حقیده قیسقه‌چه معلومات تاپیش.

۲- قصص ربغوزی حقیده معلومات‌گه ایگه بؤلیش.

ربغوزی

اؤن اوچینچی میلادی عصر آخرلری و اؤن تؤرتینچی عصر باشلریده یشه‌گن برهان‌الدین ربغوزی اؤغلی ناصرالدین خوارزم‌نینگ رباطِ اؤغوز دېگن جاییده توغیلیب اؤسگن. ناصرالدین ربغوزی‌دن بیزگه یالغیز (قصۀ ربغوزی) اثری یېتیب کېلگن. مؤلف بو اثر نی بیر ییل زحمت چېکیب، (۷۱۰ ق) ییل‌نینگ حوت آییده (میلادی ۱۳۱۱ییل‌نینگ مارچ آییده) توگتگن:

اوش توگتتیم بو کتابنی، اې یارانلر یېر یوزی
بیر ییل ایچره کېچتی آنینگ یای، قیشی، یازی،کوزی
آی قؤپاردوم، اؤزوم اوزدوم، سؤزنی توزدوم تونلامېن
اېرتا توردوم، خامه اوردوم، اېمگانیب تون-کوندوزی
یېتی یوز اؤن اېردی ییلغه کیم بیتیلدی بو کتاب
توغمیش اېردی، اول اؤغوز دا حوت سعادت یولدوزی

"قصۀ ربغوزی"نینگ اؤن بېشینچی عصرده کؤچیریلگن بیرنسخه‌سی لندن‌ده بریتانیا موزیمیده، اؤن آلتینچی عصرگه منسوب نسخه‌سی لېنینگرادده و کېینگی عصرلرگه تېگیشلی بیر نېچه قؤلیازمه نسخه‌سی تاشکېنت‌ده اؤزبېکستان بیلیملر اکادمیسی، ابوریحان بیرونی نامیده‌گی شرقشناسلیک انستیتوتیده سقلنه‌دی. بو اثر "قصص الانبیای ربغوزی" نامی بیلن میلادی (۱۸۵۹ – ۱۸۸۱) ییللرده قازان شهریده بېش قتله نشر قیلینگن و تاشکېنت‌ده تاشباسمه شکلیده (قصۀ ربغوزی) نامی بیلن باسیلگن. اثرده کیچیک حجملی قصه و حکایتلر بیلن بیرگه، کتّه حجم‌ده‌گی قصه‌لر هم بار، حضرت شیث[علیه‌السلام]، حضرت موسی[علیه‌السلام]، حضرت صالح[علیه‌السلام] و باشقه پیغمبرلرحقیده‌گی قصه‌لر ییریک حجملی بؤلیب، اولر بیر نېچه فصلدن توزیلگن. "قصۀ

ربغوزی"ده‌گی قصه‌لرنینگ کؤپی دینی بؤلیب، ربغوزی اولرنینگ کؤپینی قرآنکریم، حدیث شریف و باشقه دینی کتابلر سوژه‌لری اساسیده یره‌تگن، شونینگ اوچون هم ربغوزی:

آیات- اخـبـار اصـلی آنینگ، اؤزی آز، آتی قصص

باش- ایاققه تېگرو کؤرسنگ، توب پیامبرلر سؤزی

دېگن ایدی. ربغوزی اسلام دینینی ترغیب اېتیش اوچون، پیغمبرلر حقیده‌گی حکایه‌لر بیلن "الله تعالی‌گه بنده" و "حضرت محمدﷺ گه امّتلیک" قیلیش اعتقادینی کوچه‌یتیریش مقصدینی اؤز آلدیگه اساس قؤیگن، بیراق "قصهٔ ربغوزی" یکّه پیغمبرلر قصه‌سیگه باغله‌نیب قالمه‌ی، حیات واقعه‌لریدن یا که تورموش تجربه‌لریدن آلیب یازیلگن ایریم حکایه‌لرنی هم اؤز ایچیگه آله‌دی، بونده ی حکایه‌لر، تربیتی اهمیتگه اېگه دیر.

ربغوزی بدیعی نثرده معلوم مهارتگه اېریشگن یازووچی دیر. او، کیچیک حجملی حکایه‌لرده موضوع یېچیشگه، تورلی سیمالر یره‌تیشگه اېریشه‌دی و کتّه حجم‌ده‌گی نثری اثرلرده مهارت کؤرسته‌دی؛ مثلاً: یوسف[علیه‌السلام] حقیده‌گی قصه‌نی اؤز دوری‌نینگ ادبیاتی سویه‌سیگه کؤره انچه پیشیق ایشلنگن بیر قصه درجه‌سیگه کؤته‌ره‌آلگن.

"قصهٔ ربغوزی" ده‌گی تعلیمی- تربیتی حکایه لردن بیری لقمان حکیمگه بغیشلنگن دیر:

بیرکونی لقمان حکیم اېکین اېکمککه بارور اېردی. خواجه‌سی اَیدی:

"بوغدای اېککیل"

لقمان باردی، ارپه اېکدی.

خواجه‌سی اَیدی: "بوغدای نېچوک اېکمه‌دینگ؟"

لقمان اَیدی: "ارپه اېکسم، اُول بوغدای بؤلمزمو؟"

خواجه‌سی اَیدی: " هرگز ارپه اېکیب، بوغدای بؤلمه‌گی".

لقمان حکیم اَیدی: "پس گناه قیلورسن، اول خیر یېرین توترمو؟"

ربغوزی قابلیتلی شاعر هم بؤلگن. او "قصهٔ ربغوزی"نینگ حکایه، لطیفه و قصه‌لریگه اؤزبېک و بعضاً عرب تیلیده یازیلگن شعری پرچه‌لر حتی غزللر کیریته‌دی. ربغوزی شاعر صفتیده، اینیقسه طبیعت منظره‌لرینی، بهار فصلینی تصویرلشده اؤز مهارتینی کؤرسته‌دی. بونگه یوسف قصه‌سیده‌گی غزل آچیق مثال بؤله‌آله‌دی:

حورعین اوچماخ ایچینده یینگ سالیب، تحسین قیلور

یــاز اوزه مــونداغ غــزلنی اَیدی ناصــر ربــغـوزی

شونینگدېک ربغوزی، طبیعت لوحه‌لرینی سیمالرنینگ روحی کېچینمه‌لری بیلن عضوی باغلب، تصویرلشده معلوم مهارت قازانگن؛ مثلاً: زلیخانینگ یوسف‌نی سېویشی بیانیده شونده‌ی مصرعلرنی بیته‌دی:

صبا اېسنایورده، ییغاچ بانگ سالر   بولوت ییغله‌یورده چېچکلر کولر
بو بوستان ایچینده کیریب دایما   سېنینگ بیرله کۉنگلوم آوونماق تیلر

یوقاریده‌گی نثری و شعری پارچه‌لر، ربغوزی‌نینگ اسلوبی روان و تیلی ساده اېکنینی کۉرسته‌دی. قصهٔ ربغوزی اۉن تۉرتینچی میلادی عصر اۉزبیک ادبی تیلینی، اۉغوز عنصری کوچلی بۉلگن خوارزم لهجه‌سینی اۉرگنیشده مهم منبع‌لردن بیری دیر.

ربغوزی‌نینگ شعریدن نمونه:

کون حمل گا کیردی اېرسا، کېلدی عالم نوروزی
کېچتی بهمن، زمهریر قیش قالمادی، قاری بوزی
کون کېلا مینگ کۉرکی تارتیب، توریلو اۉلمیش جهان
تانگ پذیرلاب نقشی بیرلا، بېزانور بو یېر یوزی
نیشکرلار منبرینده طوطی قوش مجلس توتار
قمری، بلبل مقری بۉلوب، اون توزار تون-کوندوزی
بیر یاغیز یېر-کۉک مینگیزلیک یشنایور میدان بۉلیب
اوغراشور آی‌تېک چېچکلار تېگراسیندا یولدوزی
حورعین اوچماخ ایچیندا یینگ سالیب، تحسین قیلور
یاز اوزه موندا‌غ غزلنی ایدی ناصر ربغوزی

اساسی توشونچه:

اۆن اوچینچـی مـیلادی عصـرنینگ آخرلـری و اۆن‌تـۆرتینچی عصـرنینگ باشـلریده یشـه‌گـن، برهان‌الدین ربغوزی اۆغلی ناصرالدین‌دن بیزگچه یالغیز "قصۀ ربغوزی" اثری سقلنیب قـالگن. بـو اثر اۆزبېک نثری‌نینگ ایلک گۆزه‌ل دردانه‌سی دیر، اما منظوم پرچه‌لری هم بار. قصۀ ربغوزی ۷۲ قیسقه و پیغمبرلرنینگ اوزون قصه‌لریدن تشکیل تاپگن.

فعالیتلر:

۱- قوییده‌گی سۆراقلرگه جواب بېرینگ:

- ربغوزی کیم و قه‌یېرلیک دیر؟
- ربغوزی قصه سینینگ یره‌تیش تاریخی قیسی ییل دیر؟
- بو اثر نېچه متندن عبارت دیر؟
- ناصرالدین ربغوزی "قصه ربغوزی" اثریده نیمه‌نینگ کوچه‌یتیریشینی مقصد قیلیب قۆیگن؟
- ناصرالدین ربغوزی، (قصص الانبیای ربغوزی)نی قیسی کتابلر اساسیده یره‌تگن دیر؟
- اۆزبېک ادبیاتیده ایلک بار قیسی نثر کتابی یازیلگن دیر؟

۲- حضرت لقمان حکیم قصه‌سیدن نیمه مقصد کۆزده توتیلگن؟ بو باره‌ده نېچه جمله یازینگ، سۆنگ اۆقووچیلردن تۆرت کیشی نوبتده یازگن جمله‌لرینی اۆقیسین و باشقه اۆقووچیلر بو حقده اۆز فکرلرینی ایتسینلر.

۳- قوییده‌گی سۆزلرنی معنی قیلیب، جمله‌لرده ایشله‌تینگ:

یالغیز، سقلنماق، تون، اېمگانماق، سوژه، تېکرو، اوچماخ، چېچک، بوزی، اوغراشور.

اوی تاپشیریغی:

متنده‌گی شعرنینگ معنا و مضمونینی کتابچه‌لرینگیزگه یازیب کېلینگ.

ایکّینچی بؤلیم:

"قصص الانبیای ربغوزی"دن نوح علیه‌السلام قصه‌سی:

نوح علیه‌السلام

نوح علیه‌السلام شرقدن غرب‌گچه [بؤلگن]، برچه خلقلرگه پیغمبر ایدی، بیر قریش یېر آدمدن بوش ایمس ایدی. بیر پرچه یېردن اوچ یوز یوک بوغدای چیقر ایدی، یوز باتمان بوغدای بیر ییللیک آذیق بؤلر ایدی.

حکایت قیلیشلریچه، شرقدن غرب‌گچه توتش تاملردن [عبارت] اویلر ایدی. تامدن- تامگه [اؤتیب]، شرقدن- غربگچه بارسه بؤلر ایدی....

حکایت قیلیشلریچه قه‌یېرگه تیاق تشله‌سه، کیشی باشیگه توشر ایدی. ینه ایته‌دیلر که موشوک تامدن- تامگه آشیب یورسه، یوز یغاچ یېر یورر ایدی. شونچه خلق بؤله توریب، الله تعالی‌نی یگانه دیگووچی کیمسه بؤلمه‌دی. نوح علیه‌السلام دوریده‌گی‌ده‌ی کؤپ خلق قیامت‌گچه بؤلمه‌یدی. شو وقتده جبرئیل علیه‌السلام پیغمبرلیک کېلتیردی. نوح علیه‌السلام ایتدی: دنیا جوده کېنگ؛ کافرلر کؤپ؛ مېن قه‌یېرگه باریب، سېنینگ یکّه یو یگانه‌لیگینگ (خبرینی) یېتکیزه‌یین؟

خطاب کېلدی: اې نوح، مېندن ایشیتتیریش، سېندن اَیتیش.

نوح علیه‌السلام ایمانگه دعوت قیلدی. شمال نوح‌نینگ سؤزینی شرقدن غرب‌گچه آلیب بارر ایدی: هرکونی چیقیب، ایمان کېلتیرینگ؛ الله تعالی‌نینگ بیرلیگیگه اقرار بؤلینگ؛ مېنینگ پیغمبرلیگیمگه ایشانینگ.

کافرلر نوح علیه السلام نی اوره باشله‌دیلر. شونچه‌لیک اوردیلر که، سویکلری سیندی. قاپگه سالینگن سویک قنده‌ی شیقیرلسه، تېریسی ایچیده سویکلری شونده‌ی شیقیرلر ایدی. تونده باشینی یاستیققه قؤیگنیده قدرتلی و اولوغ الله تعالی شفا بېرر ایدی. جبرئیل (امین) هرکونی کېلیب وحی یېتکزر ایدی:

اې نوح، بارگیل کافرلرگه ایتگیل: "لااله الا الله، نوح رسول الله" دېسینلر.

باریب ایتر ایدی، (ینه) شونده‌ی اورر ایدیلر. نوح علیه‌السلام ایتدی:

اې خدایم، کېچه- کوندوز سېنینگ فرمانینگنی یېتکزدیم، تینگلمه‌دیلر؛ آچیق ایتدیم، ایشیتمه‌دیلر؛ دعوت اره‌سیده نصیحتلر قیلدیم، قبول قیلمه‌دیلر.

۹۵۰ ییل دعوت قیلدی، ۸۰ کیشی مسلمان بۏلدیلر و ایمان کېلتیردیلار، یرمی ایرکک، یرمی عیال. باشقه هېچ کیشی مسلمان بۏلمەدی. کون سایین مشقت زیاده بۏلدی. نوح علیه‌السلام نینگ خاتینی کافر ایدی.

کونلردن بیر کونی بیر کېکسه چال بیر اۏغلان‌نی باشلب، نوح‌نینگ قاشیگه کېلدی. نوح‌نینگ یوزیگه توفله‌دی، تیلی [گه کېلگن سۏزلر] بیلن سۏکدی، او، اۏ غلانگه ایتدی:

نوح بیر تېلبه دیر، آته‌لریمیز اونینگ سۏزینی اېشیتمه‌دیلر، بوگون مېن اونگه نیمه قیلگن بۏلسم، سېن هم مېندن کېین شونده‌ی قیل، دېب اۏغلان‌گه وصیت قیلدی. نوح اونی کۏریب، سۏزینی اېشیتیب، اۏزیدن امید اوزدی. امیدی بېکار بۏلدی. التجا قیلیب ایتدی:

اې خداییم، بیرار کافرنی یېر یوزیده تیریک قۏیمه‌گیل!

قادر خدا قیرق ییل یاغمیر یاغدیرمه‌دی؛ یېرده گیاه اۏندیرمه‌دی؛ خاتینلرگه اۏغیل- قیز توغدیرمه‌دی؛ حیوانلرنینگ همه‌سی هلاک بۏلدی؛ ایزلری- ده قالمه‌دی. شو وقتده نوح علیه‌السلام گه امر بۏلدی:

التجانگ‌نی قبول قیلدیم، بارغیل، چنار درختی اېککین...

نوح چنار اېکدی. قیرق ییلده اوچ چنار وایه‌گه یېتردی، عوج [ابن عنق] نی دعوت قیلدیلر. اُول درخت‌نی سودره‌ب کېلتیردیلر. جبرئیل (امین)، نوح علیه‌السلام گه تعلیم بېردی. یغاچ‌نی پانه بیلن یاردیلر. سوو یوزیده اۏردک یورگنینی کۏرسته بېردی. اونگه اۏخشه‌تیب، کېمه یسه‌ی باشله‌دیلر. کافرلر اونی کۏریب، کولر اېدیلر:

حاضرگچه پیغمبر اېدینگ، اېندی نجار بۏلدینگ‌می؟ بونی نیمه قیله‌سن؟ دېب سۏره‌سه‌لر:

کېمه قیلرمن، اوستیگه مینیب، سوو یوزیده سوزرمن، دېدی.

اېگر یسه‌یاپسن‌می؟ اوّل اېشک آلگیل، دېب کولر اېدیلر....

نوح علیه‌السلام جواب قیلر اېدی: سیز بیزنی مزاح قیله‌سیز، اېرته‌گه عذاب [گه مستحق بۏلگنده] بیز هم سیزنی مزاح قیلرمیز، دېب.

نوح علیه‌السلام سۏره‌دی: توفان وعده‌سی قچان بۏلر؟

فرمان کېلدی: قچان سېنینگ تندیرینگ ایچیدن سوو چیقسه، او عذابنی ییباررمن.

کېمه اوچ قبت اېدی: پستکی قسمیده حیوانلر، اۏرته‌سیده نوح و اونینگ قومی، یوقاری قسمیده قوش و قورتلر اېدی. نوح‌نینگ تۏرت اۏغلی بار اېدی: سام، حام، یافث و کنعان. کېمه یۏندیلر: اوزونلیگی ۳۰۰، اېنی ۲۰۰ قری. بعضی‌لرنینگ ایتیشیچه اوزونلیگی ۱۲۰۰، اېنی و

بلندلیگی ۶۰۰ قری ایدی. بیر یوز ییگیرمه تؤرت مینگ (۱۲۴ مینگ) تیمیر حلقه قیلدیلر. هر بیر حلقه‌ده بیر پیغمبرنینگ اسمی بیتیلگن ایدی.

"محمد رسول اللّه" دیب بیتیلگن تیمیرحلقه‌نی ابلیس اؤغیرله‌دی. نوح هر قنچه قیدیرسه‌ده [اونی] تاپمه‌دی. جبرئیل کیلیب، خبر بیردی. نوح علیه‌السلام گه بیرگیل دیسه، [مین] آلمه‌دیم، دیب اَنت ایچدی. جبرئیل‌نینگ اچیغی کیلدی. کیمه‌نینگ بیر یغاچینی آلیب، باشیگه اوردی. باشی- کؤزی قانگه بولغندی. قؤرققنی‌دن [قَیته ریب] بیردی.

کیمه تیار بؤلگنیده، نوح‌نینگ کافر خاتینی نان پیشیرر ایکن، تندیر ایچیدن سوو چیقدی. کیلیب نوح گه خبر بیردی. نوح مسلمانلیکنی قبول قیلگن اؤشه ۸۰ کیشی بیلن کیمه‌گه چیقدی. تؤرت اؤغلیدن سام، حام و یافث مسلمان ایدیلر. کنعان [ایسه] کافر ایدی.

فرمان کیلدی: هر بیر موجوداتدن بیر جفت آلیب، کیمه‌گه کیریتگیل: بیر ایرکک، بیر اورغاچینی توتیب، کیمه‌گه کیرغیزدیلر. اؤغلی کنعان‌نی کیریتماقچی بؤلگنده فرمان کیلدی:

کیرگیزمه، او کافر دیر!

اَیتدی: ای خداییم، عایله‌نگ‌نی کیریت، دیب اؤزینگ ایتدینگ- کو؟

فرمان کیلدی: او، سینینگ عایله اعضانگ ایمس.

نوح علیه‌السلام ایتدی: ای کنعان، مسلمان بؤل، کیمه‌گه کیرگیل، توفان سووی هلاک قیلمه‌سین.

کنعان ایتدی: مین بلند تاغلرگه سیغینگه‌یمن، تاغ مینی سوودن اسره‌یدی.

نوح علیه‌السلام ایتدی: بوکون اللّه تعالی‌دن اؤزگه بیرار کیمسه‌نی بو عذابدن سقله‌یدیگن ذات یؤق.

شو سؤزنی ایتر ایکن، سوو کیلدی، کنعان‌نی هلاک قیلگودیک بؤلگن ایدی.

تاققه قره‌ب قاچدی. سوو کیلدی تاپیغیگه چیقدی، اؤغلی بار ایدی، اونی آیاغی آستیگه آلیب، اوستیگه چیقدی. باله اؤلدی، اؤزی هم غرق بؤلدی. [بو دنیادن] ایمانسیز باردی.

فعالیتلر:

۱- یازیلگن یوقاریده‌گی قصه‌ده، ایشله‌تیلگن ینگی سۉزلرنی تاپیب، معنا قیلینگ.

۲- یوقاریده‌گی یازیلگن حضرت نوح [علیه‌السلام] قصه‌سینی دقت بیلن اۉز آلدینگیزگه جیم اۉقینگ. کېین اۉقووچیلردن تۉرت کیشی نوبتده توریب، اۉشه دورنینگ ادبی نثری، حاضرگی زمان ادبی یازوویمیزدن قنده‌ی فرقلری بارلیگی حقیده سۉزله‌سین!

اوی تاپشیریغی:

قدیمگی نثری کتابلردن تنلب، بیر حکایه یا لطیفه یازیب کېلینگ.

بیِتّینچی درس

هدف:

اورخون- ینیسای تاش بیتیکلری حقیده معلومات تاپیش.

اورخون- ینیسای تاش بیتیکلری

ینیسای و اورخون دریالری تیِگرەگیده تاپیلگن یادگارلیکلر، اورخون- ینیسای یادگارلیکلری دیِب اتەلەدی.

مغولستانده جایلشگن اورخون دریاسی‌نینگ سۉل تمانیدن تاپیلگن تاش، یغاچ و حیوان تیِریلریده یازیب قالدیریلگن یازمه یادگارلیکلر، قدیمگی تورک دولتی‌نینگ مرکزی قراقوروم شهری خرابەلریدن تاپیلگن، تورک خاقانلیگیگه عاید کۉپلب بویوملر، باشی کیِسیلگن هیکلچەلر و قبر تاشلری، (۵- ۸) میلادی عصرده یرەتیلگن تورلی خلقلر مدنیتیدن درک بیِرەدی. مذکور بیتیک تاشلر تورک خاقانی بیلگه قاآن (میلادی ۷۳۴ ییلی وفات ایِتگن) و اونینگ اوکەسی، قشون باشی کولتگین (میلادی ۷۳۲ ییلی وفات ایتگن) همده تورک خاقانلری‌نینگ بویوک مصلحتچیسی تونیوقوق (تونیوکوک) شأنیگه اتب یازیلگن دیر.

ینیسای بیتیکلری اورخون بیتیکلریدن آلدینراق، ینیسای دریاسی بۉیلریده تاپیلدی. ینیسای بیتیکلری هم باشقه بیتیکلر قطاری تورک خاقانلری و شهزادەلری شرفیگه یازیلگن قبر تاشلریدن دیر. ینیسای بیتیکلری همەسی بۉلیب، ۲۵۰ ته گه یِتەدی. بو بیتیکلرنینگ مضمونی اورخون بیتیکلری مضمونیگه اۉخشەیدی. بونده تورک خاقانلری و شهزاده لری‌نینگ تورکلرگه قرەته خطابی، وصیتی و شونینگدیِک تورک شهزادەلری‌نینگ اوروش و تورموش خاطرەلری اۉز افادەسینی تاپگن.

اورخون-ینیسای یادگارلیکلری تورکلر اختراع قیلگن "اورخون"، "کۉک تورک یازووی"، "رونیک" و "دولبرچین" یازووی دیِب اتلگن ایِنگ قدیمگی تورکی یازووده یازیلگن دیر. بو یازوولرنینگ ایِنگ مهملری قوییده‌گیلردن عبارت دیر:

۱- کولتگین بیتیک تاشی،

۲- بیلگه قاآن بیتیک تاشی،

۳- تونیوقوق (تونیوکوک) بیتیک تاشی،

۴- اونگین (آنگین) بیتیک تاشی،

۵- کولی چور بیتیک تاشی،

۶- مایون چور بیتیک تاشی

۷- ایرق قۉلیازمه‌سی (فالنامه).

بو یادگارلیکلرنی بیرینچی بۉلیب، دنمارک عالمی "ویلیم تامسن" اۉقیشگه موفق بۉلدی. شونینگدېک رادلوف، میلیارنسکی، گیکیل، نیمیت، دکتور محرم اېرگین، دکتور حسین محمد زاده صدیق، غنی عبدالرحمانوف، علی بېک رستموف و عزیز قیوم اوف لرنینگ اورخون- ینیسای یادگارلیکلرینی تېکشیریش و تانیتیشده خدمتلری بېنهایت کتّه دیر. اَینیقسه اۉزبېکستانلیک عالملر غنی عبدالرحمانوف، علی بېک رستموفلر اۉزلری‌نینگ "قدیمگی تورکی تیل" آتلی کتابلریده اورخون یازووی، قالهبېرسه تاش بیتیکلر متنی حقیده کېنگ و چوقور تحقیقات قیلیب، یازوونینگ فونیتیکی، یازیش قاعده‌لرینی تیلچیلیک بیلیمی یوزه‌سیدن تېکشیریب، شرحله‌گنلر. شو بیلن بیرگه اولر تاش بیتیکلرنینگ تۉلیق متنینی اۉزبېکچه‌گه اۉگیرگنلر.

اورخون- ینیسای یادگارلیکلریده بیلگه قاآن و اوکه‌سی کولتگین‌نینگ اوروشلری، اۉز یورت و خلقلریگه قیلگن خذمتلری، یۉقسیز خلقنی بای اېتگن و آز سانلی خلقنی کۉپه‌ییشگه سبب بۉلگن عدالتلی حکمران صفتیده تصویرلب عکس اېتتیریلگن:

(مېن هلاک بۉلگن قشّاق خلقنی بوتونله‌ی اایاقه تورغیزدیم، ییغدیم. قشاق خلقنی بای قیلدیم، آز سانلی خلقنی کۉپ سانلی خلققه آیلنتیردیم، مېنینگ سۉزلریم‌نینگ بیرار یلغانی بۉلمس!....) بیلگه قاآن‌نینگ شو سۉزلریدن کېین تورک خاقانلیگی تاریخی، اوروش- یوریشلری حکایه قیلینه‌دی. بیلگه قاآن دوریده‌گی واقعه‌لر بیانیده کولتگین‌نینگ فعالیتیگه کۉپراق اۉرین بېریله‌دی. اونینگ دولتینی کېنگه‌یتیریش و مستحکملش‌ده‌گی اوروش- یوریش لریده‌گی خدمتلری تصویرلنه‌دی و قهرمانلیک اوروشلریدن حکایه قیلینه‌دی. متن، کولتگین‌نینگ وفاتی، ماتم مرثیه‌سی بیلن توگه‌یدی. اۉشه زمان‌نینگ ایری مملکتلریدن تعزیت اوچون هیئتلر کېله‌دی. میلادی ۷۳۴ ییلی (هجری ۱۱۴) تۉقیزینچی آی‌نینگ ۲۷ نچی کونی، قۉی ییلی کۉمیش مراسمی اۉتکزیله‌دی.

بو مراسمده بیلگه قاآن‌نینگ تیلیدن اَیتیلگن سۉزلرده، کولتگین دن ایریلیش مرثیه‌سی خاص اسلوبده بیان اېتیله‌دی. تورلی بدیعی تیل واسطه‌لری قۉلله‌نیله‌دی:

(اگر کولتگین بؤلمسه ایدی، برچه‌نگیز هـلاک بـؤلر ایـدینگیز، مینینـگ اینـیم کـولتگین اؤلدی، مین قتیق قیغوردیم، کؤرر کؤزلریم عاجز بؤلدی. عقل و فهمیم اؤتمـس بؤلیـب قالـدی. مین قیغو و ماتم‌ده قالدیم، عمر و قسمتنی کؤک سما (خدا) تقسیم قیله‌دی. آدم باله‌سی اؤلمـاق اوچون توغیلگن.)

کولتگین قبرتاشی یازووی تورک خاقانلیگی دولتی‌نینگ اجتماعی- سیاسی حیاتی، قبیله و خلقلرنینگ رسـم و رواجلـری و تیلینـی معلـوم درجـه ده بـدیعی سـؤز هنـری بـیلن تانیتـه‌دی. قبرتاشلرگه یازیلگن خطلر گؤک تورک الفباسیگه شهرتلنگن و ۳۸ حرفدن تشکیل تاپیب، تـؤرت حرفی اونلی و باشقه‌سی اونداش حرفلر دیـر. "اورخـون یـازووی" سـومرلر اختـراع قـیلگن "مـیخ یازووی"دن سؤنگ، تورکلر تمانیدن اختراع قیلینیب، بشریت تاریخی و مدنیتیگه تقـدیم قیلیـنگن ایکّینچی غیرتصویرلی یازوو دیر.

اساسی توشونچه:

مغولستان اۉلکه‌سیده‌گی ینیسای و اورخون دریالری تیگره‌گیده تاپیلگن یادگارلیکلر، اورخون- ینیسای یادگارلیکلری دیب ناملنه‌دی. بو یادگارلیکلر تورکلرنینگ اینگ قدیمگی یازمه یادگارلیکلری بۉلیب، اولر تورکلرنینگ اجتماعی- سیاسی حیاتی و خلقلرنینگ رسم- رواجلری و تیلینی معلوم درجه‌ده بدیعی سۉز هنری بیلن تانیته‌دی. بو یادگارلیکلر جهان بۉییچه کتّه علمی اهمیت‌گه ایگه دیر.

فعالیتلر:

۱- درس متنینی چقور اۉقیب، قوییده‌گی سۉراقلرگه جواب بیرینگ:

- اورخون- ینیسای یادگارلیکلری قچان و قه‌ییردن تاپیلگن؟
- اورخون- ینیسای یادگارلیکلری قیسی عصر و قیسی خلقلرگه تیگیشلی دیر؟
- اورخون- ینیسای بیتیکلری نیچیته دن عبارت دیر؟
- تاپیلگن قبرتاش یازوولریدن قیسی‌سی کتّه اهمیت‌گه ایگه دیر؟
- کولتگین کیم ایدی؟
- کولتگین اۉلگندن سۉنگ، بیلگه قاآن نیمه ایش قیلدی؟
- گۉک تورک الفباسی نیچه اونلی و اونداش حرفلردن تشکیل تاپگن؟
- اۉزبیک عالملریدن کیملر اورخون- ینیسای بیتیک تاشلری حقیده تحقیقات قیلگن؟
- اورخون- ینیسای بیتیکلری اۉزبیک تیلیگه اۉگیریلگن‌می؟

۲- متننی دقت بیلن اۉقیب، اۉزینگیزگه اهمیتلی کۉرینگن پاراگرافینی یادداشت آلینگ. کیین اوچ اۉقووچی نوبتده توریب، تنلب یازگنینی اۉقیسین. سۉنگ، نیمه اوچون بو پاراگرافنی تنله‌گنی دلیلی‌نی اَیتسین.

۳- قوییده‌گی سۉزلرنی معنا قیلیب، جمله‌لرده ایشله‌تینگ:

سۉل، هیکل، وصیت، تیکشیریش، فدراسیون، باسقیچ، بیتیک، تاش بیتیک.

اوی تاپشیریغی:

اورخون و ینیسای بیتیکلرینی اَیری- اَیری یازیب، اونینگ اهمیتی حقیده کمیده آلتی سطرلیک مضمون یازیب کیلینگ.

ایکّینچی بؤلیم:

قوییده‌گی کولتگین قبرتاشیگه اېسکی تورک تیلیده یازیلگن متنگه دقت قیلینگ:

۱- تنگری تگ تنگری‌ده بولموش تورک بیلگه کاقان بو اؤدکه اولورتوم. سابیمین توکه‌تی اسیدگیل اولایو اینی ییگؤنوم. اؤغلانیم، بیریکی اوغوشوم، بودونوم، بیری‌یه شاداپیت بگلر، یېرییا تارکات بویروک بگلر، اوتوز تاتار.....

۲- توکوز اوغوز بگلری، بودونی، بوسابیمین اِدگوتی اِسید، کاتیغدی تینلا:

ایلگروکون توغسیگا، بیریگر و کون اورتوسینگارو. کوریغار و کون یاتسیکینگا، یېریقارو تون اورتوسینگارو. آنتا ایچره کی بودون کؤپ ماناکؤرور، بونجا بودون.

۳- کؤپ ایتدیم. اول آمتی آنییق یوک. تورک کاقان اوتوکن ییش اؤلورسا ایلته بون یوک. ایلگرو شاندون یازیکاتگی سؤله دیم، تالویکاکیچیک تگمه دیم. بیر یگرو توکوز ارسینکه تگی سؤله دیم، توپوتکه کیچیک تگمه دیم. کوریقا روییپنچواؤگ.

۴- گچه تمیرکاپیقکا تگی سؤله‌دیم، یېرقا رویېربا ییرکو یېرینه تگی سؤله‌دیم، بونچا یېرگه تگی یوریتدیم. اؤتوکن ییشد اییک اېدی یوک ارمیش، اېل توتسیک یېر اؤتوکن ییش ارمیش. بویېرده اولوروپ، تاپقاچ بودون بیرله

۵- توزولتوم، آلتون، کوموش، ایسگیتی، کوتای بونسیز آنچا بېرور. تابقاچ بودون صابی سوچیک، آغیسی ییمشاق ارمیش، سوچیگ صابین ییمشاق آغین آریپ ایراق بودونیگ آنچا یاغویتر ارمیش. یاغور و کونتو کداکیسره، آنییغ بیلیگ آنتا اؤیور ارمیش.

ترجمه:

۱- مېن بیلکه خاقان کؤک تېنگری سېدېک بوزمان‌ده اؤلتوردیم، سؤزیمنی تمام ایله اېشیت. اَینیقسه ایناغه‌م اؤغلی و اؤغلیم، بوتون قرداشلریم، ملتیم، یوقاری شاداپیت بېگلری اېتکده‌گی تارقات بویوروک بېگلری، اؤتوز تاتار....

۲- تؤقیز اؤغوز بېگلری، ملتی! بو سؤزومنی یخشی اېشیت، تؤغری قولاق سال، شرقده کون چیقرده، یوقاریده کون اؤرته‌سیده، غربده کون باترده، اېتک‌ده یریم کېچه‌ده اونینگ ایچیده‌گی ملت برچه‌سی مېنگه تابع دیر. بو قدر ملت

۳- همه‌سینی نظم‌گه سالدیم، اېمدی حاللری یمان اېمس. تورک خاقانی اوتوکن اؤرمانیده اؤلتیرسه، اېلده قیغو و غم یؤق‌دیر. کون چیقرده شانتونگ دشتلریگه قدر قشون چېکدیم، آز

قالدی دریاگه یېتیشسم. یوقاریده دۆقوز ارسینه قدر قشون تارتدیم. آزقالدی تبت‌گه یېتیشسم. کون باترده اینجی نهرینی(سیحون)
۴- کېچدیم. دمیرقاپوگه قدر قشون تارتدیم، اېتک‌ده یېر با یېر کویرکوگه قدرقشون تارتدیم. بو یېرلرگه یېتیشتیم، اوتوکن اۆرمانیدن باشقه یخشیسی یۆق اېرمیش، اېل (ملت) توتگن یېر اوتوکن اۆرمانی اېمیش، بو یېرده اۆلتیریب چین ملتی بیلن،
۵- سازش ایله‌دیم، آلتین، کوموش، ایپک و ایپک متاعلرینی، زحمت‌سیز و راحت‌سیزلیک بیلن بېر- اېمیش. چین ملتی‌نینگ سۆزی شیرین، ایپک تکه‌سی یومشاق اېمیش، چوچوک سۆز و یومشاق ایپک تکه‌لر بیلن باشقه‌لرنی الدەب یقین‌لشتیره‌دی، یقین‌لشتیرگندن سۆنگ اونگه چیره بۆله‌دی، کېین مکر اېته‌دی.

فعالیتلر:

۱- کول تگین قبرتاشیگه یازیلگن متننی دقت بیلن اۆقینگ، سۆنگ تیلیمزگه ماس سۆزلرینی تاپیب یازینگ. کېین اۆقووچیلردن بېش کیشی نوبتده یازگن سۆزلرینی باشقه‌لرگه اۆقیسین.
۲- کولتگین قبرتاشیگه یازیلگن متن‌نینگ حاضـرگی تیلیمیـزده ایشـله‌تیلمـه‌یـدیگن سـۆزلرینی علیحده یازیب، اولر حقیده تۆرت دقیقه اۆیلنگ، سۆنگ اۆقووچیلردن ایکّی کیشی نوبتـده یـازگن سۆزلرینی باشقه‌لرگه اۆقیسین.

اوی تاپشیریغی:

قدیمگی کتابلردن بیر متن‌نی تنلب، یازیب کېلینگ.

سکّیزینچی درس

هدف:

۱- اۏنینچی- اۏن ایکّینچی میلادی عصرلرده‌گی ادبی دور حقیده معلومات تاپیش.

۲- اۏنینچی- اۏن ایکّینچی میلادی عصرده‌گی شعر حقیده قیسقه‌چه معلوماتگه ایگه بۏلیش.

اۏنینچی- اۏن ایکّینچی میلادی عصرلرده‌گی ادبی دور

اۏن- اۏن ایکّینچی میلادی عصر اۏرته آسیا خلـق‌لـری‌نینـگ فرهنگـی، علمـی و ادبـی ترقیاتیده ینگی دور حساب‌لنیب، کتّه اهمیتگه ایگه. بو دورده اۏرتـه آسـیا خلقـی اسـلام دینینـی قبول ایتگندن سۉنگ، بدیعی اثرلر یره‌تیب، بو دین‌نینگ ییره‌لیشـیگه اولکـن اولـوش قۉشـگن و جهان مدنیتی ترقیاتی‌نینگ ییریک و مرکزی اۉچاقلریدن بیـری بـۉلگن. اۏرتـه آسـیا عـالملری، جهان علم و فنینی اۏز کشفلری و علمی اثرلری بیلن بای ایتگنلر و شو ایشلری بـیلن کیلـه‌سـی دورلرنینگ علم و فن ترقیاتیده فایده‌لی تأثیر کۉرستگنلر.

اۏن- اۏن ایکّینچی دور اۏرته آسیا خلقلری‌نینگ بدیعی سۉز صنعتی ترقیاتیـده هـم مهـم بیر دور دیر. بو دورده خلق آغزه‌کی ایجادی بای بۉلیب، خیلمه- خیـل اثرلـری یازیلیـب، تـورک ادبی تیللری‌نینگ رونق تاپیشیده کتّه باسقیچ بۉلـه‌دی، بـو همـه‌دن آلـدین تـورکی خلقلرنینـگ شـکللنیش جریـانی‌نینـگ اۏسیشـی بـیلن، اَینیقسـه اۏزبیکلـر، قیرغیزلـر، اویغـورلر، تـورکمنلر و باشقه‌لرنینگ اقتصادی- سیاسی حیاتیده، همـده مدنیتیـده کینـگ اۏریـن ایگللـب، کتّـه‌راق رۉل اۉینه‌شی بیلن باغلیق دیر.

تورک قبیله‌لری و ایلت‌لـری‌نینـگ اۏرتـه آسـیاگه کۉچیـب کیلیشـی قـره‌خـانیلر دوریـده کوچه‌یه‌دی. شو دورده تورکی تیل‌نینگ اَیریم لهجه‌لریده سۉزلاوچیلرنینگ سـانی کۉپـه‌یـه‌دی و باشقه تیللرده سۉزلاوچی خلقلرنینگ بیرقسـمی، اَینیقسـه سغدلر اۏز تیللرینـی اونوتیـب، تـورکی تیللرگه اۏتیب باره‌دیلر. نتیجه ده اۏن ایکّینچـی مـیلادی عصـرگه کیلیـب ییتـی سـوو، فرغانـه، خوارزم، تاشکینت و باشقه اۏرته آسیا ولایتلری اهالیســی‌نینـگ تیلـی تورکچـه بۉلیـب قالـه‌دی. تورکی تیللرده سۉزلاوچی اهالی‌نینگ نفوذی شو ولایتلر و قیشلاقلرده چیگره‌لنیب قالمه‌ی، بلکـه تاشکینت، اۏزگند، قشقر، سایرم، بالاساغون، سمرقند و بخارا کبی شهرلرده هم آشه‌دی. محمـود

کاشغری‌نینگ معلوماتیگه کۉره روم (کیچیک آسیا) دن باشـلەنیـب، ختـای‌گچـه جـوده کـۉپ و خیلمه- خیل تورک اوروغلری یشر ایدیلر.

قبیلەلر اۉرته‌سیده‌گی اقتصادی و مدنی علاقه بیلن بیرگه بدیعی ادبیـات، جملـه‌دن یازمـه ادبیات‌نینگ رولی کتّه ایدی. جامعه‌نینگ ترقیاتی، ادبیات، علم و هنر نماینده‌لـری آلدیگـه ادبـی تیلنی ترقی ایتتیریش وظیفه‌سینی قۉیگن ایدی. بولردن محمـود بـن الحُسـین الکاشـغری‌نینـگ "دیوان اللغات التـورک" اثـری، یوسـف خـاص حاجـب‌نینـگ "قوتـادغو بیلیـک" داسـتانی، احمـد یوگناکی‌نینگ "عتبة الحقایق" یا "هبة الحقایق" کتابی، خواجه احمد یسوی‌نینگ حکمت کتـابی و سـلیمان باقرغـانی اثرلرینـی ایسـلەی آلـه‌میـز. اینیقسـه شـو دور ده محمـود بـن الحسـین الکاشغری‌نینگ "دیوان الغات التورک" کتابی بی نهایه اولکن اهمیتگه ایگه دیر.

اۉن- اۉن ایکّینچی عصرلرگه دایر ادبی یادگـارلیکلرنی و اولرنینـگ غـایوی یۉنـه‌لیشـی، بدیعی اسلوبی و تیلینی ایکّی بۉلککه اجره‌تیش ممکن:

۱- اخلاقی- تعلیمی اثرلر: بونگه " قوتادغو بیلیک" و" عتبة الحقایق " شامل دیر.

۲- دینی و تصوفی اثرلر: بونگه احمد یسوی‌نینـگ " دیـوان حکمـت" کتـابی و سـلیمان باقرغانی‌نینگ "باقرغان" کتابی و "آخرزمان" و "بی‌بی مریم" داستانلری کیره‌دی.

یوسف خاص حاجب " قوتادغو بیلیک" اثری بیلن دولـت اداره‌سـینی قطعـی بیـر ترتیبگـه سالیش و اونی مستحکملش، تورلی اجتماعی طبقه‌لرنینگ بورچی و فعـالیتینی و اولرنینـگ اۉز ارا ارتباطینی تعریف و توصیف ایتیش، علم- معرفت و اخلاق- آداب مسـأله‌لرینـی ترغیـب قیلـیش مقصدینی اۉز آلدیگه قۉیه‌دی. یوسف خـاص حاجـب اثرلـری اۉز دوری‌نینـگ ایلغـار تصـوفی و اخلاقی تعلیمی قره‌شلرینی ایلگری سوریش خلق آغزه‌کی ایجادی بیلن علاقه‌لی، تیلی و بـدیعی اسلوبی بیلن بدیعی ادبیات و ادبی تیل‌نینـگ و شـونینگدیک اجتمـاعی- فلسـفی قـره‌شـلرنینگ رواجیده کتّه بیر حادثه بۉلگن ایدی.

عتبة الحقایق (هبة الحقایق) هم علم- معرفتنی، یخشی اخلاق و آدابنی ترغیـب قـیلگن بیر اثر شکلیده وجودگه کیلدی. قوتادغوبیلیک و عتبة الحقایق کتابلری اۉرته آسـیا و سـینکیانگ (ختن) تورک خلقلری اویغور، اۉزبیک، قیرغیـز، تـورکمن و باشـقه خلقلـر تیلـی و ادبیـاتی‌نینـگ مشترک یادگارلیکلری دیر.

احمد یسوی و سلیمان باقرغانی اثرلری ایسـه دینـی- تصـوفی ادبیـات‌نینـگ اۉرنکلـری بۉلیب، اولرنینگ اثرلریده اساساً دین و تصوف ترغیـب ایتیلـه‌دی. اۉن- اۉن ایکّینچـی مـیلادی

عصر ادبیاتیده تورلی ادبی اثرلر شکل‌لنیب بـاردی. لیریکـه ده قصـیده، غـزل، تؤرتلیـک، قطعـه، مرثیه، مناظره، و باشقه ژانرلر، خلق آغزه‌کی ایجادیده اېسه قؤشیق، مناظره لیریکه سی ژانرلـری و باشقه‌لر کېنگراق ترقلدی. لیرا- اېپیک و اېپیـک خیلـده اېسـه قهرمانلیـک اېپاسـی، اخلاقـی، تعلیمی، عشقی، رومانتیک و فلسفی- دیداکتیک همده سرگذشـت داسـتانلری وجودگـه کېلـدی. جمله دن ابوالمؤید بلخی‌نینگ منثور شـاهنامه‌سـی، حمیدالـدین بلخـی‌نینـگ مقامـات حمیـدی، بخارالیک محمدعوفی‌نینـگ جوامـع الحکایـات و لوامـع الروایـات و لبـاب الالبـاب تـذکره‌سـی، الرادویانی‌نینگ ترجمه البلاغه، رشیدالدین وطواط‌نینگ حدایق السحری، عروضی سمرقندی‌نینگ چهارمقاله سی، اینیقسه شعر بابی و باشقه‌لر.

اساسی توشونچه:

اۋنینچی- اۋن ایکّینچی میلادی عصر دوری تورک ادبیاتی ترقیاتیده ینگی دور حسابلنیب، کتّه اهمیتگه ایگه. بو دور، بدیعی سۋز صنعتی ترقیاتیده هم مهم بیر دور دیر. خلق آغزه‌کی ایجادی بای بۋلیب، تورکی ادبی تیل‌نینگ رونق تاپیشیده کتّه باسقیچ بۋله‌دی. همه‌دن آلدین تورکی خلقلرنینگ شکللنیش جریانی اوشبو دورده توگلله‌دی.

فعالیتلر:

۱- قوییده‌گی سۋراقلرگه جواب بیرینگ:

- اۋن- اۋن ایکّینچی میلادی دور تورکلرنینگ علمی، ادبی و فرهنگی ترقیاتیده قنده‌ی بیر دوره حسابلنه‌دی؟
- اۋن- اۋن ایکّینچی میلادی عصر تورکلر اسلام دینینی قبول قیلگندن کیین نیمه ایشلر قیلیندی؟
- اۋن- اۋن ایکّینچی میلادی عصرده قیسی اهالی‌نینگ تیلی تورک بۋلیب قاله‌دی؟
- بو دورده یازمه ادبیات رولی قنچه ایدی؟
- دیوان لغات التورک قنده‌ی و کیم‌نینگ اثری دیر؟
- قوتادغوبیلیک قنده‌ی و کیم‌نینگ اثری دیر؟
- عتبة الحقایق نیمه حقیده و اونی کیم یازگن؟
- خواجه احمد یسوی قیسی کتاب‌نی قیسی موضوعده بیتگن دیر؟
- سلیمان باقرغانی قیسی کتابلرنی یازگن؟
- اۋن- اۋن ایکّینچی میلادی عصرلر دوریده‌گی ادبیات قیسی بۋلیملرگه بلینه‌دی؟

۲- اۋقووچیلر ایکّی گروه‌گه بۋلینسینلر، کیین هرگروه شو دورگه تیگیشلی کتابلردن بیر شعر تنلب یازسینلر، سۋنگ هرگروهدن بیرکیشی تنله‌گن شعرینی باشقه‌لرگه اۋقیسین.

۳- قوییده‌گی سۋزلرنی معنا قیلیب، مناسب جمله‌لرده ایشله‌تینگ:

ییره‌لیش، ییریک، ایلَت، اوروغ، بورچ، ایلغار، لیریکه، ژانر، کینگ، لیرا- ایپیک، ایپیک، ایپاس، دیداکتیک.

اوی تاپشیریغی:

اۋن- اۋن ایکّینچی میلادی عصرلر دوری‌نینگ یازووچیلریدن آت توتیب، اولرنینگ اثرلریدن بیر مضمون یازیب کیلینگ.

ایکّینچی بؤلیم

قوییده‌گی شعرنی دقت بیلن اؤقینگ:

هر زمان تینمای خـــدا دېسام خــداغه خـــوش یاقار
هر نظر قیلســـه خـــداییم کؤزیاشـیم ســوودېک آقار
کېچه و کوندوز خــــدا دېب ییغله‌سـنگ سن آه اوروب
گر خواجه‌م دېب ییغلاسه قُل، خواجه سیگه خوش یاقار
ســـؤنمه غفلـــت‌گا بؤیون، غفلـــت سنی گـمـــراه اېتار
کـیـــم که ســـؤنســـــه بؤینینی غفلـــت انی زنگار ایتار
توبه- اســــــتغفار بیلا دایم ســــــحرلار حـــــق دېگیل
حـــق دېسانگ، حـقـقه یېتار، حق رحمتی سوودېک آقار
ایلینگدن کېلســــــه قیله کؤر خـــواجه احـمد اېر ایشین
اېر ایشـــــین قیلغان کیشی‌نینگ هـــر ایشی حققه یاقار

۱- یوقاریده یازیلگن بیتلر شعرنینگ قیسی توریدن دیر؟ اونی ایتیب، سؤنگ باره‌سیده سؤزلنگ.
۲- یوقاریده‌گی شعرنینگ معناسینی یازینگ. اوچ اؤقووچی توریب، یازگن جمله‌لرینی باشقه‌لرگـه اؤقیسین.
۳- اؤن- اؤن ایکّینچی میلادی عصرده یازیلگن شعرلر عموماً قیســی وزنــده یـازیلگن دیـر؟ بـو باره‌ده اوچ اؤقووچی اؤز بیلگنینی اېتسین.

اوی تاپشیریغی:

خواجه احمد یسوی باره‌سیده قیسقه معلومات یازیب کېلینگ.

تۉقیزینچی درس

هدف:

۱- ادب و تواضع خصلتی‌نینگ یخشیلیگی‌گه ایشانیب، شو خصلتگه اۉزنی اۉرگتیش.

آلتینچی مقالت ادب بابیدا کیم کیچیکلارگا موجب سعادتمندلیغ و اولوغلارگا باعث سربلندلیغ دورور و تواضع وصفیدا کیم دالدېک قدینی خم قیلغان قدمین دولت فرقیغا قۉیار و حیا ضیاءسیدا کیم هر کیشی کیرسه، رحمت یاغینی بېرلا سېراب بۉلور.

اې طلب اوییدا نشست ایلاگان / قدینی خدمت یوکی پست ایلاگان
بېل یۉلیدا گرد اۉلوبان درد ایلا / کبر کۉزین کۉر اېتیب اول گرد ایلا
اشک ریاضت که ساچیب هر ساری / اندین اۉچوب نفس هوا اۉتلاری
آه و ندامت که چېکیب صدق ارا / کذب یوزین دودیدن ایلاب قرا
صدق ایلا هرکرم نفس کیم اوروب / ریو و رُیا خرمنینی کویدروب
قیلمای اۉزین رخصت ایشیگا ثمر / میم عزیمت بیلا باغلب کمر
صرصر غیرت نی چو بنیاد اېتیب / حرص و طمع رختینی برباد اېتیب
بۉیلا طریقی که قبول ایلادینگ / کۉی طلب ساری نزول ایلادینگ
لېک بو یۉل قطعیدا شرط طلب / بیل که تواضع بیلا کېلمیش ادب
چونکه تواضع غه خم اۉلدی هلال / بۉلدی فزونراق انگا هر کون کمال
چرخ تواضع اوزا تا خم دورور / تابع امری باری عالم دورور
"یا" کېبی قاش کیم بو دورور شان انگا / جانین اولوس ایلادی قربان انگا
اېلگا شرف بۉلمادی جاه و نسب / لېک شرف کېلدی حیا و ادب
چونکه یاغین منبعی اۉلدی حیا / قطره‌سی تفراقنی قیلور کیمیا
بۉلماس ادبسیز کیشلار ارجمند / پست اېتار اول خیلنی چرخ بلند
اسمدا کۉپ کېلدی تفاوت پدید / بیری حسین اۉلدی بیریسی یزید
قیلماق اېرور پیر و معلم طلب / قیلغالی تعلیم انگا علم و ادب
ایت که تعلیمدا چو بۉلدی کمال / صید انینگ آغزیدین اۉلدی حلال
هر نې کیم اول شرعدین اېتی عدول / اېرماس ادب ایلاسانگ انی قبول

بیـری اېـرور مـکـــرمت والـــدیـــن
بیل که مونونگ قیلماغی دور فرض‌عین

بـــو ایکّی‌نینگ خـــدمتینی بیـر بیل
هـــر نېچا افــراط اېســـا تقـصیر بیل

باشـــنی فـــدا ایلـــه آتا قاشـــیغا
جســـــم نی قیل صـــدقه آنا باشـیغا

ایکّی جـــهـانینگغه تیلارســـېن فضا
حاصل اېت اوشـــبو ایکّیسیدین رضـــا

"خمسه، امیرعلیشېر نوایی"

اساسی توشونچه:

مؤدب و متواضع کیشیلر، دایم شرف و احترامگه سزاوار و حیاسیز و ادب سیزکیشیلر حقیر و توبن دیرلر. اېلگه جاه و نسب، شرف بؤله آلمه‌یدی، بلکه حیالی و ادبلی کیشی شرف و عزتگه یېته‌دی. ادب و تواضع‌نینگ اېنگ اولوغلریدن بیری، آته- آنه‌گه خدمت قیلیش دیر.

فعالیتلر:

۱- یوقاریده‌گی شعرنی ایکّی اؤقووچی نوبتـده توریـب اؤقیسـین، کېـین بیـر اؤقـووچی توریـب، شعردن فایده‌لنیب، ادب و تواضع حقیده سؤزلسین.

۲- اؤقووچیلر ایکّی گروه‌گه بؤلینیب، ادب و تواضع حقیده سکّیز جمله‌لیک بیر متن یازسین. سؤنگ هر گروه‌دن بیرکیشی نوبتده توریب یازگن متنینی باشقه‌لرگه اؤقسین.

۳- قوییده‌گی سؤزلرنینگ معنا قیلیب، مناسب جمله‌لرده ایشله‌تینگ:

گرد، ریاضت، ریا، طمع، یؤلنی قطع قیلیش، هلال، کیمیا، عدول، مکرمت، افراط.

اوی تاپشیریغی:

یوقاریده‌گی شعرنی اېرکین نثرگه اؤگیریب، یازیب کېلینگ.

ایکّینچی بۉلیم:

- درس متنینی اۉقووچیلردن بیرکیشی اۉقیسین، ینه بیر اۉقووچی توریب، شو شعرنینگ ژانرینی ایتیب، بیلگنیچه معلومات بېرسین.

- اۉقووچیلر اوچ گروهگه بۉلینسینلر. هر گروه شعرنینگ بیر نېچه بیتینی تنلـهسـین، کېـین هـر گروهدن بیرکیشی نوبتده توریب، تنلهگن بیتلرینی اۉقسین و نیمه اوچون بو بیتلرنـی تنلـهگنینـی ایتسین.

- شعرنینگ قیسی توری اوزون حکایهلر و مطلبلرنی بیـان قیلـیش اوچـون مناسـب دیـر؟ نیمـه اوچون؟ بو حقده اۉقووچیلردن ایکّی کیشی نوبتده توریب سۉزلهسین.

- مثنوی، غزلدن نیمه فرقلری بار؟ بیر اۉقووچی بو سۉراققه جواب قیترسین و باشقه اۉقووچیلر تۉغری یا ناتوغریلیگی حقیده اۉز فکرلرینی بیلدیرسینلر.

اوی تاپشیریغی:

کتابلردن بیر مثنوینی تنلب، یازیب کېلینگ. ایسـتهگنلـر، یادلـب کېلیـب، صنفداشـلریگه اۉقیـب بېریشلری ممکن.

اۉنینچی درس

هدف:

۱- احمد یوگناکی حقیده معلومات‌گه ایگه بۉلیش.

۲- عتبة الحقایق (هبة الحقایق) کتابی حقیده معلومات تاپیش.

عتبة الحقایق (هبة الحقایق)

اۉن ایکّینچی میلادی عصر ادیبی احمد یوگناکی، کاشغری- تورک لهجه‌سیده بوکتابنی یازگن دیر.

محمود اۉغلی ادیب احمدیوگناکی، تورکستان‌نینگ یوگنک یا یوگناک (تاشکېنت یقینیـده) دېگن یېریده توغیلگن. بعضیلرنینگ ایتیشیچه، او آنه‌دن توغمه کۉر ایدی. احمد یوگناکی تـورک اهالیسی اره‌سیده، حکیم و بیلیمدانلیککه شهرت قازانگن ایدی. احمـد یوگنـاکی‌نینـگ شـعرلری خلقلر اره‌سیده آغیزمه- آغیز ترقلگن ایدی. احمـد یوگنـاکی عتبـة الحقـایق نـی "داد سپهسـالار محمدبېگ" دېگن شخصگه بغیشله‌یدی.

تیلچیلر بو کتاب‌نی"عتبة الحقایق" یا "هبة الحقایق" دېب یازگنلر. عتبة الحقایق‌ده قوتادغو بیلیککه نسبتاً ارخائیک سۉزلر آزراق؛ اما عربچه و فارسچه سـۉزلر ابسـه کـۉپراق ایشـله‌تـیلگن. شوندن "عتبة الحقایق" کتابی "قوتادغوبیلیک " کتابیدن کېینراق یره‌تیلگنی بېللی بۉله‌دی.

"عتبة الحقایق" تورکچه منظوم اثرلردن بۉلیب، دینی، اخلاقی، وعظ و اۉگیتلردن عبـارت دیر. عتبة الحقایق‌ده دیندارلیک فضیلتی، بیلیم فایده‌لری و جوانمردلیـک حقیـده بحـث بـۉلگن، تواضع و یخشیلیک مقـتلگن، حریصـلیک و تکبـر قـره‌لـنگن. کتـاب‌نینـگ آتـی هـم (حقیقتلـر آستانه‌لری) یا (حقیقتلر ارمغانی) معناسینی افاده اېته‌دی.

عتبة الحقایق (هبة الحقایق) منظومه‌سی، قوتادغوبیلیک کتابیـدېک عـروض وزنـی‌نینـگ متقارب، مثمن مقصور (فعـولٌ، فعـولٌ، فعـولٌ، فعـول) بحریـده یـازیلگن دیـر. بـو کتـاب (۱۰۲) تۉرتلیکدن تشکیل تاپگن و (۲۴۲) بیتدن تشکیل تاپیب، (۱۴) بابنی اۉز ایچیگـه آلـه‌دی. اصـلی بیتلری (تۉرتلیکلر) ۹ بابدن عبارت دیـر. عنـوانلرنینـگ هـر قیسـی‌سـی کتـاب موضـوع سـینی بیلدیره‌دی.

کتاب‌نینگ بیرینچی بابی الله تعالی، ایکّینچی بابی محمدﷺ حضـرتلری مـدحی و تـؤرت خلیفـه تعریفیگـه بغیشـلنگن. اوچینچـی بـابی داد سپهسـالار محمـدبېک‌کـه، تـؤرتینچی بـابی کتاب‌نینگ یازیلیشی سببیده بؤلیب، شـاعر اونینـگ داد سپهسـالار محمدبېک‌کـه بیـر یادگارلیـک صفتیده تقدیم قیلگن.

داد سـپهسـالار اوچون بو کتاب چیقارتیم آچـونده آتی قالسـو تیپ

بیلیک اېتتیم آنی شاهیمگه من- اوق هـوادارلیغیمنی توکل بیلسـو تیپ

بو تؤرت قسم، داستان مقدمه‌سی بؤلیب، اساسی بابی تؤقیز باب بؤلیب، بېشینچی بابدن باشلنه‌دی و قوییده‌گی بابلردن عبارت:

بیلیم مقتاوی و بیلیم سیزلیک ذمی(۱۲ تؤرتلیک)؛ تیـل آدابـی(۱۲ تؤرتلیـک)؛ دنیـا فـانی لیگی(۱۲ تؤرتلیک)؛ ییگیتلیک مقتاوی و خسیسلیک ذمی (۱۵ تؤرتلیک)؛ تواضـع و تکبـر حقیـده (۷ تؤرتلیـک)؛ حریصـلیک حقیـده (۶ تؤرتلیـک)؛ سـخیلیک، حلیملیـک و باشـقه یخشـی لیکلرحقیده(۱۶تؤرتلیک)؛ زمانه یمانلیگی(۲۱ تؤرتلیک)؛ مؤلف معذرتی(۵ تؤرتلیک).

خاتمه‌ده کتابخوانلرگه مراجعت قیلیب، بونده‌ی دېیدی:

بیتیدیـــم کـــتابی مواعـــظ مـــثل

اؤقوســا تاتیر تیل اېمیش تک عســـل

ادیب یـــوگنک ایتتیـم، ادب پند ســـؤزوم

ســـؤزوم مـــوندا قالـــور، بارور بـو اؤزوم

کلـــور کـوز، کېچار یاز، بارور بو عمـــر

توکاتتی عمـــرنی بو یازیـــم، کُـــوزوم

آنین اوش چـــیقارتیم بو تورکـــچه کتاب

کېراک قیل تیب، اي دؤست کېراک قیل عتاب

بیتیدیم بو تنگســوق تـوراف ســؤزلارین

قالـیب ارســا اؤزوم آتـیم قالســـو تیپ

مضمونی حاضرگی تیلده:

مېن ادیب یوگناکی ادب و پند سؤزوم نی اَیتدیم، سؤزوم بو دنیاده قاله‌دی، اؤزوم کېته‌من (اؤله‌من). کوز کېله‌دی، یاز کېته‌دی وعمر اؤته‌دی. تمام قیلدی عمرنی بو یاز و کوز، شونینگ اوچون مېن بو تورکچه کتابنی چیقاردیم. کتابنی اؤقیسنگ، اختیارینگ قبول قیله‌سن و یا مېنی

ملامت قیله‌سن. مېن اۆلگندن سۆنگ آتیم تیریک قالسین، دېب بونده‌ی پند و حکمتدن تۆله سۆزلرنی یازدیم.

شاعر، کتاب‌نینگ اساسی قسمینی علم و معرفت مسأله‌لری بیلن باشله‌یدی. باشقه بابلرده‌گی اخلاق، آداب مسأله‌لرینی هم علم- معرفتگه باغله‌یدی. عالم بیلن جاهلنی بیر-بیریگه قرمه- قرشی قۆیه‌دی. عالم، علم طفیلی بخت و سعادت یۆلینی تاپسه؛ جاهل، نادانلیگی طفیلی کۆرگیلیکلرگه گرفتار بۆله‌دی. علم و عالمنی قدرلش، علم اۆرگنیشگه تیریشیش لازم دېیدی.

عتبة الحقایق‌ده اخلاق- آداب مسأله‌لری اونده‌گی کۆپچیلیک بابلرنینگ اساسی موضوعینی تشکیل اېته‌دی. شاعر، تیل آدابی، سخیلیک، بخیللیک، کمترلیک، اېزگولیک کبی خصلت‌لر حقیده کیشیلرگه اۆگیت بېره‌دی.

دینی موضوعلر هم عتبة الحقایق‌ده کتّه قسمنی اېگلله‌یدی. کتاب‌نینگ باشلنغیچ مصرعلری اللّه‌ﷻ، حضرت محمدﷺ و تۆرت خلیفه‌گه اتەب یازیلگن و قرآنکریم آیتلریدن مثاللر کېلتیریلگن و کیشیلر، خداجویلیک، طاعت، بنده‌لیککه صادق بۆلیشگه چقیریلگن.

اساسی توشونچه:

عتبة الحقایق تورکچه منظوم اثرلردن بۉلیب، دینی، اخلاقی وعظ و پندلردن عبارت دیر. بوکتاب ۱۴ بابدن تشکیل تاپیب، اصلی بابلری تۉقوزته بۉلیب، تۉرتلیکلر قالبیده یازیلگن. عتبة الحقایق قدیمگی تورک ادبی تیلی‌نینگ قیمتلی یادگارلیگی بۉلیب، تیل و ادبیاتیمیز ترقیاتیگه کتّه حصه قۉشگن اثر حسابلنه‌دی.

فعالیتلر:

۱- قوییده‌گی سۉراقلرگه جواب بېرینگ:

- احمد یوگناکی قیسی عصرده عتبة الحقایق کتابینی یازگن دیر؟
- احمد یوگناکی کیم‌نینگ اۉغلی و قه‌یېرده توغیلگن؟
- احمد یوگناکی بوکتابنی کیمگه بغیشله‌گن؟
- عتبة الحقایق و قوتادغوبیلیک‌نینگ قنده‌ی فرقی بار؟
- عتبة الحقایق قنده ی نظم لردن تشکیل تاپگن؟
- عتبة الحقایق و هبة الحقایق‌نینگ معنالری نیمه دیر؟
- عتبة الحقایق نېچه باب و نېچه بیتدن تشکیل تاپگن؟

۲- اۉقووچیلر گروهلرگه بۉلینسینلر، هر گروه عتبة الحقایق‌نینگ موضوعلری، اساسی و مقدماتی بابلری‌نینگ سانی و ناملری، تیل و ادبیاتیمیز ترقیاتیگه کۉرستگن رولی و بېریلگن شعرنینگ ژانری، تیل خصوصیتلری و کتاب مؤلفی حقیده اۉز ارا بحث‌لشیب، سۉنگ هر گروهدن بیر کیشی نوبتده توریب، تنله‌گن موضوعسی حقیده سۉزله‌سین.

۳- قوییده‌گی سۉزلرنی معناقیلیب جمله‌لرگه ایشله‌تینگ و هر قطاردن بیرینگیز بیر لغتنی معنا و جمله‌سی بیلن اۉقینگ:

سپهسالار، بېللی، عرض، آچون، بیلیک، توکل، تیریشماق، بیلیک، بیلیملی، بیلیکسیز، عتبة، هبة، ایلیک، تنگسوق.

اوی تاپشریغی:

۱- عتبة الحقایقدن آلینگن شعرنینگ ابسکی سۉزلرینی بوگونگی معادلی بیلن یازیب کېلینگ.

۲- عتبة الحقایق کبی کتابلرده‌گی موضوعلر، حیات و اخلاقیمیزنی یخشیلشگه بیرار کمک قیله‌آله‌می؟ بو باره‌ده اۉیلب، اۉن سطردن آز بۉلمه‌گن چیرایلی انشاء یازیب کېلینگ!

ایکّینچی بۆلیم:

عتبة الحقایق کتابیده تیل حقیده ایتیلگن شعر:

اېشــیتگیل، بیلیکلـــیک نکـــو تیب ایور ادبلار باشـــی تیل کـــۉتارماک تـــورور
تیلینگ بکتا توتغیل، تیشینگ سـیناماسون قالی چـیقسـا بکتا تیشینگ نی سـبور
سانیب سۉزلاگان، اېر سۉزی، سۉز ساغی اۉقوش ینگشـاغان تیل، ای الماس یاغی
سـۉزونگ بۉشلوغ ایسما ییغاتوت تیلینگ یېتار باشــقه بیرکون بو تیل بۉشـــلوغی
خـــردلیق مو، بۉلور تیلی بۉش کیـــشی؟ تیلیم باشینی ییدی، بو تیل ســـۉز بۉشی

(اېشیتگیل عالملر نیمه دېیدیلر، ادب‌نینگ باشی(تاجی) تیلنی اسره‌ماق دیر. تیلینگنی اسره‌غیل تا که تیشینگ سینمه‌سین، اگر تیلینگنی اسره‌مه‌سنگ ،تیشلرینگ سینه‌دی. احتیاط بیلن سۉزله؛ کیشی‌نینگ سۉزی، درست و تۉغری سۉز؛ کیشی کیم کۉپ و بېهوده سۉزلسه، حیاسیز دشمن دیر؛ لهو و پُرگویلیکدن اۉزینگنی تیی؛ بېهوده‌گوی تیل بیرکونی آخرگه یېته‌دی؛ بېهوده سۉزلاوچی، عاقل کیشی‌مو؟ بو معناسیز سۉز بیرکونی باشینی ییېر.)

فعالیتلر:

۱- یوقاریده‌گی شعرنینگ معنا و مضمونینی یازینگ، کېین اۉقووچیلردن اوچ کیشی نوبتده یازگن جمله‌لرینی اۉقیسین و باشقه‌لر اۉز فکرلرینی بیلدیرسینلر.

۲- اۉقووچیلردن ایکّی کیشی نوبتده توریب، عتبة الحقایق کتابی حقیده سۉزلسین.

۳- قوییده‌گی بیتنی دقت بیلن اۉقینگ:

الیک لاردا قـوتلوغ بېریکلی الیک آلیب بېرماگان اِل الیک قوتسۉزی

(قۉللر ایچیده مبارک و یخشی‌سی، بېره‌دیگن (سخی)قۉل، آلیب بېرمه‌یدیگن قۉل، بدبخت و کوچسیز قۉل دیر.)

یوقاریده‌گی بیت حقیده کمیده بېش سطرلیک مقاله یازینگ، سۉنگ ایکّی کیشی نوبتده یازگنینی اۉقیسین.

اوی تاپشیریغی:

۱- شاعرلر دېوانیدن یا آتـه‌لـر سـۉزیدن انسـان‌نینـگ یخشـی خصـلتلری حقیـده یـازیلگنلرینی ایسته‌گنینگیزچه تنلب، یازیب کېلینگ وصنفده اۉقینگ.

۲- اۉزینگیزده‌گی یا بیرار اۉرتاغینگیزده‌گی قیسی خصلتنی یاقتیره‌سیز و نیمه اوچون؟ قیسقه بیـر مقاله شکلیده یازیب کېلتیرینگ.

اؤن بیرینچی درس

هدف:

۱- یازیش قاعده‌لری حقیده معلومات تاپیب، اونی ایشله‌تیش یؤللرینی اؤرگنیش.

یازیش قاعده‌لری

یازووچی، آنگیده‌گی اؤی، خیال، تصور، ایستک و تؤپلنگن معلومات، تجربه و بیلیمینی، سؤز بیلن افاده‌لب، کاغذگه توشیرسه، یازیش دېیله‌دی. یازیشدن مقصد، یازووچی‌نینگ پیامی و مقصدینی اؤقووچیگه یېتکزماق دیر.

یازوو، معلومات المه‌شووی‌نینگ وسیله‌لریدن بؤلیب، اؤتمیشدن حاضرگچه انسانلرنینگ بیلیم، اختراع، اکتشاف، تجربه و بدیعی ایجادلرینی نسلدن نسلگه یېتکه‌زیب کېلماقده. یازوولرنینگ تورلری کؤپ، اما ساده و توشونرلی اصطلاح، سؤز و جمله‌لر بیلن مستدل قیلیب یازیلگنی یخشیراق بؤلیب، یازیلگن مقاله، کتاب یا هرقنده‌ی یازمه اثرنینگ اعتبارینی آشیره‌دی، اما تصنعی جمله‌لرنی قؤللش، استعمالدن توشگن متروک سؤزلر یا که عربچه، فارسچه و باشقه خارجی سؤزلر و اتمه‌لرنی مصنوعی روشده یازووگه کیریتیش یازوونینگ بهاسینی توشیره‌دی.

بیز هرقنده‌ی مقصد و ایسته‌گیمیزنی سؤزلش و یازیش آرقه‌لی باشقه‌لرگه یېتکیزه‌آله‌میز، بیراق یازیش، سؤزلشدن کؤره قیینراق، اما اوزاق مدت سقلنه‌دیگن دیر. یازیش اوچون همه‌دن آلدین کېره‌کلی معلومات و بیان قیلیشیمیز کېره‌ک بؤلگن فکرلریمیزنی تؤپلب، شاشیلمسدن دقت و حوصله بیلن یازیشیمیز کېره‌ک. تخنیک و تکنالوجی‌نینگ آلغه باریشی یازیشنی هم آسان، هم قوله‌ی و هم آز جاینی آلیب، اوزاق مدت سقلنه‌دیگن قیلگن.

یازوولرده اوچ نرسه‌گه اعتبار بېریش کېره‌ک:

۱- نیمه یازماقچیمیز؛

۲- قنده‌ی یازماقچیمیز؛

۳- کیمگه یازماقچیمیز؛

یازوولر، ایچیده‌گی مضمونی و یازیش اسلوبیگه کؤره ایکّی کتّه تورگه بؤلینه‌دی: رسمی یازوولر و غیررسمی یازوولر.

رسمی یازوولر گه رسمی مکتوبلر، پیشنهادلر، استعلاملر، قرارداد یا پروتوکوللر، تورلی عریضه‌لر (ایشگه کیریش، ایشدن بۉشش، رخصت آلیش، تورلی اداره‌لرگه تېگیشلی بۉلگن ایستک یا قیینچیلیک‌لرینگیز حل بۉلیشی اوچون رسمی مخصوص کاغذ یا عادی آق کاغذگه یازیلگن خط) راپور یا گزارشلر، قطعنامه‌لر، فیصله‌نامه‌لر، ملی و خلق ارا بیتیملر، قانون، مقرره و لایحه‌لر، خبرلرگه اۉخشش بعضی ژورنالستیک یازوولر و باشقه‌لر کیره‌دی.

غیررسمی یازوولرگه، حقوقی کیشیلر آره‌سیده‌گی تورلی شخصی مکتوبلر، سیاحتنامه و سفرنامه‌لر، کونده‌لیک یا وقتینچه‌لیک خاطره‌لر، بعضی ژورنالستیک یازوولر، علمی، مستند و تحقیقی یازوولر، بدیعی- هنری یازوولر (شعر، قیسقه حکایه، رمان، فلیتون، طنز، درامه، تورلی نمایشنامه‌لر، ادبی و هنری نقدلر، فکاهی...) و باشقه‌لر کیره‌دی.

بیز بو یېرده یازوولرنینگ کیشیلر آره‌سیده کۉپ قۉللنه‌دیگن بیر مهم توری، یعنی شخصی نامه یازیش قاعده‌لرینی ایتیب اۉتماقچیمیز. یخشی و تۉغری نامه یازیش اوچون قۉییده‌گی‌لرنی رعایت قیلیشینگیز کېره‌ک:

- عنوان (خطاب سۉزلری)، کیریش سۉز، اساسی فکر و اداغ سۉزلرینی مناسب و اۉز جاییده قۉللنگ.

- قۉل بیلن یازسنگیز، چیرایلی و اۉقیله‌دیگن خط بیلن و اگر کمپیوتر بیلن یازسنگیز، چیرایلی خطلر فونتی بیلن یازینگ.

- خطنینگ تۉرتّله تمانیگه مناسب حاشیه (بۉش یا آق جای) قۉیینگ.

- مخاطب و مقصدینگیزگه کۉره نامه‌نگیز لحنی (احترام، مهر- سېوگی، پند- نصیحت، تشویق- ترغیب، تنبیه یا تورتکی بېریش...)نی تنلنگ، اما هر حالده حتی یمان کۉرگن کیشینگیزگه هم ادب و حرمت چېگره‌سیدن چیقمسلیک و قلم حرمتینی سقلش حتمی دیر.

- اۉقییدیگن کیشیلرنی یازگن جمله‌لرینگیز بیلن اۉزینگیزگه جلب اېتیب، یۉلداش قیلینگ!

- باشقه‌لردن قنده‌ی یازیشنی خواهله‌سنگیز، سیزهم باشقه‌لرگه اۉشنده‌ی یازینگ.

- جمله‌لرینگیزده برچه‌گه توشونرلی سۉزلر و اتمه‌لرنی ایشله‌تینگ.

- جمله‌لرینگیزنی بیرخیل یازمه‌ی، بلکه اولرده خیلمه- خیل‌لیکنی رعایت قیلیب، اۉقییدیگن‌گه قیزیقرلی قیلینگ.

- امکانی باریچه قیسقه و ساده، اما چیرایلی جمله‌لرنی قۉللنگ.

- هر سۉزنی مناسب یېریده و مناسب زمانده ایشله‌تینگ.

- هر جمله‌نگیز۱۲-۱۰ سۆزدن توزیلگن بۆلسین و نهایتی ۱۸دن آشیرمنگ.
- نا‌انیق (مجهول) فعللردن کۆره انیق (معلوم) فعللرنی کۆپراق قۆللنگ.
- نامه یازیشده تقلید قیلمه‌ی، اۆز فکر، خیال، تصور و اسلوبینگیزنی عکس اېتتیرینگ.
- تینیش بېلگیلرینی انیق و اۆز جاییده قۆللنگ.
- تاریخ (ساعت، کون، آی و ییل)، شونینگدېک یازیلگن یېرینی قید اېتینگ.
- یازیلگن یازوونی نېچه قتله قیته‌دن اۆقیش و خطالرینی تۆغریلشنی اېسدن چیقرمنگ.
- نامه سۆنگیده آتینگیز و امضانگیزنی اونوتمنگ.
- اگر کیشی یا پست آرقه‌لی نامه‌نگیزنی یېباره‌دیگن بۆلسنگیز، پاکت یوزیگه هم اۆزینگیز و هم یېباره‌یاتگن کیشینگیز آدرسینی تۆلیق و تۆغری یازینگ، اگر اېمیل آرقه‌لی یېبارسنگیز، خطنی یېباره‌یاتگن کیشینگیزنینگ اېمیل آدرسینی انیق یازینگ.
- پست آرقه‌لی جۆنته‌دیگن بۆلسنگیز، البته مسافه‌گه قره‌ب کېره‌کلی پست تکتینی هم پاکت‌گه یاپیشتیریشینگیز کېره‌ک.

اساسی توشونچه:

یازوولر، معلومات المه‌شووی‌نینگ اساسی وسیله لریدن دیر. یـازوولـر قنچـه کـه قیسـقه، سـاده، چیرایلی، معنالی و مضمونلی بۉلیب، جمله‌لر، ترکیبلـر و سـۉزلری توشـونرلی بۉلسـه، اۉقییـدیگن کیشیگه اۉشنچه توشونرلی و تأثیرلی بۉلیب، توجه و قیزیقیشینی اۉزیگه قـره‌تـه‌دی. یـازوولـرده تصنعی جمله‌لر و استعمالدن توشگن متروک سۉزلرنی ایشلتمس‌لیک کېره‌ک. یازوولر مضـمون و اسلوبیگه کۉره ایکّی کتّه تورگه بۉلینه‌دی: رسمی یازوولر و غیررسمی یازوولر.

فعالیتلر:

۱- اۉقووچیلر بیر نېچه گروهگه بۉلینسینلر. بیرگروه آته-آنه یا ایسته‌گن کیشیلریگه غیر رسمی نامه، بیرگروه بیرار وزارتگه مقرر بۉلیش اوچون رسمی عریضه، باشقه گروه چقیریق کارت، قیله‌آله‌دیگنلر شعر، جوده قیسقه حکایه، خاطره یا ادبی مقاله کبی غیررسمی یازوو یازسین. هر گروه‌دن بیر کیشی یازگن نرسه‌سینی اۉقیسین.

۳- قوییده‌گی سۉزلرنی معنا قیلیب، مناسب جمله‌لرده ایشله‌تینگ:

ژورنالستیک، چقیریق، تصنعی، اۉزگی، قیسقه حکایه، رمان، درامه، فلیتون، طنز، المه‌شوو، اتَمه، حقوقی شخص، مقرره، لایحه، بیتیم، پروتوکول، ارخه‌ییک.

اوی تاپشیریغی:

ایسته‌گن موضوعلرینگیزگه بیر رسمی و بیر غیر رسمی یازوو یازیب کېلینگ.

ایکّینچی بۋلیم:

قوییده‌گی بابرشاه یازگن مکتوبنی دقت بیلن اۋقینگ:

همایونغه بتیلگان خطنینگ سوادی:

همایونغه مشتاقلیقلار بیله ساغینیب سلام دېگاج، سۋز اولکیم دوشنبه کونی ربیع الاول آیی‌نینگ اۋنیدا بېک‌کینه بیله بیان‌شیخ کېلدیلار. خطلاردین و عرضه‌داشتلاردین اُول یوزداگی، بو یوزداگی کیفیت و حالات مشخص و معلوم بۋلدی.

شُکر بېرمیش سنگا حق فرزندی

سنگا فرزند و منگا دلبندی

تېنگری تعالی مونداق سېوینچ لارنی منگا و سنگا همیشه رۋزی قیلغای، آمین یارب العالمین.

آتینی الآمان قۋیمیش‌سېن. تېنگری مبارک قیلغای، ولی باوجودکیم اۋزونگ بیتیب‌سېن، موندین غافل بۋلوب‌سېن کیم کثرت استعمال بیله عوام، الامان دېرلار، یا اېل امان دېرلار. اۋزگا مونداق الف لام آت کم بۋلور. تېنگری آتینی و ذاتینی فرخنده و مبارک قیلغای. منگا و سنگا کۋپ ییللار و بسیار قرنلار الامان نی دولت و سعادت بیله توتا بېرگای!

تېنگری تعالی اۋز فضل وکرمی بیله بیزنینگ ایشیمیزنی یاسابدور. مونداق قابو قرنلاردا تاپیلماس. یانا سه شنبه کونی آی‌نینگ اۋن بیریدا اراجیف خبرکېلدی کیم، بلخ اېلی قربان نی تیلاب، بلخ‌قه کییورمیشلار. یانا کامرانغه، کابلداغی بېکلارگا فرمان بۋلدی کیم باریب، سنگا قۋشولوب، حصار یا سمرقند یا هرساریغه کیم صلاح دولت بۋلسا، یوروگایسیز. تېنگری‌نینگ عنایتی بیله یاغیلارنی باسیب، ولایتلارنی آلیب، دۋستلارنی شاد، دشمنلارنی نگونسار قیلغایسیز. انشاءاللّه تعالی سیزلارنینگ جان تارتیب، قیلیچ چاپماق محل‌لارینگیزدور. قاپودا کېلگان ایشنی تقصیر قیلمانگیز. گرانجانلیق بیله کاهللیق پادشاهلیق بیله راست کېلماس:

جهـــانگیری توقف برنیابد	جهان آن را بود کو به شتابد
همه چیزی زروی کدخدایی	سکون می‌یابد، الاّ پادشاهی

اگر تېنگری عنایتی بیله بلخ و حصار ولایتی میسر و مسخر بۋلسا، حصاردا سېنینگ کیشینگ بۋلسون، بلخ‌ته کامران‌نینگ کیشیسی؛ اگر تېنگری عنایتی بیله سمرقند هم مسخر بۋلسا، سمرقندته سېن اۋلتورغیل، حصار ولایتینی انشاءالله خالصه قیلغومدور. اگر کامران بلخ‌نی آزیرغانسا، عرضه‌داشت قیلینگ. انشاءالله انینگ قصورینی اۋشال ولایتلاردین- اۋق راست

قیلغومیزدور. یانا سېن اوزینگ بیلور اېدینگ که دایم بو قاعده مرعـی اېـدی: آلتـی حصـه سـنگا بۉلسه، بېش حصه کامرانغه بۉلور اېدی. همیشه بـو قاعـدهنـی مرعـی توتـوب، مونـدین تجـاوز قیلمانگ. یانا، اینینگ بیله یخشی معاش قیلغایسـېن. اولوقلارگـا کۉتاریملیـک کېـراک. امیـدیم بارکیم سېن هم یخشی اختلاط قیلغایسېن. اینینگ هم متشرع و یخشـی ییگیـت قۉپوبتـور، اول هم ملازمت و یکجهت‌لیقته تقصیر قیلماغای.

یانا سېندین آزراق گلهم بار، بو ایکّی- اوچ ییلدین بېری بیـر کیشـینگ کېلمـادی. مـېن ییبارگان کیشی هم راست بیر ییلدین سۉنگرا کېلدی. مونداق بۉلورمو؟

یانا خط لارینگدا یالغوزلوق، یالغوزلوق کیم دېب سېن، پادشاهلیقته عیب دور، نېچوک:

اگر پای بندی، رضا پیش گیر وگر یکسواری، سرخویش گیر

هېچ قیدی پادشاهلیق قیدیچه یۉقتور. پادشاهلیق بیله یـالغوزلوق درسـت کېلمـاس. یانـا مېن دېکاندېک بو خطلارینگنی بیتیب‌سېن و اۉقومایسېن، نـې اوچـون کـیم، اگـر اۉقـور خیـال قیلسانگ اېدی، اۉقوی‌آلماس اېدینگ، اۉقـوی‌آلماگانـدین سـۉنگ، البتـه تغییـر بېـرور اېـدینگ. خطینگنی خود تشویش بیله اۉقوسا بۉلادور، ولی اسرو مغلق تور، نثر معما هـېچ کیشـی کۉرگـان اېماس. املانگ یامان اېماس، اگرچه خیلی راست اېماس. التفات نی(ط) بیله بیتیب‌سېن؛ قولونج نی(ی) بیله بیتیب‌سېن، خطینگنی خود هرطور قیلیب، اۉقوسا بولادور، ولی بو مغلق الفاظینگـدین مقصود تمام مفهوم بۉلمایدور. غالباً خط بیتوردا کاهل‌لیغینگ هم اوشـبو جهـت‌تـین دور. تکلّـف قیلای دېیسېن، اول جهت‌تین مغلق بۉلادور. بوندین ناری بې‌تکلف و روشن و پاک الفـاظ بیلـه بیتی، هم سنگا تشویش آزراق بۉلور و هم اۉقوغوچیغه.

یانا اولوق ایش اوستیگا باراسېن، ایش کۉرگان، رأی و تدبیرلیق بېگلار بیلـه کېنگاشـیب، الارنینگ سۉزی بیله عمل قیلغایسېن.

اگر مېنینگ رضام‌نی تیلارسېن، خلوت‌نشین‌لیقنی و اېل بیله کـم اخـتلاطلیقنـی برطـرف قیلغیل. کوندا ایکّی نوبت اینینگنی و بېگلارنی اختیارلاریغـه قۉیمـای، قاشـینگغه چـارلاب، هـر مصلحت بۉلسا، کېنگاشیب، بو دولتخواهلارنینگ اتفاقی بیله هر سۉزونگا قرار بېرگایسېن.

یانا خواجه کلان مېنینگ بیله اختلاط قیلا اۉرگانیب اېـدی، سـېن داغـی، نېچـوک کـیم خواجه کلان بیله اختلاط قیلور اېدیم، اۉشنداق اختلاط قیلگایسـېن. تېنگـری عنـایتی بیلـه اول ساریلار ایش آزراق بۉلسا، کامرانغه احتیاج بۉلماسا، کامران بلخ‌تـه مضـبوط کیشـیلارنی قۉیـوب، اۉزی مېنینگ قاشیمغه کېلسون. یانا مونچه فتح و ظفرلار کابلدا اېکاندا بۉلـدی. کـابلنی شـگون

توتوبتورمېن، آنی خالصه قیلدیم، هېچ قایسینگیز طمع قیلماغایسیز.

یانا یخشی باریبسېن، سلطان ویس‌نینگ کؤنگلینی آلیبسېن، آنی قاشینگغه کېلتـوروب، آنینگ رأیـی بیلـه عمـل قیلغایسـېن کـیم، ایـش‌بیلـور کیشـی دور .چیریکنـی یخشـی ییغیـب یورگایسېن. آغیز سؤزلاریدین بیان شیخ صاحب وقوف دور. معلوم بؤلغوسیدور دېب، مشـتاقلیقلار بیله سلام.

پنجشنبه کونی ربیع الاول آیی‌نینگ اؤن اوچیدا بیتیلدی.

فعالیت:

الف- قوییده‌گی سؤراقلرگه قیسقه و چقّان جواب بېرینگ:

۱- نامه قچان، کیمدن، کیمگه یازیلگن؟

۲- نامه‌نینگ بیرینجی مضمونی نیمه حقده؟

۳- نامه‌نینگ سؤنگّی مضمونی نیمه حقده؟

۴- بابر همایون‌نینگ املاسی حقیده قنده‌ی فکرلر بیلدیرگن؟

۵- بابر همایون‌نینگ انشاسی حقیده قنده‌ی فکرلر بیلدیرگن؟

۶- نامه ده نېچیته شعر و نېچیته بیت کېلتیریلگن؟

۷- نامه ده کابل حقیده نیمه‌لر دېیلگن و قنده‌ی سبب کؤرسه‌تیلگن؟

۸- نامه ده کامران میرزا حقیده نیمه‌لر یازیلگن؟

ب- بابرشاه‌نینگ خطیدن اهمیتلی جمله‌لرینی تنلـب یازینـگ. ایکّـی اؤقـووچی توریـب، یـازگن جمله‌لرینی اؤقیسین و تنله‌گنی دلیلینی ایتسین.

ج- حاضرگی نامه‌لر بیلن، بابرشاه‌نینگ نامه سینی مقایسه قیلیب، فرقلرینی کؤرسه‌تینگ!

اوی تاپیشریغی:

بابرشاه‌نینگ نامه‌سی حقیده فکرینگیزنی کتابچه‌لرینگیزگه یازیب کېلینگ.

اۉن ایکّینچی درس

هدف:

۱- رومان ادبی اتمه و خصوصیتلری حقیده معلومات تاپیش.

رُمان

رمان، تخیل و تصور یا حقیقی حادثه- واقعه‌لردن الهاملـه‌نیـب یـازیلگن و حجمـی کتّـه بۉلگن بدیعی- هنری داستان دیر. قـدیم فرانسـه‌ده نثـر و یـا شـعر شـکلیده یـازیلگن واقعـی و غیرواقعی حکایه‌لرنی رمان دیـر ایـدیلر. حاضـر یـازووچی، اۉز باشـیدن کـېچگن یـا تېگـره‌ک- محیطیده یوز بېرگن واقعه- حادثه‌لرنی و یا فکر و تخیلیده یـره‌تگـن تـورلی، امـا بیـر- بیریگـه باغلیق واقعه-حادثه‌لرنی معین بیر اوزون مـدت، معـین بیـر جغرافیـایی محـیط، کۉپلـب تیپیـک پرسوناژلر سیماسی آرقه‌لی معیاری ادبی تیل و کتّه حجمده یازگن بۉلسه، رمان دېیله‌دی.

رُمان موضوع سی و یازیش اسلوبیگه کۉره قوییده‌گی تورلرگه بۉلینه‌دی:

۱- تاریخی رمان: بونده قهرمانلر و حادثه‌لر تاریخدن آلینیب، یازوچی اۉز سلیقه و اسلوبیچه، حادثه‌لر و قهرمانلرنی تنلب، حادثه‌لر و شخصیتلرنی بۉرتّیرگن حالده، تصویرله‌یدی.

۲- علمی رمان: بونده علمی، فلسفی، جغرافیایی موضوعلر، بدیعی داستان شکلیده یازیله‌دی.

۳- فکاهی رمان: خلق و جمعیت‌نینگ یمان اخلاق- عادت، عرف- رواجی مسخره قیلیب، اۉتکیر و کولگولی تیل بیلن بیان اېتیله‌دی.

۴- یازوو رمان: بونده حادثه‌لر، قهرمانلرنینگ بیر-بیریگه ییبارگن یازوولری یا بیر کیشی‌نینگ کونده‌لیک خاطره‌لری آرقه‌لی شکللنه‌دی.

۵- هجوی رمان: بونده‌ی داستانده یازووچی اۉز عصر و زمانه‌سـی خلقلـری و جمعیتـی‌نینـگ یمان عادت یا عنعنه‌لرینی طنز تیلی بیلن تنقیدله‌یدی.

۶- رمانتیک رمان: بونده‌ی داستانلرده قهرمانلرنینگ تورلی ایچکـی کېچینمـه‌لـری (سـېوگی، نفرت، کېک- انتقام، درد- الم، وصل- ایریلیق، قووانچ- قیغـو، مـروت- انصـاف، خیانـت، وفـا- صداقت، یاووزلیک و یخشیلیک کبی‌لر...)دن سۉز یورتیله‌دی.

۷- روانشناسلیک رمان: بونده‌ی داستانلرده کېسکین یا دراماتیک حادثه‌لر یۉق. اونده قهرمانلرنینگ روحیه و عاطفه‌سی روانشناسلیک اساسیگه تجزیه و تحلیل قیلینه‌دی.

۸- فانتستیک یا تخیلی رمان: بونده‌ی داستانلرده عادی و معمول حیاتده موجود بۉلمه‌گن، اما یازووچی‌نینگ کوچلی تخیل و فانتزیه‌سی اساسیده شکللنگن غیر عادی حادثه- واقعه‌لر، غیرعادی پرسوناژلر یا قهرمانلر آرقه‌لی یره‌تیله‌دی.

و ینه بیر نېچه رمان تورلری.

افغانستانده بۉلمسه- ده، اۉزبېک تیلیده رمانچیلیک انچه‌گینه رواجلنگن. عبدالله قادری، آی‌بېک، چۉلپان، پریمقل قادروف، عبدالله قهار، غفور غلام، اسقد مختار، میر محسن، عادل یعقوبوف، سید احمد و طاهر ملک کبی اۉنلب رمان یازووچیلر بار. عبدالله قادری اۉزبېک رمانچیلیگی‌نینگ اساسچیلریدن سنه‌له‌دی. عبدالله قادری‌نینگ «اۉتگن کونلر» و «محرابدن چیان»، عادل یعقوبوف‌نینگ «اولوغ بېک خزینه‌سی»، آی‌بېک‌نینگ «نوایی»، غفور غلام‌نینگ «شوم باله»، سید احمدنینگ «کېلینلر قۉزغالانی»، طاهر ملک‌نینگ «شیطنت»، چۉلپان‌نینگ «کېچه و کوندوز» و پریمقل قادروف‌نینگ «یولدوزلی تونلر» و «اولادلر داوانی» رمانلری جوده مشهور دیر. اولر اساسیده، سریاللر، فیلملر و نمایشنامه‌لر یره‌تیلگن.

اساسی توشونچه:

معین اوزون بیر مدت، معین کېنگ جغرافیایی محیط، معین تورلی تیپده‌گی پرسوناژلرگه تېگیشلی واقعی یا تخیلی، اما بیر- بیریگه باغلیق واقعه- حادثه‌لرنینگ کتّه حجمده‌گی داستان شکلیده یازیلگن بدیعی اثر، رمان دېیله دی.

رمان‌نینگ تورلری کۉپ، اما بیر نېچه توری قوییده‌گیلردن عبارت:

تاریخی رمان، علمی رمان، فکاهی رمان، یازوو رمان، هجوی رمان، رمانتیک رمان، روانشناسلیک رمان، فانتستیک رمان و باشقه‌لر. اۉزبېک تیلیده اۉنلب رمان و رمانچیلر موجود بۉلیب، خلق‌ارا اعتبارگه لایق رمانلر یره‌تیلگن.

فعالیتلر:

۱- رمان‌نینگ قیسی تورلرینی بیله‌سیز؟ هر قطاردن بیر- بیر کیشی اۉرنیدن توریب بیر تورینی ایتسین و توگه‌گونیچه نوبتلر دوام اېتتیریلسین.

۲- صنفده رمان اۉقیگنلر بۉلسه، اولردن ایکّی کیشیسی توریب، اۉقیگن رمانی‌نینگ آتی، یازووچیسی، موضوعی و قیسقه واقعه‌سی حقیده سۉزلسین.

۳- هرقطاردن بیر- بیر کیشی توریب، بیر اۉزبېکچه رمان‌نینگ و قرشی قطاردن بیر- بیر کیشی یازووچیسی‌نینگ آتینی ایتسین.

۴- قوییده‌گی سۉزلرنی معنا قیلیب، جمله‌لرگه ایشله‌تینگ:

تخیّل، افسانه، الهام، پرسوناژ، اۉتکیر، هجو، عاطفه، روانشناسلیک، فانتستیک.

اوی تاپشیریغی:

۱- هرکیم درسده‌گیلردن تشقری، بېشته مشهور اۉزبېک-تورک یا جهانی رمان و یازووچیسی‌نینگ آتلرینی کتابچه‌لریگه یازیب کېلسین.

۲- رمان و اونینگ خصوصیتلری حقیده کتابلر، انترنت یا معلوماتلی تانیشلرینگیزدن ینگی و آرتیقچه معلومات تۉپلب، یازیب کېلینگ.

ایکّینچی بۉلیم:
یولدوزلی تونلر رُمانیدن بیربۉلک:

"... پېشین نمازی اۉقیلگندن سۉنگ، قصرنینگ ایچکری و تشقریسیده جیم- جیریتلیک ایدی. رۉزه آیی و هوا جوده ایسیق. رۉز شدتی هم هرلحظه ده کۉپیه‌دی. رۉزه کیشیلر آچلیک و سووسیزلیک مشقتیگه چیده‌ب، دسترخوان اوستیگه تورلی طعاملرنی تېریب، شام آذانینی کوتیب تورگن ایدیلر.

بابر ایسه بوکونگی درسینی توگه‌تیب، اویقو کۉزیگه کېلمه‌ی، یوره‌گیگه ایستک و آرمانلری تاشقین اوروب اۉلتیرگن ایدی. او، کاغذ- قلمنی قۉلیگه آلدی و شعر یازماقچی بۉلدی، لېکن مشهورکتابلردن حفظ قیلگن شعرلریدن باشقه شعر ایسیگه کېلمه‌دی. شو پیته‌ده بیر دفترنی آلیب، فرغانه وادیسی حقیده بیله‌دیگن نرسه‌لرینی نثر شکلیده کاغذگه یازه باشله‌دی:

"تاغلریده کییک و قوشلرکۉپ دیر. آق کییک نی اخسی دشتلریده کۉرگنمن، مرغیلان‌نینگ یقینیده هم بار."

بابر فرغانه وادیسیده کۉرگنلری‌نینگ برچه سینی بیتماقچی ایدی، نیمه اوچون‌که هراتگه علیشېر نوایی قاشیگه بارگنده بو بیتیکلری کېره‌کلی بۉلر ایدی. بابر یازیشگه چۉمیلگنی اوچون قصرنینگ یقینیگه کېلگن آتلر تیاغی‌نینگ گورسیلله‌گنینی ایشیتمه‌دی. اۉشنده بیردینگه قیغو- غمدن تۉله ییغی- سېسی آوازی چیقدی، لېکن بابر ییغی- سېسی قه‌یېردن چیققنینی بیلمه‌دی. بابر شاشیلیب، پریشان حاللیک بیلن باشینی کۉته‌ریب قره‌سه، سېس مامه‌سی ایسان دولت بېگم اطاقیدن چیقردی. بابر اۉرنیدن شاشیلیب توردی. مامه‌سی‌نینگ سېسکینیب ییغلش سېسی همه وجودینی قلتیره‌تدی. یوگوریب مامه سینینگ تامیگه باردی. کۉرسه، ایسان دولت بېگم‌نینگ ایشیگی آچیق، مامه سینینگ باشیدن قرسی توشگن، ساچلری یاییلگن، کۉزلری تۉله یاش. او، بابرنی کۉریب، قیزی قوتلوق نگارخانم ییبارگن نامه نی آچیب اۉقیی باشله‌دی.

قاسم بېگ، عمرشیخ میرزا اخسیده وفات ایتگنلیگی خبرینی کېلتیریب، هاریب- چرچب دېوارگه سویه‌نیب تاخته‌گن؛ کیپریکلریگه یۉل توپراغی‌نینگ گرد و غباری اۉلتیرگن. او سکسان کیلومتر یۉلنی تاختمه‌ی باسیب کېلگن.

بابر ایسه بیرلحظه ایلگری، گلدن یوپقه آرمان و ایستکلریگه چۉمیلگن ایدی. حاضر آته سینینگ اۉلگنیدن خبر بۉلیب، گللرنینگ ایچیدن کپچه ایلان چیققندېک کۉزیگه کۉرینیب کېتدی. یوزیدن رنگی اوچیب، ییغی سیره‌ب قاسم بېگ‌دن احوال سۉره‌دی.

قاسم بېگ، بابرنینگ حضوریده تِزه بوکیب، ادب بیلن قیغو و غم حالتده:

امیرزادەم! الله تعالی سیزگه کـوچ و قـوت بېرسـین. حاضـر بیزلرنینـگ تَیَنگنیمیـز سـیز! تېگره‌گیمیزنی یاولر قمرەب آلگن، آنه‌نگیز مېنی حضورینگیزگه ییباردیلر. فرصت قۉلدن کېتمـه‌ی اندیجان قۉرغانیگه باریب، صداقتلی بېگلرنی ییغیب، اولرنینگ بیعتینی آلیشـیمیزکېره‌ک، دېـدی.

اېسان دولت بېگیم، شو پیله ییغلش و عزادارلیک وقتی اېمسلیگینی بیلیب، قاسم بېکنی اۉرنیـدن تورغیزیب:

سیزنینگ صداقت و تۉغری‌لیگینگیزگه منتـدارچیلیک بیلـدیره‌میـز. سـیز بـابرمیرزا بـیلن آتلنیب حرکت قیلینگ، بیزلر هم چارباغدن قۉرغانگه کۉچیب باره‌میز، دېـدی. بـابرمیرزا بونـده‌ی قیغولی و بېموقع خبرنی اېشیتیب، مات و مبهوت بۉلیب، غم و غصه‌گه باتیب کېتـدی. شـونده‌ی پریشان و شاشیلینچ حالتده آتیگه میندی. قلعه دن تشقریگه چیققنده یـۉل‌نینـگ ایکّـی تمانیـده اېکیلگن قطار یم-یشیل درختلر و مرمردن توزیلگن حوض، اینجودېک اېپاق شیلدیره‌ب آقه‌دیگن تینیق سوو، کۉزیگه قپ- قره و نورسیز کۉریندی، نیمه اوچون‌که شـو درختلـر و مرمـر حوضـنی آته‌سی عمرشیخ میرزا قورگن اېدی. درختلر برچه‌سی سیرحاصل بۉلیب، مېوه‌لری پیشگن اېـدی، لېکن بو درختلرنی اېککن کیشی حاضر دنیاده یۉق و بولرنینـگ مېـوه لریـدن یېیـالمس اېـدی. چارباغدن چیقیب، تاش ایشله‌تیلگن یۉلگـه قـدم قۉیـدیلر. شـو یۉلـده‌گـی تاشـلرنی و اوزاقـدن کۉرینه‌دیگن اندیجان‌نینگ بویوک قلعه سینی هم آته‌سی قورگن اېدی. بولرگه کـۉزی توشـیب، آته‌سی اېسیگه کېلدی. اېندی آته‌م‌نی قیامتگچه کۉرالمه‌یمن دېب، یوره گی بوزیلیب، کۉزلریـدن اختیارسیز یاشلری تۉکیله باشله‌دی.

بولرنینگ تۉغریسیده، اوزاقدن سوودن تۉلیق قودوق و انـدیجان‌نینـگ بویـوک قلعـه‌سـی همه‌دن ایلگری کۉریندی. قلعه گه یاووغلشگنده، تۉرت آتلیق کیشی یورتمه شکلده چاپیب بـولر تمان کېلدی. آتلیقلرنینگ بیرکیشیسی آنه سېنینگ ارقه داشلری بـۉلگن کـۉزلری کیچیـک بیـر مغول، شېریم تغایی آتیگه مشهور اېدی. او، بابر میرزاگه یقینلشیب کېلدی. بابر میرزانینگ چهـره سیده غم و غصه وکتّه مصیبتنی کۉریب، یوگوره کېلیب، آتدن توشـدی. یلغانـدن ییغـی‌سـیره‌ب:

مېن ایشانمه‌یمن، سیز امیریمیزدن اَیریلگن بۉلسنگیز! آیا شو شوم خبر تـۉغری‌مـی؟ اې وفاسـیز دنیا! دېدی.

قاسم بېگ: بو خبرنی کیمدن اېشیتتینگیز؟ بو خبـر حاضـرگچه یـاپوق بۉلیشـی کېـره‌ک اېدی، دېب سۉره‌دی.

شېریم بېگ قۉللری بیلن اۉز یاقه سیدن توتیب: اې توبه! اللّه تعالی‌نینگ قدرتیگه قره‌نگ! اۉزیم تربیه قیلگن بیر کبوتریم بار ایدی، هرکون آسمانده اوچیب یورر ایدی. بیردینگه ییتیب قالدی. ممکن قیسی بیر کبوترچی آسماندن توشیریب آلگن بۉلسه، دېب اۉیله‌دیم. تام اوستیگه چیقیب هرتمانگه قره‌دیم، کبوترنی کۉرالمه‌دیم. اره دن اوزاق وقت اۉتگندن کېین کبوتر کۉککه کۉریندی وکېلیب آلدیمگه قۉندی. قره‌دیم قناتی‌نینگ تگیگه بیر نامه بار، اونی آلیب آچیب اۉقیسم- ده، شو غم و غصه‌دن تۉله پیام یازیلگن ایکن، دېدی.

قاسم بېگ: بو نامه نی کیم یازگن ایکن، آیا فرشته‌لر آسمانده یازیب، سیزگه ییباریب‌می؟ دېدی. شېریم بېگ: بیلمه‌یمن دېب، جواب بېردی.

شېریم بېگ، بابرنی آتی‌نینگ ایگریدن اوشلب، اۉزینی یقین‌لشتیریب: امیرزاده‌م! قلعه‌گه بارمنگ، حاضر قلعه سیزگه خوفلی دیر، دېدی.

بو سۉزلرنی قاسم بېگ ایشیتدی. او، شېریم بیگ‌نی یخشی تانیر ایدی. شېریم بېگ عمرشیخ میرزا حیاتیده یخشیراق مقامگه ایریشگنی یۉق ایدی، شونینگ اوچون دایم یوره‌گیده یخشی مقامگه ایریشماقنی اسره‌ب یورگن ایدی. حاضر موقعنی غنیمت بیلیب، کېله‌سیده بابرمیرزانینگ اعتمادینی جلب قیلیب، یخشی مقامگه مقرر قیلسین، دېب شو خدمتنی قیلماقچی ایدی. قاسم بېگ بو موضوعنی درک قیلیب، بابرمیرزانینگ آلدیگه باریب:

امیرزاده‌م، حاضر آرتیق سۉزلر و قۉرقماققه وقت یۉق، تېزراق قلعه‌گه بارسک و برچه صداقتلی بېگلرنی ییغیب، بیعتینی آلسک، دېدی.

شېریم بېگ، قاسم بېگ بیلن سۉزلشنی ایب بیلمه‌ی، قهرلنیب آتیگه میندی و قاسم بېککه قره‌ب، قباغینی توشیریب:

قاسم بېک حضرتلری! سیز موضوعدن آگاه ایمس سیز! شو صادق بېگلرینگیز خجند و اسفره‌نی یاغیلرگه تاپشیردی و حاضر مرغیلان‌نی هم یاغیلرگه بېرماقچیلر، دېدی. بابر، بو خبرنی ایشیتیب: قچان بو واقعه یوز بېرگن؟ دېب سۉره‌دی.

شېریم بېگ: یاغیلر مور و ملخ‌دېک هرتماندن حمله قیلیب، قُوّه گه کېلگنلر. ایندی اندیجان‌نینگ نوبتی دیر. آیا صداقتلی بېگلر اندیجان بیلن امیرزاده‌میز نی بیرگه یاغیلرگه تاپشیره‌دیلرمی؟ یۉق- یۉق تا که مېن تیریک‌من بو ایش‌نینگ دمینی آلیب، بجریلگنی قۉیمه‌یمن، دېدی....."

پیریمقل قادروف‌نینگ "یولدوزلی تونلر" کتابیدن

فعالیتلر:

۱- اؤقووچیلر یولدوزلی تونلر رمانیدن بېریلگن قِسمنی اؤز آلدلریگه ایکّی قتله اؤقیسینلر، سؤنگ هر قطاردن بیر- بیر اؤقووچی نوبتده اونینگ اوچ قسمیدن بیر قسمینی باشقه‌لرگه حکایه شکلیده اَیتیب بېرسین.

۲- رمان بیلن اېرتک‌نینگ فرقینی ایتینگ.

۳- رمـان بـؤلگینی دقـت بـیلن اؤقیـب، اؤزینگیزگـه یـاققن پـاراگرافنی تنلـب یازینـگ. کېـین اؤقووچیلردن ایکّی کیشی نوبتده توریب، تنله‌گن پـاراگرافینی باشـقه‌لرگـه اؤقیـب، نیمـه اوچـون تنله‌گنینی ایتسین.

۴- اوچ اؤقووچی بابر، قاسم بېک و شېریم بېـک آره‌لریـده ایتـیلگن سـؤراق-جـوابلرنی تمثیلـی شکلده یاددن اجرا قیلسینلر.

اوی تاپشیریغی:

رمان کتابلردن اؤقیگن بؤلسنگیز، بیر نېچیته‌سینینگ آتی، مؤلفی و نیمه حقده یازیلگنینی، یازیب کېلینگ.

اۋن اوچینچی درس

هدف:

۱- اۋن اوچینچی- اۋن تۆرتینچی میلادی عصـرلردهگـی ادبـی دورلـر حقیـده معلوماتگـه اېگـه بۆلیش.

۲- اۋن اوچینچی- اۋن تۆرتینچی میلادی عصـرلردهگـی ادبـی دور شـعری نمونـهلـری حقیـده قیسقهچه معلومات تاپیش.

اۋن‌اوچینچی- اۋن‌تۆرتینچی میلادی عصرلردهگی ادبی دور

اۋرته آسیا خلقلری‌نینگ اۋن اوچینچی- اۋن تورتینچی مـیلادی عصـرلردهگـی مـدنیتی، هنری و ادبیاتی هم اولرنینگ اجتماعی حیـاتی هـم چنگیزخـان استیلاسـی و اونینـگ دهشـتلی یوریشی عاقبتلری بیلن باغلیق دیر.

چنگیزخان قوشونلری خراسان، بخارا، سمرقند، بلخ و اۋرته آسیانینـگ باشـقه شـهرلرینی آلیب، بو یېرلرنینگ اهالیسی، هنر و ادبیاتی، ترقی و تمدنینی ایاغ آستی قیلـدیلر. بـو واقعـهلـر و خلق‌نینگ باسقینچیلرگه قرشی قهرمانلرچه کورهشی، بـدیعی ادبیاتـده جملـهدن خلـق یـرهتگـن آغزهکی ادبیاتده اۋز افادهسینی تاپدی. مثال اوچـون، مغـول باسـقینچیلریگه قرشـی خلـق‌نینـگ قهرمانلیک کورهشی، وطن خاینلریگه قرشی نفرتی خلـق آغـزهکـی تـورلی ژانرلریـده، جملـهدن "گُلدورسون افسانهسی"ده اۋز افادهسینی تاپگن.

اۋرته آسیا و سینکیانگ (شرقی تورکستان) تورکی خلقلـری، خصوصـاً اویغـور و قرلـوق- اویغور لهجهلری‌نینگ قدیمگی فرهنگی و تاریخی میراثلریدن بۆلک "اۋغوزنامه" هم شو دورهگـه تعلقلی دیر. "اۋغوزنامه" ۱۳- عصر سۆنگیده و یا ۱۴- عصر باشلریده یازیلگن دیـر. اونـده قـدیم زمانلرده وجودگه کېلگن میفالوژیک افسانهلر بیلن بیرگه دهشتلی استیلا و اوروشلر تصویرلنهدی. یازمه ادبیات هم بو دهشتلی فاجعهلردن قتّیق ضرر کۆردی. مکتبلر، مدرسهلر یېـر بـیلن یکسـان قیلیندی؛ جهالت و سوادسیزلیک کۆپهیدی؛ هنرمندلر، عالملر و باشقه ضیالیلر یـا اۋلدیریلـدیلر یـا چېت اۋلکهلرگه، جملهدن هندوستانگه قاچیب کېتیشگه مجبور بۆلدیلر، مـثلاً: بخارالیـک شـاعر و ادیب محمد عوفی، تاشکېنت‌لیک شاعر بدرالدین چاچی، نخشبلیک (قشـقه دریـا وادیسـی) ضـیأ نخشبی و باشقهلر هندوستانگه باریب، اۋشه یېرده ایجادی ایش بـیلن شـغللندیلر. ایـریم عـالملر،

هنرمندلر و یازووچیلر ایران، تورکیه و مصرگه کؤچدیلر. شاعر خواجه کمال خجندی و ناصر بخارایی ایرانگه کؤچیب، کؤپگینه اثرلرینی آذربایجان پایتختی بوگونگی ایرانده‌گی تبریزده ایجاد اېتگن دیر.

اؤرته آسیالیک عالملر و یازووچیلر باشقه اؤلکه‌لرده توریب هم اؤز خلق‌لری‌نینگ مدنیتی و ادبیاتی، هم ایکّینچی وطنلری بؤلیب قالگن اؤلکه خلقلری‌نینگ فرهنگ و ادبیاتیگه خدمت قیلدیلر؛ مثلاً اصلده بلخ‌لیک بؤلگن مولانا جلال‌الدین محمد کیچیک آسیاگه باریب، فارسچه، عربچه و تورکچه‌ده اثرلر یرتدی. محمد سمرقندی و حسام الدین عاصمی هم فارسچه، عربچه و تورکچه‌ده اثرلر یره‌تدیلر.

بو دوره‌ده ملمع- شیر و شکر (ایکّی یاکه اوندن آرتیق تیلده شعر ایتیش و اثر یازیش) ژانری ترقی اېتدی. تورکچه، اَینیقسه اېسکی اؤزبېکچه (چغتای تورکچه‌سی) نی اؤرگنیش و علمی اساسده یاروتیشگه قیزیقیش کؤپه‌یدی. تورکچه‌نی تدقیق اېتووچی بیر نېچه قیمتلی علمی اثرلر وجودگه کېلدی؛ مثلاً: مشهور عالم اثیرالدین ابوحیان محمد غرناطه‌یی الاندلسی (اؤن اوچینچی عصرنینگ ایکّینچی یریمی و اؤن تؤرتینچی عصرنینگ باشلری) تورکی تیللرنی یاروتیشیگه بغیشلنگن تؤرت اثر، جمله دن ۱۳۱۳- ییلی قاهره ده (کتاب الادراک باللسان الاتراک) اثرینی یره‌تگن اېدی (بو اثریده قپچاق لهجه‌سینی تېکشیردی. باشقه اثرلری اېسه، سینتکسیس، مورفولوژی، فونولوژی و باشقه‌لرگه بغیشلنه‌دی). ۱۳ یا که ۱۴- عصر باشلریده یازوچیسی بېللی بؤلمه‌گن (کتاب ترجمان فارسی، تورکی و مغول) اثر وجودگه کېلدی. تورلی لهجه لرگه، سؤز تورکوملریگه و باشقه مسأله لرگه بغیشلنگن بو اثر آذربایجانده یره‌تیلگن دیر.

شو دورده ناصرالدین ربغوزی "قصص القرآن"، "نهج الفرادیس" نی کاشغرده، محمود، قپچاق و اوغوز لهجه‌لریده "شیخ شریف معین المرید" نی یازه‌دیلر و قرآن کریم‌نینگ ترجمه و تفسیری تورکچه‌ده ایلک مرتبه شو دورده یازیله‌دی. "مفتاح العدل" دېگن فقه کتابی و "التحفة الذکیه فی لغات التورکیه" هم شو دورده تورکچه ده یازیله‌دی.

احمد خواجه سرایی، قاضی برهان الدین حسن اوغلی، نصیر باکویی، عمادالدین نسیمی، قاضی ضریر، یونس امره، شیاد حمزه، شیخ احمد گُلشهری، عاشق پاشا، جمال الدین التورکی، جاجاخاتون، مولانا نعمت الله محوی و باشقه‌لر شو دورده اؤز اثرلرینی یره‌ته‌دیلر. تصوفی فکرلر خلق اره‌سیده یَه‌یره‌لیب باشله‌یدی و بدیعی- تصوفی اثرلر هم شو دورده یره‌تیله‌دی.

اساسی توشونچه:

۱۳- ۱۴میلادی عصرلرده‌گی مدنیت، هنر و ادبیات هم اولرنینگ اجتماعی حیاتی چنگیزخان استیلاسی و اونینگ دهشتلی یورش عاقبتلری بیلن باغلیق دیر. اؤرته آسیالیک عالملر و یازووچیلر باشقه اؤلکه‌لر ده توریب بؤلسه هم اؤز اولوسلری‌نینگ مدنیتی و ادبیاتینی گلله‌تیشی اوچون خدمت قیلدیلر و تورک بیلیم ایگه‌لری بیوک اثرلر یره‌تدیلر.

فعالیتلر:

۱- میلادی اؤن اوچینچی- اؤن تؤرتینچی عصرلر دوریده بؤلگن ادبی فعالیتلرنی یازینگ. سؤنگ اوچ اؤقووچی نوبتده توریب یازگن جمله‌لرینی باشقه‌لرگه اؤقیسین.

۲- قوییده‌گی سؤزلرنی معنا قیلیب، جمله‌لرده ایشله‌تینگ و صنفده اؤقینگ:

استیلا، یوریش، ییریک، باسقینچیلر، یقّال،باش پناه، یغما، سینتکسیس مورفولوژی، فونولوژی.

۳- بیر قطاردن بیر- بیر اؤقووچی شو دورده ایجاد قیلگن عالملر و یازوچیلرنینگ آتلرینی اَیتسین و قرشی قطاردن بیر- بیر اؤقووچی اؤشه مؤلفلر اثرلری‌نینگ آتلرینی ایتسین.

اوی تاپشیریغی:

ایسته‌گنلر ایکّله و ایستمه‌گنلر بیر تاپشیریقنی بجریب کېلسینلر:

۱- شو دورده یره‌تیلگن شعر و یا نثردن بیر یا ایکّی اؤرنک یازیب کېلینگ.

۲- اوروش و تینچسیزلیک پیتیده، انسانلر حیاتی و علم و هنر آقیمی قنده‌ی بؤلیشی حقیده بیر مستدل مقاله یازیب کېلینگ.

ایکّینچی بؤلیم:

عزیز اؤقووچیلر قوییده‌گی شعرگه دقت قیلینگ:

زار کؤنلـــوم تانرینه قیلـگـیل ثنا ایــمــان ایلن
بؤلدی رونق دین و ایمان طاعــت ســـبحان ایلن
طاعت سبحان بیزه فرض اؤلدی جسم و جان ایلن
شکر اُولا شول حـــقّه کیم بی‌منتها احـــسان ایلن
ســـرفراز ایتدی بیزی اؤلجایتو تک ســـلطان ایلن
ترک ایدیب شـرک و چـلینی گیلدی تانترینه طرف
دین اســـلامی قـبــول ایله دی اول خـــیرالخلف
ینگی اسـلام بؤلدی، ویردی دین اسلام غا شـــرف
اؤلدی کینه اوخونه اســـلامین اعـــداسی هـــدف
یاندی نیران حـــســدده آتـش ســـؤزان ایلن
شفقت و عدل ایله آچـگای ملک اســـلام غا لوا
بؤلدی قـــوّت دولـت و دین مـــســـلمان برملا
لطفینی هـــر بیر مـــکاندا ایله دی بذل و عـــطا
بیزه ده فیضینی شامل قیلغان اول خـــان ســـخا
همتین گیلتوردی اظهـاره ســـرو ســـامان ایلن
شـــهریمیز نغاته آدین گـــرچه آلغای خـــلق آرا
شـــیمدی زرخانی بؤلوپ بؤلغای قموســـیندن ورا
پرتو مهـــر جـــلادن ویردی باکـــویه جـــلأ
گیتدی ظلمت بؤلدی روشـــن دین و دولت مطلقا
باطلی باطل، حـــقی حـــق ایله‌دی قـــرآن ایلن

"نصیر باکویی"

فعالیتلر:

۱- یوقاریده‌گی شعرنی دقت بیلن اؤقینگ، سؤنگره شعرنینگ قیسی ژانریدن ایکنینی ایتیب، فرقینی غزل و مثنویدن بیلگیلنگ!

۲- یوقاریده‌گی شعرنی معنالی ادبی نثرگه اؤگیریب، کتابچه‌لرینگیزگه یازینگ. سؤنگره قطاردن بیر- بیر اؤقووچی بیر بندینی باشقه‌لرگه اؤقیسین.

۳- یوقاریده‌گی شعرنینگ مضمونی، شکلی، سؤزلری و حاضرگی تیلیمیزدن فرقلری حقیده ایری- ایری گروهلرده بحث‌لشینگ، سؤنگ هر گروهدن بیر اؤقووچی گروه کېنگاشی نتیجه‌سینی ایتیب بېرسین.

اؤزبېکچه ترجمه‌سی:

زار و نالان یوره گیم! الله تعالی گه ایمان بیلن ثنا ایت، سبحان طاعتی بیلن دین و ایمان رونق تاپدی. بیزلرگه الله تعالی‌نینگ طاعتی جسم و جان بیلن فرض بؤلدی، الله تعالی گه انتهاسیز احسانی اوچون شکر کیم، بیزلرنی اؤلجاتیودېک سلطان بیلن سرفراز ایتدی. شرک و چاغیرنی (شراب نی) ترک ایتیب، الله‌ﷻ تمانیگه کېلدی، اسلام دینی‌نی او خیرالخلف قبول قیلدی. ینگی مسلمان بؤلدی و اسلام شرفیگه نایل بؤلدی، اسلام دشمنی کینه اؤقیگه توتیلدی و حسد دوزخیگه یاندیروچی اؤتده یاندی.

شفقت و عدل، بیرقینی اسلام ملکیگه کؤته‌رر، مسلمان دولتی‌نینگ دین قوتی آشکار بؤلدی، لطفینی هربیرگه عطا قیلدی. بیزلرگه فیض و سخاوتینی هم شامل قیلگن. او سخاوتلی خان، همتینی بیزلرنی سروسامان بیرماق اوچون اظهار قیلگن، شهریمیز خلق آلدیده آرقه‌ده قالگن ایدی، حاضر باشقه شهرلردن ایلگاری اؤتیب، زر دسترخوانی بار. قویاش یاروغلیگی باکوگه جلا بیردی، قرانغولیک کېتدی، دین و دولت مطلقاً یاختی بؤلدی، قرآن بیلن، حقنی حق و باطلنی باطل قیلدی)

اؤی تاپشیریغی:

یوقاریده‌گی شعرنینگ مضمونی، ژانری، حاضرگی اؤزبېک تیلیمیزدن فرقلی سؤزلری حقیده ملاحظه‌لرینگیزنی یازیب کېلینگ.

اۋن تۋرتینچی درس

هدف:

۱- خوارزمی حقیده قیسقه‌چه معلوماتگه اېگه بۋلیش.

۲- محبت نامه کتابی باره‌سیده معلومات تاپیش.

خوارزمی و اونینگ ایجادی

خوارزمی اۋن تۋرتینچی میلادی عصر اۋزبېک- تورک ادبیاتی‌نینگ ییریک نماینده‌سی، اۋزبېک ادبیاتیده نامه‌چیلیک عنعنه‌سیگه اساس قۋیگن متفکر شاعر دیر. شاعرنینگ آتی حاضرگچه معلوم بۋلمه‌گن، خوارزمی شاعرنینگ تخلصی بۋلیب، بو تخلص اونینگ خوارزملیک اېکنینی بیلدیره‌دی. خوارزمی‌نینگ حیاتی و ادبی فعالیتی حقیده معلومات بېرووچی بیرینچی منبع اونینگ "محبت نامه" اثری دیر. بوکتاب‌نینگ مقدمه‌سی و علاوه قیلینگن شعری حکایتیده شاعرنینگ سرگذشتلری و ادبی فعالیتلری حقیده آزگینه معلوماتگه اېگه بۋله‌آله‌میز. خوارزمی میلادی اۋن اوچینچی عصر آخرلری و اۋن تۋرتینچی عصر باشلریده توغیلگن. خوارزمی یشب ایجاد اېتگن دور چنگیزخان استیلاسیدن کېین اۋرته آسیاده اجتماعی و مدنی حیات ینه-ده جانله‌نیب، ینگی یوتوقلرگه اېریشگن دور اېدی. شاعرنینگ یورتی (خوارزم) قیته دن اجتماعی و مدنی تیریکچلیکده اۋز اولگی موقعینی تیکلب، قۋشنی اۋلکه‌لر بیلن سودا- ساتیق ایشلری و فرهنگی علاقه‌سینی کۋپه‌یتیرگن اېدی.

خوارزمی‌نینگ یاشلیکلری اۋقیش دوری و ایلک ایجادی فعالیتی خوارزمده اۋتدی. شاعر "محبت نامه" ده ایتگنیگه کۋره، بیر نېچه مدت شرق مملکتلریگه سیاحت قیلگن، تورلی خلقلرنینگ حیاتی بیلن تانیشگن و آغیر مشقتلرنی باشیدن کېچیرگن. خوارزمی ماوراءالنهرده اوزاق سیر و سیاحت قیلگن. شو سیاحت آقیمیده (میلادی ۱۳۵۳ نچی ییل‌نینگ آخریده) آلتون اۋرده خانی، جانی بېگ‌نینگ سیردریا مضافاتیده‌گی عملدارلریدن بۋلگن محمدخواجه بېگ بیلن تانیشگن. محمدخواجه بېگ معرفتپرور و قابلیتلی بیلیم اېگه‌سی بۋلیب، خوارزمی دن، اونینگ قاشیده یشب، اۋزبېک تیلیده بیراثر یره‌تیشینی ایسته‌یدی. خوارزمی، محمدخواجه بېگ‌نینگ التماسینی ممنونیت بیلن قبول قیلیب، "محبت نامه" اثرینی یره‌ته‌دی.

شاعر بوحقده شونده‌ی حکایه قیله‌دی:

تبســــم قیلــدی، اَیدی، ای فـلانی — گـپتورگــیل بیزگــه لایــق ارمغـانی
کۆنگل بحریندا کـۆپ گـوهرلارینگ بار — آچـــونـــدا پارســـی دفـترلارینگ بار
محبـت نردینـی کـۆپـلاردین اۆتتونگ — شــکرتیک تیل بیلا عـالـمنی توتتونگ
تیلارمن کـیم بیزینگ تـیل بـیرلا پیدا — کتابی ایلاســـانگ بو قیــش قاتیمــدا
کیم اوش یپل‌تپک کپچار ایامی فــانی — جـهـــاندا قالــسا بیزدین ارمـغـــانی
قبول قیلدیم، یپر اۆپتیم، اپدیم ای شـاه — اپشیگینگ تــوپــراغــی دولتلی درگاه
کوچوم یپتمیشچه کۆپ خدمت قیلایین — جــهـــانـغـه اپگـــو آتینگـنی یایایین

محبت نامه کتابی هجری قمری۷۵۴ییلـده (مـیلادی ۱۳۵۳ دن ۱۳۵۴ ییللرنینـگ قـیش فصلیده) سیردریا اطرافیده یره‌تیله‌دی:

بو دفـترگـه بۆلوبتور مصـــر قندی — یپتّی یوز ایللی تۆرت ایچرا توگندی
"محبت نامه" ســـۆزین موندا ایتتیم — قمـوغین ســـیر یقاســـیندا بیتتیم

خوارزمی دن قالگن "محبت نامه" اثری، اۆزبپک دنیاوی ادبیاتی‌نینگ، عشق- سپوگینی کویلب، شرفله‌گن ایلک ییریک اثرلریدن بیری دیر.

محبت نامه‌نینگ بدیعی خصوصیتلری و تیلی:

"محبت نامه" اۆز نامی بیلن عشق و سپوگینی کۆیله‌یدی، انساننی یشش و حیات‌نینگ قدر- قیمتینی بیلیشگه چقیره‌دی. شونینگ اوچون هم "محبت نامه" دنیاوی ادبیات‌نینگ ییریک یوتوقلریدن بیری صفتیده وجودگه کپلدی.

محبت نامه اللهﷻ آتی و صفاتی بیلن باشلنگن دیر:

اولوغ تنری‌نینگ آتین یاد قیلــدیم — "محبت نامـــــه" نی بنیاد قیلــدیم
ایکّی یاقتو گهر عالــــم قا، بپرگن — محبـــت گنجـــینی آدم قا بپرگن
فلـک نین دفتریندن تـــونی یۆغان — جهـــان بنیادینی سۆز اوزره قۆیغان
یپـــتّی قـــات زرنـــگار ایوان والا — یاراتتی آلتی کـــونده حـــق تعـالی
هـوا اوزره بپرور شــــونقارغا کونی — تولون آیدپک قیلور بیر قطره سونی
قارا توپراق دین ســُــنبل توزاتـتی — تیکــنلـــر آراســـیندا گُل توزاتـتی
قاتیق تاشـــدین قیلور گوهرنی پیدا — قورووق‌نَی دین قیلور شـــکّرنی پیدا

یېر اوزا قـــــدرتی دریـا یاراتــتی صــدف تین لـؤلؤی لالا یاراتــتی
آریــغ گُلـــنی آرینین اشـی قیلدی صـــبا یېلین چـمن فراشی قیلدی

خوارزمی "محبت نامه"ده یار وصفی و عاشق‌نینـگ روحـی کېچینمـه‌لرینـی هنرمندلرچـه تصـویرله‌یـدی و تصـویرلری بیـر- بیریگـه عضـوی باغلنـه‌دی. شـاعر، یـار وصـفی و عاشـق کېچینمه‌لری تصویریده جانلنتیریش، تضاد، تجاهل عارفانـه کبـی اؤنلـب خیلمـه- خیـل بـدیعی صنعتلر و تیل واسطه‌لریدن ماهرلیک بیلن فایده‌لنه‌دی و اصیل سیمالر یره‌ته‌دی. ایـریم عنعنـوی سیمالرگه ینگی توس بېره‌دی:

آچیلســـه لعلینگیز، شــــکر ســـاچیلور کـــؤروب گُلغنچه‌نینگ آغـــزی آچیلور
بؤیونگ تېک سرو یؤق بؤستان ایچیندا یوزونگ نوریدین آی نقصـــان ایچیندا
تبســـم قیلســـنگیز، شـــکر اویالـــور تیشینگ اینجوســـیدن گوهـر اویالور
قچان کیم بؤلسه تارآغیزینگ شـکربار صـــبا گُلـــغنچه‌نینگ آغـــزینی ییرتار

"محبت نامه" تورلی ژانرده‌گی شعری فورملرنی اؤز ایچیگه آله‌دی. شاعر شو ژانرلرگه خاص قافیه اصولینی تؤله سقله‌یدی و ردیفدن هم مهارت بیلن فایده‌لنه‌دی.

"محبت نامه" اؤن تؤرتینچی عصر اؤزبېک ادبی تیلـی‌نینـگ مهـم یادگارلیکلریـدن بیـری بؤلیب، اؤزبېک ادبی تیلی و ادبیاتی ترقیاتیگه دېیرلی و کؤزگه کؤرینرلی اولـوش قؤشـگن و اؤن بېشینچی عصر اؤزبېک ادبی تیلی و ادبیاتینی ینگـی ترقیـات پاغانـه سـیگه کؤتریلیشـده زمینـه تیارلگن اثرلردن بیری دیر.

اساسی توشونچه:

خوارزمی اۉن تۉرتینچی میلادی عصر تورک- اۉزبېک ادبیاتی‌نینگ ییریک نماینده‌سی دیر. او میلادی ۱۳۵۳(۷۳۲هـ) ییلده محمد خواجه بېگ‌نینگ التماسی بیلن "محبت نامه" اثرینی یره‌تدی. "محبت نامه" کتابی اۉزبېک ادبی تیلی‌نینگ مهم یادگارلیکلریدن دیر.

فعالیتلر:

۱- قوییده‌گی سۉراقلرگه جواب بېرینگ:

- خوارزمی قیسی عصرده یشه‌گن دیر؟
- خوارزمی‌نینگ توغیلگن یېری قه‌یېر دیر؟
- خوارزمی‌نینگ یاشلیک دوری و اۉقیش دوری قه‌یېرده اۉتگن؟
- خوارزمی قه یېرلرده سیر و سیاحت قیلگن؟
- خوارزمی "محبت نامه" نی کیم‌نینگ التماسی بیلن یازدی؟
- خوارزمی، محبت نامه نی قیسی ییلده یازدی؟
- "محبت نامه" کتابی قنده‌ی بیر اثر دیر؟
- "محبت نامه" ده کۉپراق نیمه‌لر تصویرلنگن؟
- "محبت نامه" کتابی اۉزبېک ادبی تیلی ترقیاتیگه قنده‌ی تأثیر قیلگن؟

۲- اۉقووچیلر اوچ گروهگه بۉلینسینلر. بیرگروه محمد خواجه بېگ حقیده ایتیلگن شعرنی ایکّینچی گروه حمدنی و اوچینچی گروه سۉنگی شعر نمونه‌سینینگ مضمونی، قافیه و ردیفی، وزنی، بدیعی صنعتلری و حاضرگی اۉزبېک تیلیمیز بیلن فرقلی تمانلری حقیده کېنگاشیب، هرگروهدن بیرکیشی اۉز گروهی فکرلرینی یازیب، اۉقیسین.

۳- قوییده‌گی سۉزلرنی معنا قیلیب جمله‌لرگه ایشله‌تینگ:

ییریک، یوریش، تیکلش، کۉچیرماق، تېک، ماوراءالنهر، آلتون اۉرده، کۉیلش، شونقار، کېچینمه، توس، اینجو، پاغانه.

اوی تاپشیریغی:

برچه اۉقووچیلر درس متنینی دقت بیلن اۉقیب، اونینگ مهم یېرلرینی ابنگ کۉپی۱۰ سطرگه قیسقرتیریب، یازسینلر. ایسته‌گنلر خوارزمی حقیده انترنت و کتابلردن تۉلیق معلومات تۉپلب، صنفده کنفرانس بېره‌آله‌دیلر.

ایکّینچی بؤلیم:

خوارزمی‌نینگ قوییده‌گی شعریگه دقت قیلینگ:

سـلامیم گُلگا ایلت، ای تانگ نسیمی　　کیـم ایرور آی قُلی، اخـتر ندیـمی
سـلامِ کیم کـؤنگول جانانه ایسه　　یاروغ کـؤزلار سـوادیدین بیتیـسه
سـلامیمنی ییـتور اُول دلسـتانغه　　رحـم‌سیز بیوفـا جـان و جـهـانـغه
سـلامیمنی ییتور اول کـؤرکا بایـغه　　کیم اورور چـهره‌سی مینگ طعنه آیغه
آیتقیل ای سـؤزی یالـغان، جـفاکار　　قـراقـلاری قـراقـچی، اؤزی عـیار
آیِت ای مهرینگ آز، عشوه‌نگ فراوان　　نیتار اول تار آغیزدا مـونچه یالـغان؟
آیِت میندین کیم اول مسکین اورور آه　　قچـان اینگای گـدانینگ ایوینه شاه
قچـان قیلغای کؤزومنی یاقتو اُول آی　　ایرور یوزی قـویاش‌تیک عالـم آرای

۱- بوشعرده شعرنینگ قیسی صنعتلریدن فایده‌لنگن؟ بو حقده بیلگنلرینگیزنـی یازینـگ، سـؤنگ اؤقووچیلردن اوچ کیشی نوبتده یازگنلرینی اؤقیب، هر بدیعی صنعتنی شرح قیلسین.

۲- یوقاریده‌گی شعرنی ایرکین ادبی نثرگه اؤگیرینـگ، سـؤنگ ایکّـی اؤقـووچی نوبتـده یـازگن انشاءسینی اؤقیسین.

۳- "محبت نامه" حقیده بیلگن‌لرینگیزنی یازینگ، سـؤنگ ایکّـی اؤقـووچی یـازگن جملـه‌لرینـی باشقه‌لرگه اؤقیسین.

اوی تاپشیریغی:

۱- قوییده‌گی بیتلرده ایکّی معنالی سؤزلر بار. بونی قنده‌ی ادبی صنعت دییدیلر؟ آتینی ایتیب، شو سؤزلرنینگ بیرینچی و ایکّینچی معنالرینی کتابچه‌نگیزگه یازیب کیلینگ:

آشـار ییلدین سـینینگ ییلگاندا آتینگ　　قـویاش ینگلیق جهـاننی توتتی آتینگ
اگر دیسـام سـینی رسـتم یرارسین　　قیلیچـینگ بیرلا صـفلارنی یرارسین
محـبت‌تین توغار مینگ تـورلر اسـرار　　کؤنگول اسـرارینی جان بیرلا اسـرار
بؤیونگ سـرو و صنوبرتیک، بیلینگ قیل　　وفـا قیلـگان کیشـیلارگا وفـا قیل
سـینی کـؤرگان اؤزیـندین یات بـؤلـور　　رخونگنی کؤرسـا مینگ‌ته مات بـؤلـور

۲- ایسته‌گنلرخوارزمی بـیلن زمانـداش اؤزبیـک و فـارس شـاعرلر آتینـی انترنـت یـا کتـابلردن فایده‌لنیب، چیرایلی ییریک خط بیلن یازسینلر. اینگ تؤلیق و چیرایلی یازیلگنی صـنف دیواریگـه آسیلسین.

اۋن بېشىنچى درس

هدف:

١- علمی- ادبی تحقیقات اصولینی اۆرگنیش و عملده فایده‌لنیش.

علمی - ادبی تحقیقات اصولی

لغتده تحقیق، ارشتیرماق، حقیقتنی قۆلگه کېلتیریش اوچون دقت قیلماق، بیر نرسه حقیده تۆغری و چین معلوماتگه ایگه بۆلیش اوچون ایزله‌ماق دیر، اما اصطلاحده تحقیق، بېللی‌سیز و مجمل، انیق یا تۆلیق بۆلمه‌گن واقعه و معلوماتنی خاص یۆللر بیلن ایزلب، اۆیلب، یېچیب، تحلیل، تجزیه و ترکیب قیلیب، توگل و انیق معلوماتنی قۆلگه کیریتیش دیر.

هرعلمی تحقیقده، بیرینچی قۆل منبعلرنی ایزلب تاپیش، موضوعگه تېگیشلی معلوماتنی اولردن تنلب آلیش، تۆپلنگن معلوماتنی تحلیل قیلیب، بیر تۆختمگه ایریشیش، معلومات ییغیندیسینی علمی اسلوب و معیاری ادبی تیل بیلن یازیش کېره‌ک‌دیر.

تحقیق تورلری:

الف) ابتکارلی تحقیق:

باشقه‌لرگه حالی بېللی بۆلمه‌گن حقیقت یا معلوماتنی یعنی ینگی کشف یا تاپیلمه‌نی ایزلنیش نتیجه‌سیده تاپیب، عموم خلق، آینیقسه بیلیم اهلیگه تقدیم ایتیش.

ب) تصدیقلاوچی یا تفضیلی تحقیق:

بونده تحقیقاتچی ناانیق یا توگللنمه‌گن علمی ایزلنیشلرنی انیقلش و توگللش اوچون ایزلنیب، ینگی و انیق دلیللر و شواهدنی تاپیب، تقدیم ایته‌دی.

بیر تحقیقی یازوونینگ باشقه یازوولردن فرقی، مستند و علمی دلیللرگه استوار بۆلگنلیگی دیر. شونینگ اوچون بیر تحقیقاتچیگه ایزلنیش و ابتکار روحی بۆلیشی، تحلیل قیلیش و تۆختمگه ایریشیش قابلیتی و علمی- تحقیقی اساسلرینی توشونیب ایشلته آلیشی کېره‌ک. شونگه کۆره، او تۆغری یۆللر آرقه‌لی، همده باشقه تحقیقاتچیلرنینگ کشفیات و یوتوقلرینی اۆرنک آلیب، اۆز علمی دلیللریگه هم اعتبار بېریب، کۆنده‌لنگ قۆییلگن معمالرنی یېچه آلیشی لازم. هرتورلی تۆغری تحقیقده تحقیقاتچی، ایشنی باشلشدن آلدین، تحقیق موضوعی‌نینگ یۆلی، متودی و حجمینی بېلگیلشی کېره‌ک.

تحقیق باسقیچلری:

هرقنده‌ی علمی تحقیق نتیجه‌سیگه ایریشماق اوچون قوییده‌گی باسقیچلرنی باسیب اۉتیش کېره‌ک:

۱- ینگی، مهم یا قیزیقرلی موضوعنی تنلش و اونینگ حجمی (مقاله، رساله، کتاب) و چېگره‌سینی آلدیندن انیقلش.

۲- پلان توزیش، فصل، باب، کتّه و کیچیک عنوانلرنی بېلگیلب، شو پلانگه قره‌ب تحقیقنی باشلب، مقصدگه ایریشیش.

۳- منبع و مأخذلر نی تاپیش (کتابلر، رساله‌لر، مجله‌لر، موقوت و غرموقوت نشریه‌لر، قۉلیازمه‌لر، ییلنامه‌لر، قانون و باشقه رسمی حجتلر، انترنت...)

۴- مأخذلر و منبعلردن تنلب آلینگن معلوماتنی کیچیک کارتلرگه یازیب آلیش و آستیگه مأخذنینگ تۉلیق بېلگیلرینی بېریش؛ مثلاً: اثر مؤلفی‌نینگ آتی، تخلصی، اثرنینگ آتی، چاپ بېلگیلری (ناشر، باسمه‌خانه، باسیلگن ییل، باسیلگن یېر، چاپ نوبتی، نېچه‌تاملیک بۉلسه، تام سانی، بېت یا بېتلری) اگر اثر قۉلیازمه بۉلسه، کتابخانه یا ایگه سینینگ آتی، اگر انترنتدن آلینگن بۉلسه، یوقاریده‌گی معلوماتدن تشقری، سایت‌نینگ آتی و نشر بۉلگن تاریخی.

۵- تۉپلنگن معلوماتنی قیته‌دن کۉزدن کېچیریب، هر عنوان و فصل و بابگه تېگیشلی‌لرینی اجره‌تیش، اولرنی تحلیل قیلیب، اۉز فکری و تحلیلینی قۉشیب یازیش.

منبعدن فایده‌لنیش اصولی:

- اگر بیر موضوع تۉغریدن تۉغری بیر منبعدن کۉچیریلسه، قۉش تیرناق ایچیگه آلینه‌دی.

- هر آلینگن معلومات‌نینگ آخریده ترتیب بیلن سان قۉیِیلیب، ورق‌نینگ آستی (پاورقی) بیر خط بیلن متندن اجره‌تیلیب، هر سانگه تېگیشلی منبع یا مأخذنینگ بېلگیلری بېریله‌دی. عین موضوع نېچه منبعدن آلنگن بۉلسه، هرمنبع‌نینگ بېلگیلری علیحده یازیله‌دی.

- بیر منبعدن نېچه قتله فایده‌لنیلسه کېنیگی ورقلرده، تۉلیق بېلگیلر ایمس، فقط کتاب‌نینگ آتی و بېت یا بېتلری یازیله‌دی.

- مقاله یا کتاب‌نینگ آخریده ینه بیر بار برچه فایده‌لنیلگن منبعلر الفبا ترتیبی بیلن ترتیب قیلینیب، تۉلیق بېلگیلری بیلن بېریله‌دی. البته بعضی تحقیقاتچیلر، هر باب یا فصل‌نینگ سۉنگیده هم اۉشه فصلده فایده‌لنگن منبعلرینی بېره‌دیلر.

تحقیقی مقاله یا کتاب‌نینگ بؤلکلری:

هر تحقیق‌نینگ خواه او قیسقه مقاله بؤلسین یا کتّه حجملی بیرکتاب، اوچ اساسی بؤلگی بؤله‌دی: مقدمه (کیریش، سؤزباشی)، متن، خلاصه یا نتیجه. بو اوچ اساسی بـؤلیملردن تشـقری، اگر اثر بیر مقاله بؤلسه، مقدمه‌دن آلدین مؤلف آتی، یـازیلگن ییلـی و یېـری، آسـتیگه اثـرنینـگ عنوانی بېریله‌دی و نتیجه یا خلاصه‌دن کېین منبعلر فهرستی بیلن مقاله توگه‌یدی، امـا اگـر اثـر، رساله یا کتاب بؤلسه، بیرینچی مقواده اثرنینگ عنوانی، مؤلفی و یازیلگن ییلی، کېینگی ورقلـرده اثرنینگ تؤلیق بېلگیلری و عنوانلر فهرستی بېریله‌دی. اگر یازیلگن اثـر، دیپلـوم بؤلسـه، مقـواده فاکولته و پوهنتون، همده رهنما استادنینگ آتی هم یازیله‌دی.

مقدمه (سؤزباشی): یازووچی‌نینگ هدفی، موضـوع حقیـده‌گـی ایلـک معلومـات، تحقیـق میتودی، موضوع‌نینگ اهمیتی و یاردم بېرگن کیشیلردن منتدارچیلیک بیلدیریش دیر.

متن: برچه تؤپلنگن معلومات‌نینگ ییغیندیسی، تجزیه، ترکیب، توضیح و تحلیلی دیر.

خلاصه یا نتیجه: بېریلگن برچه معلومات‌نینگ اېنگ قیسقه‌سی، مؤلف‌نینگ اېریشگن نتیجه‌سی و کېره‌کلی پېشنهادلریدن عبارت دیر.

فعالیتلر:

الف: متننی انیق و دقیق اؤقیب، قوییده‌گی سؤراقلرگه جواب بېرینگ:

۱- تحقیق، لغتده نیمه معنی بېره‌دی؟

۲- تحقیق اصطلاحده نیمه‌دن عبارت؟

۳- هر علمی تحقیقده نیمه ایشلرنی قیلیشیمیز کېره‌ک؟

۴- تحقیق‌نینگ قیسی تورلری بار؟ آت توتیتگ.

۵- تحقیقده قنده‌ی منبعلردن فایده‌لنیش ممکن؟

۶- هر تحقیقی اثرده قیسی اساسی بؤلکلرنینگ بؤلیشی ضرور؟

۷- منبعلر بېلگیلری قنده‌ی یازیله‌دی؟ ترتیبی بیلن ایتینگ.

۸- متن و پاورقیده منبعلر قنده‌ی یازیله‌دی؟

۹- تحقیق‌نینگ نېچه باسقیچی بار؟ هر قطاردن بیر-بیر کیشی ترتیب بیلن بیر- بیر باسقیچ آتینی ایتسین.

۱۰- سؤزباشیده نیمه‌لرنی یازیش کېره‌ک؟

ب- قوییده‌گی سؤزلرنی معنا قیلیب، مناسب جمله‌لرگه ایشله‌تینگ:

ارشتیریش، مستند، استدلال، تحقیق، یؤریق، منبع، مأخذ، ییغیندی، تؤختم.

اوی تاپشیریغی:

هر اؤقووچی متننی یخشی اؤرگنیب، تحقیق اساسلری و باسقیچلرینی رعایت قیلگن حالده بیر هفته ایچیده اؤزی ایسته‌گن یا اؤقیتووچی یاردمیده تنله‌گن موضوعی حقیده بیر تحقیقی مقاله یازسین. اؤقیتووچی اینگ یخشی مقاله‌نی تنلب، صنفده اؤقیتسین و مکتب دېواری جریده‌سی یا صنف دېواریگه آسسین.

ایکّینچی بؤلیم:

فعالیت:

۱- برچه اؤقوچیلر تؤلیق متننی ۵ دقیقه‌ده انیق و دقیق اؤقیسینلر.

۲- اؤقووچیلر گروهلرگه بؤلینسینلر. هر گروه‌گه علمی تحقیق‌نینگ بیر بؤلگی یا کیچیک عنوانلری بېریلسین. هر گروه ۱۵ دقیقه ایچیده اؤز بؤلگینی انیق اؤقیب، اوندن کمیده آلتی سؤراق چیقه‌ریب، جوابینی هم یازیب آلسین. (کؤپراق سؤراق توزگن گروه‌نینگ یوتوغی کؤپراق بؤله‌دی.)

۳- اؤقیتووچی هدایتیگه کؤره، ایکّی- ایکّی گروه قره‌مه- قرشی بؤلسینلر. بیرینچی گروه، اؤز قرشی گروهی‌دن بیرینچی توزگن سؤراغینی سؤره‌سین. جواب تؤغری بؤلسه، قرشی گروه‌گه بیر نمره و سؤراق نوبتی بېریلسین، جواب تؤغری بؤلمسه، بیرینچی گروه تؤغری جوابنی بېریب، بیر نمره و سؤراق نوبتیگه اېگه بؤلسین. شو یوسونده قالگن گروهلر هم قره‌مه- قرشی توریب، سؤراقلر و جوابلرینی دوام اېتتیرسینلر. آخرده اېنگ کؤپ نمره تؤپله‌گن گروه بیرینچی دېب تاپیلسین.

اۋن آلتینچی درس

هدف:

۱- ایشانگن و تەینگن دۏستی و ولی نعمتیگه چین سۏزلی و صداقتلی بۏلیب، هر بویروغینی تۏلیق عملگه آشیریش.

ایاز و قیمتلی اینجو (گوهر)

بیرکونی سلطان محمودنینگ شکوهلی سراییده برچه امیرلر، وزیرلر و دولت ارکانلری ییغیلیب اۏلتیرگن ایدیلر. سلطان محمود بیر قیمت بها پارلاق گوهرنی وزیریگه بېریب، سۏرەدی:

بو گوهرنینگ بهاسی قنچه دېب، اۏیلەیسن؟

وزیر ایتدی: یوز خروار آلتینگه ارزییدی.

سلطان بویوردی: بو گوهرنی آلیب سیندیر!

وزیر جواب بېردی: بویوک سلطانیم، مېن اونی قندەی سیندیریشیم ممکن؟ مېن سلطان خزانەسینینگ دشمنی اېمس، نېکخواهی من و بوندەی قیمت بها گوهرنی سیندیریب، خزانه گه زیان یېتکیزه آلمەیمن.

سلطان اونگه آفرینلر دېب، اۏزی کییگن زر اییک اوستگی کییمینی اونگه کییدیریب، گوهرنی اونینگ قۏلیدن آلدی. بیرمدت اولرنی تورلی سۏزلر بیلن مشغول قیلیب، سۏز آرەسیده گوهرنی حاجب قۏلیگه بېریب، بهاسینی سۏرەدی.

حاجب اونینگ بهاسینی ینه-ده کۏتەریب، یریم مملکتگه ارزییدی، اونی خدا هرقندەی نقصاندن اسرەسین، دېب جواب بېردی.

سلطان اونگه: سیندیر! دېب بویوردی.

حاجب: اې قویاش قیلیچلی سلطانیم، بو گوهرنی سېندیریشگه کۏزیم قییمەیدی. اونینگ قیمت بهالیگیدن تشقری جلاسیگه باقینگ! اونینگ نور و جلاسی قویاشنی اویالتیرەدی. اونی سیندیریشگه قۏلیم بارمەیدی. مېن سلطان خزینه سینینگ دشمنی اېمس‌من دېب، جواب قیتردی.

سلطان اونگه هم خلعت بېریب، اونینگ عقلیگه آفرینلر دېدی. بیر ساعت اۏتگندن کېین، گوهرنی ینه بیر امیرگه بېریب، سیندیریشگه بویوردی.

بو امیر هم، باشقه برچه امیرلرهم گـوهرنی مقتـب، سیندیریشـیدن بـاش تارتـدیلر و هـر بیریسی شاه‌دن خلعت آلیب، آفرینلرگه سزاوار بۆلدیلر. سلطان اولرگه تورلی انعاملر بېریـب، اۋشـه مادی پرست خسیسلرنی تۆغری یۆلدن آزدیریب، قودوققه یېتکله‌دی. شو یۆسونده اۋنلـب امیـر و سرکرده بیر- بیریگه تقلید قیلیب، بیردېک سۆزلب، بیردېـک ایـش توتـدیلر. اولـر، تقلیـد جهـان ستونی بۆلسه هم، سیناو پیتیده تقلیدچینی رسوا قیلگیشینی بیلمه‌دیلر.

سلطان برچه امیرلر، وزیرلر و حاجبلرینی سینه‌گندن کېـین، گـوهرنی ایازگـه بېریـب، بـو گوهر شونده‌ی جلا و چیرایلیگی بیلن قنچه گه ارزییدی؟ دېب، سۆره‌دی.

ایاز: بو گوهرنینگ بهاسینی قنچه کۆپ دېسم، اونـدن هـم آرتیقـراق دیـر، دېـب جـواب قیتردی. سلطان اونگه هم باشقه‌لر سینگری سیندیریش بویوروغینی بېردی. ایّاز درّاو چۆنتگیـدن قتّیق تاشنی چیقه‌ریب، اۋشه تېنگسیز قیمتلی گوهرنی سیندیردی.

ایّازنینگ موافق طالع و دولتیدن، او لحظه شونده‌ی نادر حکمـت یـوز بېـردی مـی، یاکـه اویقوسیده الهاملی توش کۆرگن‌میدی که ایکّی تاشنی چونتگیگه سالیب کـېلگن ایـدی. قـودوق توبیده یوسف[علیه‌السلام]نینگ عـاقبتی الله تعـالی مرحمتـی بـیلن قنـده‌ی یخشـی بۆلگنیـدېک، آق کۆنگوللی ایّازنینگ عاقبتی هم یخشی بۆلدی. عارفلر قۆرقوو و اضطرابدن ییراق بۆلگندېک، ایـاز هم خدانینگ مرحمتیگه ایشانیب، قۆرقوو نی یېنگیب، رستگار بۆلدی. ایـاز قیمـت بهـا گـوهرنی سیندیرگچ، برچه امیرلر داد و واویلالر سالیب، بو قنده‌ی کافرلیک، بو قنده‌ی بېباکلیک؟ بونـده‌ی قیمتلی پارلاق گوهرنی سیندیرگن کیشی بېباک و کافر دور، دېب ایازنی ملامت قیله باشله‌دیلر.

ایاز اولرگه قره‌ته ایتدی: ای اولوغ و اتاقلی بېگلر، سیزدن سۆره‌یمن: بو گوهرنینگ بهاسی کۆپراق می یا سلطان بویروغی‌نینگ بهاسـی؟ سـیز گوهرنینـگ بهاسـیگه قـره‌دینگیـز و یـۆلنی قۆییب، چۆلگه کېتدینگیز؛ قبله‌نی قۆییب، بیابان تاشلریگه سیغیندینگیز. مېن شاهیمدن اۋزگه گـه قره‌ی‌آلمه‌یمن و مشرکلردېک تاشگه سیغینمه‌یمن. سلطانیم امری آلدیـده، هرقنـده‌ی قیمـت‌بهـا گوهر، گوهر ایمس، بلکه رنگلی تاش دیر. گُلرنگ صنم لردن یوز اۋگیریـب، رنگنـی یـره‌تگننـی اۋیلش کېره‌ک دیر. دریاگه کیریب، کۆزه‌نی سېندیریش و هرقنده‌ی رنگ و هیـدنی کویـدیریش لازم. دین نی تنله‌گن کیشی، رنگ و هیدگه کۆنگول قۆیمه‌یدی.

امیرلر، بو سۆزلرنی اېشیتیب، باشلری اویاتدن اېگیلدی و عذر سۆره‌ی باشله‌دیلر. اولرنینگ قلبیدن یوزلب آه توتونی کۆککه کۆته‌ریلدی. غازی سلطان محمود، جلادنی چقیریب:

- مېنینگ دېوانیمدن بو ناکسلرنی قوویب تشله. بیر تاشنی اؤز سلطانی‌نینگ بویروغیدن اوستونراق بیلگن امیرلر، مېنینگ دېوانیم لایقی بؤله آلمه‌یدیلر. بو فساد اهلی آلدیده، مېنینگ بویروغیم بیر رنگلی تاشدن هم بهاسیزراق بؤلدی، اولرنی کؤزیم آلدیدن یؤقات، دېب بویوردی.

شونده مهربان ایاز، اؤرنیدن سکره‌ب توردی و اولوغ سلطان‌نینگ تختی آلدیگه باریب، سجده و تعظیم بجا کېلتیریب، دېدی:

- اې چرخ فلکنی لال قالدیرگن سلطان؛ اې همالر سېندن فرّخلیک و سعادتنی آلگن هما، و اې سخیلر سېندن سخاوتنی کسب اېتگن سخی؛ اې جهان کرملری سېنینگ کرمینگ آلدیده محو بؤلگن کریم؛ اې قیزیل گُللر لطافتی، لطفینگ آلدیده اویاتدن یاقه‌لرینی چاک اېتگن لطیف؛ اې عفوینگ پناهیده تولکیلر، ارسلانلر اوستیده غالب بؤلگن غفور! بو امیرلر فقط عفوینگ امیدیده، بویروغینگنی بجرمه‌دیلر. بوتون دنیا عفو بؤلسه، او، سېنینگ عفوینگ انعکاسی دیر. برچه عفولر سېنینگ عفوینگگه ثنالر اؤقییدیلر و هېچ انسان عفو و کېچیریم‌گه سېنگه تېنگ بؤله‌آلمس. بو امیرلر سېنینگ یوزینگنی کؤریب یورگنلر، فرقتینگ زهرینی قنده‌ی ایچیب، تیریک قاله‌آله‌دیلر؟ اولرگه رحم قیل، نیمه قیلسنگ قیل، اما اولرنی فرقتینگگه مبتلا قیلمه؛ چونکه سېنینگ قؤلینگدن یوزمینگ قتله اؤلیش، بیر قتله یوزینگنی کؤرمسلیکدن قتّیقراق و آغیرراق دیر. بو تن پرست و مالپرست بنده‌لرنی عفو قیل؛ چونکه اولرنی قنچه که اؤز درگاهینگدن هیده‌سنگ، اولرنینگ التجاءلری کبوتردېک قنات قاقیب، سېن ساری کېلگه‌ی. اولر سېندن بخت و اقبال تاپگنلر و سېندن امیدوار دیرلر.

(نی تیلماجی، مولانا جلال الدین بلخی- رومی، دوکتور شفیقه یارقین ترجمه‌سی)

اساسی توشونچه:

بیرکون سلطان محمود برچه امیرلرینی ییغیب، بیرقیمتلی و پارلاق گوهرنی اولرگه بېریب، سیندیریشنی بویوردی، لېکن امیرلرنینگ برچه‌سی گوهرنی مقتب، قیمتبهالیگی اوچون سیندیرمه‌دیلر. اخیرده سلطان گوهرنی ایازگه بېریب، سیندیریش بویروغینی بېردی. ایّاز دراو چۉنتگیدن تاشلرنی چیقه‌ریب، گوهرنی سیندیردی امیرلر ایّازگه اعتراض قیلدیلر.

ایاز: سلطانیم امری آلدیده، هرقنده‌ی قیمتبها گوهر، گوهر اېمس، بلکه رنگلی تاش دیر، دېدی و سلطان ایشانچی و محبتینی ینه-ده آقله‌دی.

فعالیتلر:

الف- قوییده‌گی سۉراقلرگه جواب بېرینگ:

۱- غازی سلطان محمود، وزیر و امیرلریگه نیمه‌نی سیندیریشنی بویوردی؟

۲- اولر، سلطان محمودگه نیمه دېب، بویروغنی قنده‌ی بجردیلر؟

۳- ایاز، سلطان محمودنینگ شو بویروغی‌گه قنده‌ی جواب بېردی؟

۴- وزیر و امیرلر، ایازنینگ قیلگن ایشینی قنده‌ی بهالب، نیمه دېدیلر؟

۵- ایاز، وزیرلرگه نیمه دېب جواب قیتردی؟

۶- سلطان محمود، ایاز و وزیرلریگه نیمه مقصدده قیمتلی گوهرنی سیندیریشنی بویوردی؟

ب- درس متنینی دقت بیلن اۉقینگ، کېین اۉقووچیلردن اوچ کیشی نوبتده توریب، درسدن نیمه نتیجه آلگنلرینی باشقه‌لرگه ایتسینلر.

ج- قۉییده‌گی سۉزلرنینگ معناسینی تاپیب، مناسب جمله‌لرگه ایشله‌تینگ:

شکوه، ارکان، پارلاق، بها، خروار، خلعت، مقتش، یېتکلش یوسون، الهام، یېنگماق، آتاقلی، اېگیلماق، فرّخ، فرقت.

اوی تاپشیریغی:

مثنوی معنوی یا آغزه‌کی ادبیاتیمیزدن سلطان محمود و ایازنینگ قصه‌سیگه اۉخشش بیرار حکایه‌نی یازیب کېلینگ.

ایکّینچی بۉلیم:

- اۉقووچیلر ایکّی گروهگه بۉلینسین، هرگروه اعضالری اوی تاپشیریقلرینی بیـر- بیرلـری بـیلن تېکشیرسینلر. هرقیسی سینینگ حکایه‌سی یخشیراق بۉلسه، اونی تنله‌سینلر. سۉنگ هرگروهـدن بیرکیشی تنلنگن حکایه‌نی توریب اۉقیسین.

- اۉقووچیلردن کمیده ۴ کیشی سلطان محمود، ایاز، وزیر و حاجب‌نینگ رولینی اۉینب، اولرنینگ مکالمه‌لرینی یاددن تمثیلی شکلده اجـرا اېتسـینلر. ایسـته‌گنلـر مکالمـه‌نـی، معنـالی، موضـوعگه تېگیشلی حالده کېنگراق و اوزونراق قیلیب تمثیل اېتیشلری ممکن.

- اۉقووچیلردن بیرکیشی ایاز و بیر کیشی سلطان محمود غزنوی حقیده معلومات بېرسین.

اوی تاپشیریغی:

سلطان محمود سلطنتی دوریده اۉلکه‌ده قیسی ساحه‌لرده ترقیـات بـۉلگن اېـدی؟ بـو حقـده بیـر قیسقه تحقیقی مقاله یازیب کېلینگ.

اۉن بېتینچی درس

هدف:

۱- میلادی اۉن بېشینچی اۉن بېتّینچی عصرلرده‌گی ادبی دور حقیده معلوماتگه ایگه بۉلیش.

۲- بو دورده اهمیتلی اثرلر یره‌تگن کیشیلر حقیده معلومات تاپیش.

اۉن بېشینچی- اۉن بېتّینچی میلادی عصرلرده‌گی ادبی دور

اۉن بېشینچی عصردن اۉن بېتینچی عصرگچه بۉلگن دور، اۉرته آسیا خلقلری، جمله‌دن اۉزبېک اولوسی‌نینگ مدنیتی، هنری و ادبیاتی تاریخی ترقیاتی‌نینگ ینگی و اونوملی دوری دیر. بو دور ده اۉرته آسیا خلقلری علم- فن، قورووچیلیک، تصویری صنعت، نقاشلیک، موسیقی و باشقه ساحه‌لرده همده بدیعی ادبیاتده جوده کتّه یوتوقلرگه ایریشدیلر. اولکن عالملر، هنرمندلر و شاعرلرنی یېتیشتیریب، قیمتلی اثرلر یره‌تیب، جهان مدنیتی خزینه سیگه کتّه اولوش قۉشدیلر. شو تمانلرنی کۉزده توتیب، تدقیقاتچیلر بو دورنی شرق رنسانسی، اویغانیش یا تیکله‌نیش دوری، هم دېیدیلر.

۱۵-۱۷ عصرلرده اۉرته آسیاده بویوک عالملر تورلی علم ساحه‌لریده جهانی شهرت قازاندیلر. استرانومی (نجوم)ده میرزا اولوغ بېگ، قاضی زاده رومی، غیاث الدین جمشید و علی قۉشچی؛ طب ساحه‌سیده چغمینی، فخرالدین خجندی، سلطان علی خجندی و یوسف طبیب اولکن علمی اختراعلر و اکتشافلرنی کېلتیردیلر. تاریخ ساحه سیده مولانا شرف‌الدین علی یزدی "ظفرنامه"، حافظ ابرو "زبدة‌التواریخ"، عبدالرزاق سمرقندی "مطلع السعدین"، میرخواند "روضة الصفا"، خواندمیر "خلاصة الاخبار" و "حبیب السیر"، زین الدین واصفی "بدایع الوقایع"، ظهیرالدین محمد بابر "بابرنامه"" و باشقه مهم اثرلرنی یره‌تدیلر.

ادبیات ساحه‌سیده، تذکره‌لر، قافیه و عروض نظریه‌سی و باشقه موضوعلرده رساله‌لر یره- تیلدی. مولانا عبدالرحمن جامی، امیرعلیشېر نوایی، دولتشاه سمرقندی، میر واعظ کاشفی و ظهیرالدین محمد بابرشاه کبی مشهور ادبیاتچیلر یېتیشیب چیقدی. تیلچیلیک بابیده نظری تحقیقلر آلیب باریلدی.

بو دور، اۉزبېک ادبیاتی‌نینگ شکل‌لنیشی و ترقیاتی اوچون جوده مهم و اونوملی دور دیر. بو دورده ایتیب اۉتیلگنلردن تشقری قطب خوارزمی، سیف سرایی، حیدر خوارزمی، امیری، یقینی،

حامدی بلخی، آتایی، سکاکی سمرقندی، لطفی هروی ، محمدصالح، مجلسی و باشقه‌لر کۉپ بدیعی و علمی اثرلر یره‌تدیلر.

اۉزبېک ادبیاتی هدف، مضمون و بدیعی اسلوب جهتیدن تکامل‌لشدی و ینگی پاغانه‌گه کۉته‌ریلدی. لیریک و ایپیک شعرلر، بدیعی نثرنینگ نادر اثرلری و اۉزبېک ترجمه چیلیک ادبیاتی وجودگه کېلدی. بو دورده غزل، مثنوی، قطعه، تویوق، رباعی، قصیده، نامه، مناظره، داستان و باشقه ژانرلرده خیلمه خیل اثرلریره‌تیلدی.

خوارزمی‌نینگ "محبت نامه" سیدن تشقری، شاعر خجندی‌نینگ "لطافت نامه"سی، سید احمد خوارزمی‌نینگ "تعشق نامه"سی و یوسف امیری‌نینگ نامه ژانریده "دَهنامه" (اۉن نامه) اثری یازیلدی. یوسف امیری‌نینگ "بنگ و چاغیر" منثور مناظره‌سی هجوی اسلوبده یازیلیب، احمدی‌نینگ "سازلرمناظره‌سی" و یقینی‌نینگ "اۉق و یای" اثرینی یره‌تیلیشیگه تورتکی بۉلدی.

حیدر خوارزمی "مخزن الاسرار" داستانینی، حامدی بلخی "یوسف و زلیخا" داستانینی، آتایی سېوگی نی، سکاکی جۉشقین غزللر و قصیده‌لرنی، محمدصالح "شیبانی نامه"نی و مجلسی "قصهٔ سیف الملوک" داستانینی بیتیدی. "ملک الکلام" مولانا لطفی، یېتوک شاعر صفتیده قیمتلی لیریک و ایپیک اثرلر یره‌تدیلر.

قطب خوارزمی، سیف سرایی و باشقه‌لر، نظامی و سعدی کبی اتاقلی شاعرلرنینگ اثرلرینی اۉزبېک تیلیگه اېرکین ترجمه قیلیب، اۉزبېک ادبی تیلی و ادبیاتی‌نینگ یوکسه‌لیشیگه مهم اولوش قۉشدیلر.

بو دورده همه‌دن اوّل اولوغ شاعر و متفکر میرعلیشېر نوایی اۉز فعالیتی و ایجادیاتی بیلن اۉزبېک ادبیاتی ترقیاتیگه ثمره‌لی تأثیر کۉرستدی. علیشېرنوایی بوتون حیاتی و کوچ- قوتینی انسان‌نینگ بخت و سعادتی، علم و صنعت، هنر و ادبیات‌نینگ ترقیاتیگه بغیشله‌دی. او سۉز هنری‌نینگ دردانه‌لری "خزاین المعانی"، "خمسه"، "مجالس النفایس"، "محبوب القلوب"، "محاکمه‌اللغتین" کبی ۳۰ دن آرتیق بویوک یادگارلیکلرنی یره‌تدی.

سلطان حسین بایقرا هم شاعرلر، هنرمندلر و صنعتچیلرنی حمایه قیلگنی اوچون، هم اۉزی شاعر بۉلیب، اۉزبېک تیلیده شعر دېوانینی توزگنی اوچون بو دورنینگ پارلاق سیماسی بۉلیب قالدی. آصفی، ابن یمین شبرغانی، ابوشقه، شیخم سهیلی، باباسودایی، باسُنقرمیرزا، بیرم خان، توردی فراغی، جنونی، حسن خواجه نثاری، شهزاده همایون، شهزاده کامران و اۉنلب و یوزلب شاعر، هنرمند و ادیب شو دورنینگ محصولی اېدیلر.

اساسی توشونچه:

بو دورده اؤزبیک ادبیاتی شکللنیشی و ترقیاتی‌نینگ جوده مهم همده اونوملی دوری دیر. بو دورده قطب خوارزمی، سیف سرایی، حیدرخوارزمی، امیری، یقینی، حامدی بلخی، آتایی، سکاکی، لطفی هروی، ظهیرالدین محمد بابر، محمدصالح، مجلسی، خواجه و اؤزبیک ادبی تیلی‌نینگ پارلاق چؤقیسی میرعلیشیرنوایی منگو اثرلرینی یره‌تدیلر. اولکن عالملر، هنرمندلر، شاعرلر، نقاشلر، موسیقیدانلر، معمارلر جهان مدنیتی خزینه‌سیگه کتّه معنوی بایلیک قؤشدیلر. شونینگ اوچون بو دورنی شرق رنسانسی دیب اته‌یدیلر.

فعالیتلر:

الف- درس متنینی دقت بیلن اؤقیب قوییده‌گی سؤراقلرگه جواب بیرینگ:

۱- (۱۵-۱۷) میلادی دور اؤزبیک تیلی و ادبیاتی ترقیاتیده قنده‌ی بیردوردیر؟

۲- شو دور ده اؤرته آسیا اولوسی قیسی ساحه‌لرده ترقیاتگه ایریشدیلر؟

۳- استرانومی (نجوم) ترقیاتیده کیملرنینگ رولی کتّه دیر؟

۴- طب ساحه سیده کیملر خدمت قیلگنلر؟

۵- ظفرنامه کیم‌نینگ اثری دیر؟

۶- شو دورده کیملر، قیسی تاریخلرنی یازدیلر؟

۷- "محبت نامه"نی کیم یازدی؟

۸- شاعر خجندی قیسی اثرنی یره‌تدی؟

۹- "تعشق نامه" کیم‌نینگ اثری دیر؟

۱۰- یوسف امیری قیسی اثرلرنی یره‌تدی؟

۱۱- سازلر مناظره سی کیم‌نینگ اثری دیر؟

۱۲- حیدر خوارزمی کیمگه ایزداشلیک قیلیب، قیسی اثرنی یره‌تدی؟

۱۳- یوسف و زلیخا داستانی کیم‌نینگ اثری دیر؟

۱۴- میرعلیشیر نوایی‌نینگ نیچه اثری بار و مهملری‌نینگ آتلری نیمه دیر؟

۱۵- ظهیرالدین محمد بابرشاه قیسی اثرلرنی یره‌تدی؟

ب- بودور ده تیل و ادبیات ترقیاتیده همده باشقه ساحه‌لرده کتّه اولوش قؤشگن کیشیلرنینگ آتینی یازینگ. تؤرت اؤقووچی نوبتده توریب یازگن آتلرنی اؤقیسین.

ج- قوييدەگی سۆزلرنی معنا قیلیب، جملەلرگه ایشلەتینگ:

رنسانس، تیکلەنیش، استرانومی، چاغیر، مناظره، مقتنچاق، قرەلماق، اولوس، ریالیستیک، اېگری، توس.

اوی تاپشیریغی:

هر اۉقووچی شو دورنینگ مشهور سیمالریدن بیرینی تنلب، اونینگ ترجمۀ حالی و کلام نمونه سینی کتابچەلریگه یازیب کېلسین.

ایکّینچی بۉلیم:

الف- اۉقووچیلر نامه ژانریده اثر یازگن ادیبلرنینگ نامی و اثرینی کتابچه‌لریگه یازسینلر، کېین هر قطاردن بیر اۉقووچی تخته گه باریب، بیر ادیب و اثری نامینی یازسین.

ب- اۉقووچیلر کیچیک-کیچیک گروهلرگه بۉلینسینلر، اما هر قطارده‌گی اۉقووچیلر، عمومی صورتده بیر مشترک موضوع حقیده اۉیله‌سینلر. بیرینچی قطار (۱۰-۱۲)، ایکینچی قطار (۱۳-۱۴) و اوچینچی قطار (۱۵-۱۷) نچی عصرلرده اۉزبېک ادبیاتی وضعیتی حقیده‌گی درسلرنی ۱۰-۱۲ دقیقه جیم اۉقیب، اوندن سۉراقلر چیقه‌ریب، جوابلری بیلن یازسینلر. سۉنگ بیرینچی قطاردن ایکّینچی قطارگه سۉراق بېریلسین. جواب تۉغری بۉلسه، بیر امتیازلی نمره و نوبت بېریلسین، جواب تۉغری بۉلمسه، بیرینچی قطار سۉراقلرینی اوچینچی قطاردن سۉره‌سین و شو یوسونده دوام اېتسین. آخرده امتیازلرگه کۉره بیرینچی و ایکّینچی غالب تنله‌نیب، تقدیرلنسین.

اوی تاپشیریغی:

هر اۉقووچی بیر ییریک کاغذگه (۱۰-۱۲)، (۱۳-۱۴) و (۱۵-۱۷)نچی عصرلرگه تېگیشلی بۉلگن معلوماتنی قیسقه- قیسقه (بیر- بیر سۉز یا ساده عباره‌لر بیلن) جدول ایچیگه یازیب کېلسین. اېنگ یخشی جدول، مکتب دهلیزی و ایکّینچیسی صنف دیواریگه آسیلسین.

اۉن سکیزینچی درس

هدف:

۱- امیرعلیشېر نوایی حقیده معلوماتگه اېگه بۉلیش.

۲- امیرعلیشېر نوایی یره‌تگن اثرلر حقیده معلومات تاپیش.

امیرعلیشېرنوایی

بویوک عالم، متفکر شاعر و مدبر سیاستچی امیر نظام‌الـدین علیشـېر نـوایی (هـ. ق۸۴۴) رمضـان آیـی‌نینـگ ۱۷ سـی و مـیلادی (۱۴۴۱ ییلـی فبـروری آیـی‌نینـگ ۹ نچـی سـیده) امیرتېمورنینگ اۉغلی شاهرخ میرزا سلطنتی دوریده هرات شهریده دنیاگه کېلدی. آته‌سـی غیـاث الدین کیچکینه و اونینگ ایریم قرینداشلری تېموریلر درباریگه جوده یقین شخصلردن اېدیلر.

آنه تماندن علیشېرنینگ باباسی سلطان حسین‌نینگ باباسی بایقرانینگ امیرلریدن اېـدی. بو حالت علیشېرنینگ تېموری شهزاده‌لر، جمله دن شهزاده حسین بیلن بیرگه تربیه‌لنیشیگه سبب بۉلدی. علیشېر، تورت- بېش یاشلریده شهزاده حسین بـیلن بیرگـه اۉقـی باشـله‌دی، لـېکن بـو مکتبداشلیک اوزاققه بارمه‌دی، چونکه تېموری شهزاده‌لر اۉرته سیده تاج و تخت تله‌شیش رقـابتی اوجیگه چیقدی. آینیقسه (هـ. ق۸۵۱ /میلادی۱۴۴۷) ییلده شـاهرخ میرزانینـگ اۉلیمیـدن کېـین باشلنگن اوروشلر خراسان و اونینگ مرکزی بۉلگن هراتنـی تـالان-تـاراج و قیرغینلـر اۉچاغیگـه ایلنتیردی. مردم بونگه چیده‌آلمه‌ی، جان سقلش مقصدیده، اوی- جایلرینی تشلب، باشلری آققن تمانگه کېتیشگه مجبور بۉلدیلر. شونده بو آواره‌لر ایچیده علیشېرنینگ آته‌سی و عایلـه سـی هـم عراق تمانگه یۉل آلدی.

(هـ.ق ۸۵۶ /میلادی ۱۴۵۲) ییلده تخت تله‌شیشـلر کـوره‌شـلری بیـرآز تاختـب، خراسـان تختیگه ابوالقاسم بابرمیرزا اۉلتیردی. هـرات هـم تینچیـب، هرتمانگـه قـاچگن خلقنـی ینـه اۉز قۉینیگه آلدی. غیاث الدین کیچکینه‌نینگ عایله‌سی هم بېش ییللیـک آواره لیکـدن سـۉنگ، اۉز وطنیگه قیتیب کېلدی. غیاث الدین کیچکینه هراتگه قیتگچ، ابوالقاسـم بـابر دربـاریگـه خدمتگـه کیردی. بیر مونچه وقتدن کېین سبزوار (شیندند) حاکمی قیلیب تعیینلندی، امـا علیشـېر هراتـده قالیب اۉقیشنی دوام اېتتیردی.

علیشېرنینگ تاغه‌لری میرسعید کابلی و محمدعلی غریبـی یېتـوک شـاعرلر اېـدیلر. اولـر علیشېرنینگ اوییده تېز- تېز ییغیلیشیب، مشاعره و ادبی بحثلر اویوشتیرر اېدیلر. عایله‌ده‌گی ادبـی محیط علیشېرگه چقور تأثیر قالدیردی دېسک، خطا بۆلمه‌یدی.

علیشېر۱۰- ۱۲ یاشلریدن-آق ایلک شعرلری بیلن کتّـه شـاعر و عـالملر دقتینـی اۆزیگـه قره‌تدی. اۆزی، "مجالس النفایس" اثریده ۱۰-۱۲ یاشلریده مشهور کېکسه شاعر میرشـاهی بـیلن مکاتبه قیلگنینی ایته‌دی. خواندمیرنینگ خبر بېریشیچه، یاش علیشـېرنینگ اسـتعدادیدن ممنـون بۆلگن لطفی اونینگ:

عارضین یاپقاچ کۆزومدین ساچیلور هرلحظه یاش

بۆیله کیم، پیدا بۆلور یولـدوز، نهان بۆلغاچ قویاش

مطلعلی غزلینی تینگلب، (اگر میسر بۆلسـه اېـدی، اۆزیـم‌نینـگ اۆن- اۆن ایکّـی مینـگ فارسی و تورکی بیتیمنی شو غزلگه المشتیرردیم....) دېگن.

علیشېر تخمیناً ۱۲ یاشلرده اېدی که آته‌سی غیاث الدین کیچکینه دنیـادن کـۆز یومـدی. آته دن یتیم قـالگن علیشـېر، ابوالقاسـم بـابر ﻫ .ق (۸۶۱/ مـیلادی۱۴۵۶) ییلـده اۆز پـایتختینی هراتدن مشهدگه کۆچیره‌یاتگنده او بیلن مشهدگه باره‌دی. اره‌دن بیر ییل اۆتر- اۆتمس ابوالقاسم بابر وفات اېته‌دی. بابر وفاتیدن کېین خراسان ینه تاج و تخت تله‌شیش نتیجـه‌سـیده قیـرغین و اوروشلر میدانیگه ایلنه‌دی. علیشېر اېسه بونده‌ی شـرایطده وطنگـه قیتیشـنی مناسـب کۆرمـه‌ی، اۆزی‌نینگ مشهدده‌گی مشقتلی حیاتیگه دوام بېره‌دی.

نوایی اوچون مشهد بېگانه شهر اېدی، اونینگ بو یېرده نه دۆستی بـار اېـدی و نـه بیـرار سوینچیغی، نه تورر جایی، نه یېترلی یېمک-ایچمگی. بیراق او برچه قیینچیلیکلرگه چیده‌ب، علم و کمال و تحصیلگه بېل باغله‌یدی. هرحالده علیشېرنوایی اوچون مشهد حیاتی بویوک بیر مکتب اېدی؛ چونکه اونینگ دنیاقره‌شی و شعری استعدادی منـه شـو دورده شـکللنه‌دی و یېتوکلیککـه اېریشه‌دی. او مشهدده مشهور شاعر و فاضللردن بۆلگن سیدحسن اردشېر و کمـال تربتـی بـیلن دۆستلشه‌دی. علیشېرنوایی سکّیز ییل غربتدن کېین، آته‌دن قالگن میراثلرینی قۆلگـه کېلتیـریش اوچون آنه شهری هراتگه قیتیب کېله‌دی، لېکن خراسان پادشاهی ابوسـعید میـرزا، نـوایی‌نینـگ قیتیشینی یاقتیرمه‌ی، اونگه التفات کۆرستمه‌یدی. نوایی ایکّی ییلگه یقـین مـدتنی قیـین مـادی

احوالده هراتده اۉتکه‌زیب، ناچار سـمرقندگه آتلنـه‌دی. او، بـو وضـعیتنی اسـتادی همـده معنـوی آته‌سی بۉلگن سیدحسن اردشېرگه یازگن شعری مکتوبیده بونده‌ی تصویرله‌یدی:

چوسېن سېن بوگون عالم اهلیده فرد	که حالین دېِآلغی سنگه اهل درد
منگه کیم و دادینگـغه خــرسندمېن	جنابینگغه شاگــرد و فـــرزندمېن
غـــمېِ یېتتی چـرخ جـفاپیـشه‌دین	هــم اُول انجم خارج اندیشــه‌دین
که بۉلـماق وطن ایچره دشوار ایدی	کــۉنگـولگه جــلا دفع آزار ایدی

نوایی سمرقندگه کېلیب، بیلیم و دانش، هنر و ادبیات اهلی بیلن یقیندن تانیشه‌دی. اۉز استعدادی و قابلیتی طفیلی بو یېرده آز وقت ایچیده کتّه آبرو و شهرت، همده سمرقند حاکمی احمد حاجی‌بېگ‌نینگ حمایتینی قازانه‌دی. نوایی سمرقندده زمانه سینینگ مشهورعالمی بۉلگن خواجه فضل الله ابوللیثی‌نینگ مدرسه‌سیده تحصیل آله‌دی. سمرقندده‌گی ادبی و علمی محیط نوایی‌نینگ حیاتی و ایجادیگه کتّه تأثیر قیلگن بۉلسه- ده، نوایی‌نینگ فعالیتلری هم سمرقند فرهنگی محیطی‌نینگ رونقی اوچون عین تأثیرنی کۉرستگن.

شونده‌ی قیلیب، نوایی‌نینگ فقر و آواره‌لیگی (ه .ق ۸۷۴ /میلادی ۱۴۶۹) ییلگچه، یعنی باله‌لیک دۉستی و مکتبداشی سلطان حسین بایقرا خراسان تختینی ایگلله‌گن‌گچه دوام ایته‌دی. سلطان حسین بایقرا، پادشاهلیگی‌نینگ بیرینچی کونلریده- یاق، سمرقندگه چاپر یۉللب، نوایینی اۉز قاشیگه چارله‌یدی و مُهردارلیک وظیفه‌سینی اونگه تاپشیره‌دی. اره دن اونچه وقت اۉتمه‌ی، نواییگه امیرلیک مقامینی قبول قیلدیره‌دی.

اداره و سیاست ایشلری نواییني جوده بند ایتیب، ایجادی ایشلریگه فرصت بېرمسدی. او، خمسه‌نینگ بیرینچی داستانی بۉلمیش "حیرت الابرار" ده بۉنده‌ی دېیدی:

کیم بار ایدی باشیمغه کۉپ محنتیم،	یۉق ایدی باش قاشیغه‌لی فرصتیم

او، (ه.ق ۸۸۱ /میلادی۱۴۷۶) ییلی اۉز ایسته‌گیگه کۉره دولت ایشلری و وزارت مقامیدن استعفا بېردی، اما کۉپ وقتلرگچه سیاسی، اجتماعی و عمرانی ایشلردن بۉشه‌آلمه‌دی.

نوایی، حیاتی‌نینگ قالگن ییللرینی بوتونله‌ی اۉزبېک تیلی و ادبیاتیگه بغیشلب، بویوک ادبی- بدیعی اثرلر یره‌تدی. شعرلرینی اۉل "بدایع البدایه" و "نوادرالنهایه" نامی بیلن ایکّی علیحده تۉپلمده تدوین قیلدی، کېین قالگن شعرلرینی قۉشیب، تۉرت دېوانگه (غرایب‌الصغر، نوادرالشباب، بدایع‌الوسط و فوایدالکبر)دن عبارت "خزاین المعانی" کلیاتینی توزدی. اوچ ییلدن آزراق وقتده "خمسه" داستانلری (حیرةالابرار، لیلی و مجنون، فرهاد و شیرین، سبعۀ سیار، سد سکندری)نی

توگتدی، حال بو که نوایی‌نینگ سلفلری نظامی و امیر خسرو بونده‌ی بیر ایش اوچون بوتون عمرلرینی صرف قیلگن اېدیلر.

عمرنی ضایع اېتمه، محنت قیل   مـحنتنی سعادتینگ کلیدی بیل

شعارینی میدانگه تشله‌گن علیشېرنوایی، قالگن وقتی و امکانیتلریدن ثمره‌لی فایده‌لنیب، عمری‌نینگ سؤنگّی دملری‌گچه انچه بدیعی-علمی اثرلر یره‌تدی. یوقاریده ایتیلگن اثرلردن تشقری، نوایی‌نینگ باشقه اثرلری قوییده‌گیلردن عبارت: "تاریخ ملوک عجم"، "حالات سیدحسن اردشېر"، "رسالۀ معما"، ۴۰۰ دن آرتیق شاعرلر حقیده معلومات بېروچی "مجالس النفایس"، جامی حقیده "خمسة المتحیرین"، مکتوبلری تؤپلمی "منشآت"، "حالات پهلوان محمد"، عروض حقیده "میزان الاوزان"، صوفیلر حقیده "نسایم المحبة"، فارسچه شعرلری "دېوان فانی"، "لسان الطیر"، تیل‌شناسلیک بؤییچه مشهور اثری "محاکمة اللغتین"، علمی- فلسفی کتابی "محبوب القلوب"، "وقفیه"، "نظم الجواهر"، "تاریخ انبیا و حکم"، "سراج المسلمین" و باشقه‌لر. بو اثرلرنینگ دېیرلی برچه سی بیزگه چه سقله‌نیب کېلگن.

سلطان حسین بایقرا هـ. ق ۹۰۶ (م.۱۵۰۱) ییل اوروشدن غلبه قازانیب، هراتگه قیتگنده، علیشېرنوایی خسته‌لیگیگه قره‌مه‌ی، اونینگ استقبالیگه چیقه‌دی. شونده اونینگ ساغلیگی بوزیلیب، هوشدن کېته‌دی. اونی هراتگه آلیب قیته‌دیلر، اما طبیبلر دواسی فایده بېرمه‌ی شو ییل‌نینگ ۳- جنوری سیده وفات اېته‌دی.

علیشېرنوایی اوچ ذواللسانین شاعر بؤلیب، اونینگ قلمی ایکّله تیل (تورکچه و فارسچه)ده تېنگ کوچگه اېگه بؤلگن، بیراق کؤپراق تورک تیلیده یازگن. او، فارسی شعرلریده "فانی" و تورکی اثرلریده اېسه "نوایی" تخلص قیلگن.

اساسی توشونچه:

بویوک عالم، متفکر شاعر و یېتوک سیاستچی امیرعلیشېرنوایی هـ. ق ۸۴۴ (میلادی۱۴۴۱- ییلی فبروری آیی‌نینگ ۹ نچی‌سیده) هراتده دنیاگه کېلدی. آته‌سی غیاث الدین کیچکینه و آنه‌سی تېموری شهزاده‌لری‌نینگ سراییده‌گیلردن بۉلگن. نوایی ۱۰- ۱۲ یاشیدن باشلب، شعر یازه‌دی و اتاقلی شاعرلر حرمتی و تحسینیگه اېریشه‌دی. ۱۴۶۹ ییلده سلطان حسین میرزا بایقرا حکومتیده اول مهردارلیک، کېین وزارت منصبیگه تعیینلنه‌دی. ۱۴۸۲ ییلی وزارت مقامیدن استعفا بېریب، قالگن عمرینی علمی-ادبی فعالیتیگه بغیشله‌یدی و ایکّی تیلده نوایی و فانی تخلصلری بیلن ۳۰دن کۉپراق اثرلر یره‌ته‌دی. او، اۉزبېک تیلی و ادبیاتی، همده اۉز دوری‌نینگ صنعت، علم و فرهنگ ترقیاتیگه اولکن اولوش قۉشیب، میلادی ۱۵۰۱ ییلی، جنوری آییده وفات اېته‌دی.

فعالیتلر:

۱- متننی مراق بیلن اۉقیب، قوییده‌گی سۉراقلرگه جواب بېرینگ:

- علیشېرنوایی قچان و قه‌یېرده توغیلگن؟
- نوایی‌نینگ آته‌سی کیم اېدی و نیمه ایش قیلردی؟
- نوایی یاشلیگیده قیسی پادشاهدن عنایت کۉردی؟
- نوایی‌نینگ مهم مکتبداشی کیم اېدی؟
- شاهرخ میرزا وفات اېتگندن کېین تاج و تختگه کیم اېگه بۉلدی؟
- نوایی‌نینگ تاغه‌لری کیملر اېدی و قنده‌ی هنرلری بار اېدی؟
- نوایی ایلک مرتبه نېچه یاشیده شعر ایتدی؟
- نوایی نېگه مشهدگه مهاجرت قیلدی؟
- مشهدده کیملر بیلن تانیشدی؟
- ابوسعید میرزا، نواییگه قنده‌ی مناسبتده اېدی؟
- سلطان حسین بایقرا نېگه نواییني اۉز قاشیگه چقیردی و اونگه نیمه‌لر قیلدی؟
- نوایی نېگه وزارتدن استعفا بېردی؟
- نوایی قنچه اثر یازگن؟ هر قطاردن نېچه کیشی اولرنینگ نامینی ایتسین.
- نوایی‌نینگ ینه بیر تخلصی نیمه اېدی و قه‌یېرده اونی قۉللردی؟
- نوایی قیسی ییلده و قنده‌ی بۉلیب وفات اېتگن؟

- نوایی‌نینگ خمسه‌سی قیسی داستانلرنی اؤز ایچیگه آله‌دی؟
- نوایی‌نینگ خزاین‌المعانی کلیاتی قیسی دېوانلریدن تشکیل تاپگن؟
- باشقه‌لر عمر بؤیی یازگن قیسی اثرنی نوایی آزگینه مدتده یازیب توگتدی؟ دلیلینی نیمه دېب اؤیله‌یسیز؟
- نوایی‌نینگ قیسی اثری تیل‌شناسلیککه تېگیشلی و قیسی اثری علمی- فلسفی دیر؟
۲- نوایی‌نینگ قیسی مطلعلی شعری حقیده لطفی نیمه دېگن؟ بو مطلع‌نینگ بدیعی تمانلرینی یازینگ. سؤنگ ایکّی اؤقووچی یازگن جوابلرینی نوبتده توریب باشقه‌لرگه اؤقیسین.
۳- قوییده‌گی سؤزلرنی معنا قیلیب، مناسب جمله‌لرگه ایشله‌تینگ:
متفکر، تالان-تاراج، قیرغین، آلغاو-دالغاو، یېتوک، چاپر، استعفاء، ایلغار.

اوی تاپشیریغی:

امیرعلیشېرنوایی‌نینگ یازگن اثرلری، موضوعی و بیلگه‌نینگیزچه یازیلگن تاریخینی یازیب کېلینگ.

ایکّینچی بؤلیم:

قوییده‌گی غزلنی بیر کیشی اؤقیسین و باشقه‌لر دقت قیلسینلر:

دهر ســـــودیدین طــمع اوز کیــم، زیانې بېش ایمس
عمـــرنی توتقیل غــنیمت کیم، زمـــانې بېش ایمس
اوی بنا ایلـــب عجــب تور ایلــنی مهـــمان ایله‌مک
اُول که بو اوی ایچـــره بېش کون مهمانې بېش ایمس
قؤی توانالیغ ســــؤزین، یاد ایت اجـل خارین که، پیل
پشـــــه‌لر نیشــــی قاشـــینده ناتـــوانی بېش ایمس
کیر فنا دیریده کیم، هـــر شــیخ و یوز ســـودا انگه
اُول که آتین خـــانقه قؤیمیـــش، دکانې بېش ایمس.
اې که، بؤلمـیش خلـعتینگ زربفت، باری بیل کیم اُول
معنــی اهــلیــن کـولــدورورگه زعـفرانې بېش ایمس
مهــــر تاج و چرخ تختینگ بؤلـــسه غافل بؤلمه کیم
مهـــر بې‌مهـــر و فلـــــک نامهـــربانې بېش ایمس
شه‌غه ایش ایل فکرینی قیلماقدور اُول کیم، زېب کیم،
بیر ســوروک قـؤیدور رعایا، اول شـــبانې بېش ایمس
گـــر نوایی ایســـته‌دی آواره‌لـیـغ، اې اهــل هــوش
غــم ییمـنگ دیـــوانهٔ بېخـــان و مـــانې بېش ایمس
اوج دولت اوزره بؤلـــــسون دایـــما بلقیــــسِ عـهد،
کیم زحـــل قصریده هـر تون پاســـبانې بېش ایمس.
غرایب الصغر- علیشېرنوایی

فعالیتلر:

۱- ایکّی اۉقووچی نوبتده توریب یوقاریده‌گی غزلنی دیکلمه شکلیده اۉقیسین، باشقه اۉقووچیلر دقت قیلسینلر.

۲- یوقاریده‌گی غزلدن هراۉقووچی، یاقتیرگن بیر بیتنی تنله‌سین، سۉنگ اوچ اۉقووچی نوبتده توریب تنله‌گن بیتینی اۉقیب، معنا و تفسیر قیلسین، کېین نیمه اوچون تنله‌گنینی باشقه‌لرگه ایتسین.

۳- سود و زیان(۱)، توانالیغ و ناتوانلیغ (۳) بیتلرده، تاج و تخت؛ مهر،چرخ، فلک (۶)، سوروک، قۉی، شبان(۷) بیتلرده، ادبی فنلرده نیمه‌نی انگلته‌دی؟ قالگن بیتلرده قنده‌ی ادبی صنعتلر بار؟ اولرنی بېلگیلب یازینگ. سۉنگره هر قطارده بیر کیشی بیتلر و اونده‌گی بدیعی صنعتنی تخته‌گه یازسین. تۉغری بۉلمسه، باشقه‌لر تۉغریلب، قالگن صنعتلرنی علاوه قیلسینلر.

اوی تاپشیریغی:

۱- علیشېرنوایی‌نینگ یوقاریده‌گی غزلینی معنا و تحلیل قیلیب، اېرکین ادبی نثرگه اۉگیریب کېلینگ.

۲- قیزیققنلر شعرنی بوتونله‌ی یا بیر نېچه بیتینی یادلب، صنفده یاددن اۉقیسینلر.

اۉن تۉقّیزینچی درس

هدف:

۱- ظهیرالدین محمدبابرشاه حیاتی حقیده معلوماتگه ایگه بۉلیش.

۲- ظهیرالدین محمدبابرشاه اثرلری بیلن تانیشیش.

ظهیرالدین محمدبابرشاه و اونینگ اثرلری

ظهیرالدین محمدبابرشاه، سیاست، ادب، فن و تاریخ ساحه‌سیده اولکن ایز قالدیرگن بویوک سیمالردن بیری دیر. ظهیرالدین محمدبابر ه.ق ۸۸۸ ییلی محرم الحرام آیی‌نینگ آلتینچی کونی (میلادی ۱۴۸۳-ییل، ۱۴-فبروری) فرغانه ولایتی‌نینگ پایتختی اندیجانده توغیلدی. آته سی عمرشیخ میرزا بن ابوسعید میرزا، تیموری شهزاده‌لردن بۉلیب، او ییر حاکمی ایدی. آنه سی قوتلوق نگارخانیم مشهور چغتای مغول خانلری کاشغر امیرزاده لریدن بۉلگن یونس خان‌نینگ قیزی ایدی.

عمر شیخ میرزا قلم و شمشیر ایگه‌سی بۉلیب، بزم و رزم عرصه سیده صلاحیتلی کیشی ایدی. آنه تماندن هم بابرشاه علم، فرهنگ، ادب، و باتورلیک ایگه‌سی بۉلگن سلاله‌گه باغلیق ایدی. او، علمپرور و بیلیم‌سیور عایله‌ده کمالگه ییتیب، آته-آنه تمانیدن علم، فرهنگ، ادب، باتورلیک و بهادرلیک فضیلتلرینی میراث آلدی. عمرشیخ میرزا (ه.ق ۸۹۹) ییلی کبوترخانه اوستیدن جرگه قولب، دنیادن کۉز یومدی. اوندن اوچ اۉغیل و بیش قیز قالدی. بولرنینگ اره-سیده ایڭ کتّه سی بۉلگن ظهیرالدین محمد بابر ۱۲ یاشیده تختگه اۉلتیردی، اما ایچکی و تشقی یاولر (اوکه‌لری، احمدتنبل و محمد شیبانی خان) یاش پادشاه‌گه یوریش قیلیب، فرغانه دن قاچیب، آز ییگیتلری بیلن آمو دریاسینی کیچیب، بدخشانگه کیتیشگه مجبور قیلدیلر. او (ه.ق۹۱۰) ییلی کابلنی محمدمقیم ارغوندن ایگللب آلدی. شو زماندن باشلب، بابرگه بخت و اقبال یوز کیلتیردی. بابرشاه کابل‌نی پایتخت قیلیب، کۉپ ولایتلرنی و حتی (ه.ق ۹۳۲) ییلی هندوستاننی فتح قیلیب، بویوک امپراطورلیکنی قوردی.

بابرشاه (۴۹) ییل اونوملی کارنامه‌لردن تۉله عمر کۉریب، نهایت(ه.ق ۹۳۷) ییل، دوشنبه کونی، جمادی الاول‌نینگ بیشینچی سیده آگره شهریده وفات ایتیب، وقتینچه‌لیک توپراققه

امانت قۉییلدی، اما وصیتیگه بناءً (ه.ق۹۴۰) ییلـی اونینـگ مجلـل تـابوتینی کابلگـه کېلتیریـب، بوگونگی "بابر باغی" ده دفن اېتدیلر.

بابر اثرلری:

بابر اۉزی‌نینگ قیسقه عمری بۉییچه دولتدارلیک، یوریشلر و قوریلیش ایشلریدن تشقری، بیلیم و ادب ساحه‌سیده هم اونوملی یوکسک ایشلرنی بجردی. او سفر و حضرلرده حتی که جُدا آغیر احواللرده هم قلمنی بېکار قۉیمه‌ی، نه یلغوز کونده‌لیک اېسده‌لیکلری، کۉرگن- اېشیتگن نرسه لرینی، بلکه یومشاق و مبین تویغو و کېچینمه‌لری، علمی و تحقیقی تجربه و بیلیملرینی هم گۉزه‌ل شعرلری و باشقه اثرلریده ثبت اېتیب، عکس اېتتیرگن.

بابرنینگ دېیرلی برچه اثرلری تورکچه (اۉزبېکچه)ده بۉلگنلیگی اوچون، اوشبو تیل‌نینگ باییشی و یوکسه‌لیشیگه قۉشگن اولوشی جدا اولکن و سلماقلی دیر. اونینگ اثرلری قوییده‌گیلردن عبارت دیر:

بابرنامه:

بوکتاب بابرنینگ مهم و قمیتلـی اثرلریـدن بۉلیـب، دنیـا بۉییچـه کتّـه شـهرت و اعتبـار قازانگن. بو اثر "بابر واقعاتی" ، "بابر توزوکی"، "بابر تواریخی" و "بابریه" کبی آتلر بیلن اته‌له‌دی، اما "بابرنامه" آتیگه مشهور دیر. "بابرنامه"نینگ تیلی اۉته سیلیق و چوچوک تورکچه "اۉزبېکچه" دیـر. اثر مؤلف‌نینگ یوکسک علمـی و ادبـی اسـتعدادی، بـدیعی مهـارتی، نکتـه دانلیگـی، نقـادلیگی، راستگۉیلیگی و انیقلیگینـی یقّـال کۉرسـته‌دی. کتـاب (۹) و (۱۰) نچـی هجـری عصـرلرده‌گـی ماوراءالنهر و هندوستان و بوگونگی افغانستان‌نینـگ سیاسـی و تـاریخی واقعـه لـری، اجتمـاعی، فرهنگی آقیملری، اتنیکی، جغرافیایی، اقتصادی و معیشتی ترماقلریـده قیزیقرلـی انیـق معلومـات بېره دی. اونده‌گی معلومات حاضرگچه هم بیلیم جماعه‌لری تمانیدن قیزیقیش بیلن اۉقیله‌دی. بو اثر دنیانینگ برچه مهم تیللریگه قیته -قیته ترجمه قیلینگن، مثال اوچون بیرینچی قتله عبدالرحیم خان خانان آرقه‌لی اۉنینچی هجری عصر اداغلریده دری تیلگه ترجمه قیلیندی و سۉنگی ییللـرده دکتور شفیقه یارقین افغانستان بۉلیمینی حاضرگی دری معیاری ادبی تیلیگـه ترجمـه و فایـده‌لـی علمی فهرستلر بیلن چاپ اېتدی.

بابرنینگ قالگن اثرلری قوییده‌گیلردن عبارت:

عروض خصوصیتلرینی تېکشیریش و ایضاحلش اوچون "عروض رساله‌سی"، اسلام دینی‌نینگ حنفی فقهینی فرزندلری و باشقه‌لرگه اۉرگه‌تیش اوچون "مبین" رساله‌سی، تصوف ساحه سیده نقشبندیه طریقتیده خواجه عبیدالله احرارنینگ "والدیه" رساله‌سی‌نینگ شعری ترجمه‌سی و اۉزبېکچه، فارسچه شعرلری دېوانی. بو دېوان‌نینگ علمی- تنقیدی تۉلیق متنینی دکتور شفیقه یارقین کابلده ۲ قتله نشر اېتگن.

بابرنینگ ینه بېشته کتابی بار، دېگن فکر موجود، اما حالی‌گچه اولر قۉلیمیزده اېمس. اولردن بیری بابر اختراع قیلگن "بابری خط"، ایکینچی‌سی حرب ساحه‌سیده یازگن اثری، اوچینچیسی موسیقی ساحه‌سیده یازگن "موسیقی رساله‌سی"، تۉرتینچیسی نوایی‌نینگ تۉرت دېوانیدن تنله‌گن "نوایی سیلنمه دېوانی" و سۉنگیسی شعر مصطلحاتیگه تېگیشلی اثری. بولر آره-سیدن فقط بابری خط حقیده ینگی معلوماتنی عین شو عنوانده‌گی رساله‌ده محمد حلیم یارقین تحقیق و نشر قیلیب، علم اهلیگه تقدیم اېتگن. قالگن اثرلری بیر کون اۉزبېک خلقی معنوی خزینه‌سیدن جای آله‌دی دېب، امید قیله‌میز.

مبیّن رساله‌سی مقدمه‌سیدن بیر بۉلک:

بیلگاسېن اې خجسته پی فرزند	جگریم بیرله جانیمه پیوند
مسأله لارکه اُول ضرور اېردی	بیلماسانگ، دینینگا قصور اېردی
یېتتی کۉنگلومگا کیم ییغیشتورسام	نظم ترتیبیدا سیغیشتورسام
تا آنی ضبط قیلغاسېن آسان	اُول مسایلنی بیلگاسېن یکسان
تانگلالیق کونده کیم حساب اۉلغای	منگا اجر و سنگا ثواب اۉلغای
اوشبو نیت که مېن قیلیبتورمېن	اول مسایل که مېن بیلیبتورمېن
جمعیده سعی و اهتمام قیلای	سېنینگ آتینگغه مېن تمام قیلای
بې‌بقا دنیا ایشی سهل دورور	دین ایشین قیلغای اۉلکه اهل دورور
دین و دانشده هر کون افزون بۉل	دولت و بخت ایلا همایون بۉل
کامران بۉل، جهانده دولت کۉر	یوز تومان آبروی و عزت کۉر

اساسی توشونچه:

ظهیرالدین محمد بابر ه.ق ۸۸۸ ییلی محرم الحرام‌نینگ آلتینچی کونی فرغانه ولایتی‌نینگ پایتختی اندیجانده توغیلدی. آته‌سی عمرشیخ میرزا تیموری شهزاده و آنه سی قوتلوق نگارخانم چنگیزخان نسلیدن بۆلگن یونس خان‌نینگ قیزی ایدی.

بابرشاه "۴۹" ییل اونوملی و کارنامه‌لردن تۆله عمرکۆریب، نهایت (ه.ق۹۳۷) ییلی، دوشنبه کونی جمادی الاول‌نینگ بیشینچی سیده آگره شهریده وفات ایتدی، کیین وصیتیگه کۆره (ه.ق۹۴۰) ییلی کابلگه کیلتیریلیب، بوگونگی "بابر باغی" ده دفن ایتیلدی.

بابر اقتدارلی و شوکتلی شاه و افغانستان و هندوستانده کۆرگانیلر امپراطورلیگی‌نینگ اساسچیسی ایدی. قوییده‌گی اثرلری بیلن اۆزبیک تیلی و ادبیاتی یوکسه‌لیشیگه اولکن اولوش قۆشگن دیر: بابرنامه، عروض رساله سی، مبیّن، والدیه رساله سینینگ منظوم ترجمه‌سی، بابر دیوانی.

فعالیتلر:

۱- درس متنینی دقت بیلن اۆقیب، قوییده‌گی سۆراقلرگه تۆغری جواب بیرینگ:

- بابر قیسی ییلده توغیلگن؟
- بابر قیسی ییرده توغیلگن؟
- بابرشاه‌نینگ آته‌سی کیم و قیسی نسلدن ایدی؟
- بابرشاه نیچه یاشیده تختگه اۆلتیردی؟
- بابرشاهگه کیملر قرشیلیک قیلدیلر؟
- بابرشاه ماوراءالنهر نی تشلب، قه ییرگه باردی؟
- بابرشاه قیسی ییلی کابل و قیسی ییلی هندوستاننی فتح قیلدی؟
- بابرشاه قیسی ییلی وفات ایتدی؟
- بابرشاه قه‌ییرده وفات ایتیب، قه‌ییرگه دفن ایتیلدی؟
- بابرشاه‌نینگ اثرلری قیسی تیلده یازیلگن؟
- بابرشاه‌نینگ اثرلری قیسی‌لر دیر؟
- بابرشاه‌نینگ اینگ مشهور اثری نیمه دیر و نیگه شهرت قازانگن؟

٢- بابرشاه‌نینگ شخصیتی حقیده کتابچه‌لرینگیزگه یازینگ، سۉنگ ایکّی اۉقووچی یازگن متنینی باشقه‌لرگه اۉقیسین.

٣- قوییده‌گی سۉزلرنینگ معناسینی تاپیب، مناسب جمله‌لرده ایشله‌تینگ:

بزم، رزم، ایل، اقبال، کېچینمه، اولوش، اولکن، سلماقلی، یقّال، اتنیک، ترماق، ایخچم، قانیقیش، چیگل، یوسون، ضبط، یوزتومان.

اوی تاپشیریغی:

درس متنیده‌گی مثنوینی معنا قیلیب، ادبی چیرایلی نثرگه اۉگیریب، یازیب کېلینگ.

ایکّینچی بۉلیم:

قوییده‌گی رباعیلرنی اوچ اۉقووچی نوبتده توریب اۉقیسین:

دشـــمن نی که بو دهـر زبردسـت قیلور　　نخوت مییدین بیرنېچه کـون مست قیلور
غـم ییما که ییتکورسـه باشینی کـۉککا　　آخـــر یــنه ییر کېبی آنی پســـت قیلور

****

هـرکیم که وفا قیلسـه، وفا تاپغوســـیدور　　هرکیم که جـفا قیلسه، جفا تاپغوســـیدور
یخشی کیشی کۉرماگای یمانلیق هـــرگز　　هرکیم که یمان بۉلسه، جزا تاپغوســـیدور

****

احـــباب، ییغیلـماقنی فـــراغت توتونگیز　　جـمعیتینگیز باریـنی دولـــت تـوتونگیز
چون‌گردش چرخ بودورور، تېنگری اوچون　　بیر- بیرنی نېچه کونی غنیمت تـوتونگیز

****

آلـــودۀ یوز تومـــان مـعاصی بۉلماق　　یوز رنج و تومـان عـذاب خاصی بۉلماق
کۉپ یخشی اېکین اهل خردنینگ قاشیدا　　کیـم آغیریتیبان آتانی عـــاصی بۉلماق

بابرشاه دېوانیدن

بابر حقیده‌گی اۉن بیرینچی درس متنینی دقت بیلن جیم اۉقیب، یخشـیلب اۉرگنگنلـردن اوچ کیشی بیر بۉلگینی یاددن ایتیب بېرسین، بیرار ایتیلمه‌گن معلومات قالسه یا ینگی و تۉلیقراق معلومات موجود بۉلسه، باشقه‌لر اونگه علاوه قیلسینلر.

- اۉقووچیلر تۉرت گروهگه بۉلینسینلر. هر گروه یوقاریده‌گی رباعیلردن بیرته‌سینی تنلب، تحلیل قیلیب، ورققه یازسینلر، سۉنگ هرگروهدن بیرکیشی یازگن تحلیللرینی اۉقیسین.
- قوییده‌گی لغتلرنی معنی قیلیب، مناسب جمله لرده ایشله‌تینگ:

نخوت، زبردست، کۉک، معاصی، قاش، عاصی

اوی تاپشیریغی:

۱- بابرنینگ قیسقه سوانح و اثرلری نامینی یادلب کېلینگ.

۲- بابرشاه‌نینگ رباعیلریدن بیرینی تنلب، اونینگ مضمونی و بدیعی تمـانلرینی تېکشـیریب، بیـر گۉزه‌ل ادبی مقاله شکلیده یازیب کېلینگ.

ییگیرمه‌نچی درس

هدف:

۱- تاج محل بناسی حقیده قیسقه معلوماتگه ایگه بؤلیش.

تاج محل

تاج محل، آگره شهری‌نینگ یقینیده، هندوستان پایتختی ینگی دهلی‌دن ۲۰۰ کیلومتر مسافه‌ده جایلشگن شکوه‌لی، چیرایلی و عظمتلی تاریخی بنا دیر. بو بنا بابریلرنینگ بېشینچی امپراطوری بؤلگن شاهزاده خرم (شاه جهان) بویروغی بیلن قوریلگن دیر.

شاهزاده خرم (شاه جهان)، ارجمندبانو بېگیم‌گه چین یوره‌کدن عاشق بؤلیب، اویلندی. ارجمند بانو بېگیم جهانگیرشاه‌نینگ زوجه‌سیگه قرینداش ایدی.

ارجمند بانوبېگیم، شاه جهان بیلن اویلنگندن سؤنگ ممتازمحل نامی بیلن اتلدی و کؤپگینه خیریه ایشلر قیلدی؛ یتیم، بېوه و چاره‌سیز فقیرلرگه کمک بېردی؛ قوریلیش ایشلری بیلن شغل‌لنیب، آگره شهری و (جمنا) دریاسی بؤییده بویوک و کؤرکم چارباغ قوریشیده حصه قؤشدی. ارجمندبانوبېگم ۳۹ یاشیده وفات اېتدی، اما اونینگ سېوگی اؤتی شاه‌جهان‌نینگ قلبیده سؤنمه‌دی، حتی که بلندراق النگه کؤتردی. شاه جهان بیر ییل‌گچه اونینگ قبری اوستیگه خیمه تیکیب، عزادارلیک قیلدی، کېین سېوگی- محبتینی منگو قیلیش اوچون "تاج محل" بناسینی قوردیردی. بو بنا زمانیمیزگچه حقیقی و پاک سېوگی- محبت سمبولی بؤلیب قالدی.

شاه جهان اوشبو بنانی قوریشده، هندوستان و باشقه چېت اؤلکه‌لردن تانیقلی ماهر قورووچیلر، تاش یؤنووچیلر، گوهرچیلر، اؤیمه کارلر، رساملر، خطاطلر و باشقه ماهر هنرمندلرنی چارله‌دی. شونینگدېک برچه طراحلر و دیزاینرلر، بو بنا اوچون اؤز ینگی طرحلرینی شاه باشلیغی کمیسیونگه تاپشیردیلر. دیزاینلرنینگ برچه‌سی تېکشیریلیب، اولردن استانبؤللیک تورک طراح استاد عیسی‌نینگ چیزگن طرحی تنلندی. تاج محل‌نینگ قوریلیشیگه ۳۱ میلیون هندی روپیه صرفلندی و ییگیرمه مینگ کیشی، ییگیرمه ایکّی ییل ایشلب، توگتدیلر.

هندوستان اؤلکه‌سینی، اوتارپرادیش ولایتی و آگره شهری‌نینگ یقینیده، ۱۸ هکتار یېرلیک کؤرکم چیرایلی باغ ایچیده، مساحتی مستطیل شکلیده چېگره‌لنگن حیاط، بونینگ

آخریده، جمنا دریاسی قیرغاغیده بلندلیگی ۷ متر بۉلگن مربع شکلیده تیارلنگن صفه‌نینگ اۉرته‌سیده تاج محل بناسی قوریلگن دیر. بو بنا آق مرمر تاشدن قاپلنگن.

بو عظمتلی، گۉزه‌ل ابسده‌لیک آبده‌سی حاضر هم معمارچیلیک صنعتی‌نینگ نادر شهکارلریدن سنه‌له‌دی. تاج محل بناسی اوچته اساسی گُنبد و تۉرت مناره‌دن تشکیل تاپگن. یېردن بلندلیگی (۵۸) متر دیر. اونینگ تگیده ملکه‌نینگ حظیره‌سی قوریلگن. قبله تمانده‌گی گنبدنینگ تگیده گۉزه‌ل مسجد قوریلیب، قرمزی تاشلر بیلن بېزه‌لگن. کون چیقر تمانده‌گی گنبد تگیده قۉشخانه قوریلگن دیر. مناره‌لرنینگ یوکسک‌لیگی (۴۲ متر) دیر.

مقبره‌نینگ یوقاری تمانیده ۱۸ هکتار ساحه‌ده کتّه بیر چارباغ قوریلگن و بیر- بیرینی کېسیب اۉتگن ایکّی یۉل ابسه چارباغنی تېنگ تۉرت بۉلیم‌گه بۉله‌دی. یۉللر اۉرته‌سیده بیر اریغ سوو آقیب توریبدی. یۉللرنینگ ایکّی تمانیده قطار اېکیلگن کاج درختلر قد کۉترگن. باغ اۉرته‌سیده بېش فواره‌لیک کتّه حوض قوریلگن. بولرنینگ برچه‌سی شونده‌ی نظم و ترتیب بیلن قوریلگن که، سیاح کۉزیگه گۉزه‌ل‌لیک، شکوه و بویوکلیکنی انعکاس بېریب، تاج محل‌نینگ جلال و شوکتینی نېچه برابر قیلیب کۉرسته‌دی.

تاج محل هر فصل، آی و کونلرده قویاش چیققنده، توشده و باتگنده خاص منظره‌لر بیلن کۉزنی قمیشتیره‌دی. آیدین کېچه‌لرده تاج محل، یېردن کۉککه کتّه اینجو کۉته‌ریلیب چیققندېک، تېگره‌گی یم- یشیل منظره‌لی بۉلیب، جلاسی هرتمانگه یَه‌یره‌لگندېک بۉلیب، کۉزگه کۉرینه‌دی. بو گۉزه‌ل کۉرینیش شاعرلرنینگ خیالینی اویغاتیب، یوره‌کلرینی سېوگیگه تۉلدیریب، شعر یره‌تیشلری اوچون الهام بېره‌دی.

تاج محل بناسی (۱۹۸۳م) ییلی یونسکو تمانیدن تاریخی میراثلر سانیگه کیریتیلدی و (۲۰۰۷ م) ییلی یېتّیته عالم عجایباتی‌نینگ بیرته‌سی صفتیده تن آلیندی.

اساسی توشونچه:

تاج محل، هندوستان‌نینگ آگره شهریده اوتراپرادیش ولایتیده جایلشگن شکوهلی، چیرایلی بنا دیر. بو تاریخی بنا ۲۲ ییلده، ۲۰ مینگ بنّا، هنرمند و صنعتکارلر اشتراکیده،۳۱ میلیون هندی روپیه بیلن قوریلدی. بو بنانی بابریلرنینگ بېشینچی امپراطوری شاه‌جهان، اؤز ملکه‌سی ارجمند بانو بېگیم‌نینگ مقبره‌سی اوستیگه عشق و سېوگی دن توله بیرساوغه صفتیده قورگن.

تاج محل بناسی(۱۹۸۳ م) ییلی یونسکو تمانیدن جهان تاریخی میراثلری سانیگه کیریتیلدی و (۲۰۰۷ م) ییلی عالم‌نینگ یېتّی‌ته عجایب نرسه‌لریدن بیرته‌سی صفتیده تانیتیلدی.

فعالیتلر:

۱- اؤقووچیلر اوچ گروهگه بؤلینسینلر. هر گروه اؤز ارا بحث‌لشیب افغانستانده بابریلر دوریده قوریلگن بنالردن بیرته‌سینی تنلب، او حقده بیلگنلرینی یازسین. سؤنگ هر گروه‌دن بیر کیشی نوبتده توریب، یازگن مقاله‌لرینی اؤقیسین.

۲- ولایتلرینگیزده تاریخی بنالردن بؤلسه، معلومات تؤپلب، معلوماتینگیزنی بیر ورققه یازینگ. سؤنگ، اؤقووچیلردن اوچ کیشی یازگن معلوماتینی باشقه‌لرگه اؤقیب بېرسین.

۳- قوییده‌گی سؤزلرنی معنا قیلیب، جمله‌لرگه ایشله‌تینگ:

اویلنماق، قوریلیش، منگو، چېت اؤلکه‌لر، قوروچی، اؤیمه‌کار، کمیسیون، حظیره، یسنتیریش، بېزه‌ماق، قمشتیرماق.

اوی تاپشیریغی:

هندوستان، افغانستان و ماوراءالنهرده بابریلرنینگ تاریخی یادگارلیکلری یا بابریلر سلاله‌سینینگ علم، هنر و انسانی مدنیتگه قیلگن خدمتلری حقیده بابرنامه، اکبرنامه، باشقه کتابلر یا انترنتدن معلومات تؤپلب، یازیب کېلینگ. یخشی یازگنلرگه صنفده اؤقیشگه امکان بېریله‌دی.

ایکّینچی بۉلیم:

۱- قوییده‌گی غزلنی اۉقووچیلردن ایکّی کیشی نوبتده توریب اۉقیسین:

کیم کۉروبتور ای کۉنگول، اهــل جهـــاندین یخـــشیلیغ؟
کیم که آندین یخـــشی یۉق، کۉز توتمه آندین یخـــشیلیغ

گـــــر زمـــاننی نفی قیلســــــام، عیب قیلمه ای رفـیق
کـــۉرمادیم هـــــرگز نېتایین بو زمـــاندین یخـــشیلیغ

دلـــربالاردین یمـــانلیغ کېلـــدی محزون کـــۉنگلومه
کېلــمادی جـــانیمغه هـېــچ آرامِ جاندین یخـــشیلیغ

ای کۉنگول، چون یخشیدین کۉردونگ یمانلیغ اسرو کۉپ
ایمدی کـــۉز توتماق نې یعنی، هـــر یماندین یخـــشیلیغ

باری ایلـــگا یخـــشیلیغ قیلغیل که موندن یخـــشی یۉق
کـیــم دیگایـــلار دهرارا قالـــدی فـــلاندین یخـــشلیغ

یخـــشیلیغ اهـــل جهــــاندین ایســـتاما بابر کـیــبی
کیم کۉروبتور ای کۉنگول، اهــــل جهـــاندین یخشیلیغ؟

۲- اۉقووچیلردن ایکّی کیشی یوقاریده‌گی غزلنی دیکلمه شکلیده اۉقسین، سۉنگ ایکّـی کیشـی نوبتده توریب اونینگ مضمونینی باشقه‌لرگه ایتسین.

۳- شاه جهان حقیده بیلگنلرینگیزنـی بیـر ورققـه یازینـگ، سـۉنگ، ایکّـی کیشـی یـازگنلرینی اۉقیسین.

اوی تاپشیریغی:

هندوستانده‌گی بابریلر یا کۉرگانیلر سلاله‌سی‌نینگ شـاعر، ادیـب، عـالم و هنرمندلریـدن بیرینـی تنلب، منبعلردن کېره‌کلی معلوماتنی تۉپلب، بیر قیسقه مقاله یازیب کېلینگ.

ییگیرمه بیرینچی درس

هدف:

۱- نطق و سۉزلش قاعده‌لری حقیده معلومات تاپیش و تورموشده فایده‌لنیش.

نطق و سۉزلش قاعده‌لری

نطق و سۉزلش فنی قدیم زمانلردن بېری، مهم فنلردن سنه‌له‌دی. اولوس ییغینلرده یخشی و چیرایلی سۉزله‌یدیگن کیشینی بویوک و بیلمدانلر سانیدن سنب، اونی حرمت قیله‌دیلر. سۉزلاوچی، سۉزلش هنری بیلن تینگلاوچیلرگه مقصد و فکرینی ایتیب، فکرلرینی اولرگه قبول قیلدیرش اوچون قانیقرلی دلیللر ایته‌دی و اولرنی تشویق قیله‌دی. شونینگ اوچون نطق و سۉزلشنی ترغیب و قانیقتیریش فنی دېب ایته‌دیلر.

خطیب یا سۉزلاوچی‌نینگ تنله‌یدیگن موضوعسی کېنگ و چېکسیز دیر. اولوس ایستگی و اۉزی‌نینگ هدفیگه کۉره تورلی مسأله‌لر حقیده موضوع تنلب، سۉز یوریته‌آله‌دی. نطق سۉزلش تۉغری یۉللش، بیلیم و تجربه نی یوکسلتیریش، حق، عدالت و اېرکینلیکدن دفاع اېتیش، ظلم و عدالت سیزلیکنی یۉقاتیش مقصدیده بۉلسه، جامعه و اولوس اوچون فایده‌لی دیر. سۉزلاوچی، سۉزینی هرقنچه سیلیق، توشونرلی، ساده، فصاحت و بلاغت بیلن سۉزلسه، اۉشنچه اېشیتووچیلر گه تأثیر اېتیب، اولر تمانیدن قبول قیلینه‌دی. سۉزلاوچی، سۉزلشدن آلدین، تنله‌گن و یازگن موضوعینی نېچه قتله اۉقیب، اونینگ قیسقرتمه‌سی و عنوانلرینی بیر ورققه یازیب آله‌دی. سۉزلش پیتیده ورقنی بېملال آلدیگه قۉییب، اونگه قره‌ب سۉزله‌یدی.

ماهر و یېتوک سۉزلاوچی قوییده‌گی نکته‌لرنی بیلیشی و قۉلله‌شی کېره‌ک:

سۉزنی پرداز و انداز، یعنی یاقیملی و خاص آهنگ بیلن سۉزلشی، کوچلی حافظه گه اېگه بۉلیشی کتّه اهمیتگه اېگه؛ چونکه سۉزلاوچی دایم خط یوزیدن اۉقیمه‌یدی. بیرار مجلسده اولوس خطیبدن بیردنیگه توستدن خطابت‌نی ایسته‌شی ممکن. اۉشنده، ماهر و حقیقی خطیب فی‌البدیهه مجلسده توریب، علمی، ادبی و منطقی سۉزله‌ی آلیشی کېره‌ک. شونینگدېک خطیب کۉپ شعر، دینی و علمی مسأله‌لر آته‌لر سۉزی و تورلی حکایه لرنی بیلیب، سۉزلش فنیگه اېگه بۉلیشی ضرور.

سۆزلاوچی سېسینی کېرەکلی حـالتلرده قیسـقه یـا اوزون آهنـگ بـیلن ادا اېتـهآلسـین و سۆزلش پیتیده قۆل و باشیٔنینگ مخصوص حرکتلری آرقـهلـی تینگلاوچیلـر تـوجهینی اۆزیگـه قرەته آلسین. سۆزلاوچی بیرحالتده تاختب سۆزینی دوام بېرسه، اېشـیتووچیلر زېریکیـب، اونینـگ سۆزی تأثیرلی بۆلمەیدی. سۆزلاوچی، سۆزینی سېکین- سېکین مفهوملی و توشـونرلی سـۆزلب، جملەلری قیسقه، ساده، معنالی و عین حالده اېشیتووچیلرنینگ یورەگیگـه تـأثیر قیلیـب، دقتینـی قرەته آلسین. سۆزلش حقیده حضرت پیغمبریمیز ایتگنلر:

خیرالکلام قلّ و دلّ (یخشی سۆز آز، یۆللاوچی و دلالت قیلووچی دیر) بابالریمیز ایتگنلر: آز بۆلسین، ساز بۆلسین، یا: آز گپیر، کۆپ ایشله.

سۆزلاوچیٔنینگ سۆزلری تکرار بۆلمەی، خیلمه-خیل بۆلیشی، مطلبلر کېرەکلی حـالتلرده تکرارلنیشی و قیین موضوعلرحقیده آیدینلیک تشلەشی کېـرەک. سـۆزلش پیتیـده آیـت، حـدیث، شعر، آتەلر سۆزی، بلاغت، فصاحت و چیرایلی جملەلردن فایدەلنیش و شرایط تقاضاسیگه قـرەب سۆزلش ضرور؛ مثلاً: عالملر مجلسیده، عالملر سویەسیگه، باشـقه خیـل مجلسـده اۆشـه مجلـس اهلی سویەسیگه یرەشه سۆزلش کېرەک. سۆزنی گاهیـده اوزەیتیریـب و گاهیـده قیسـقه قیلیـب سۆزلش لازم. ماهر سۆزلاوچی مجلس حالتیگـه قـرەب، اۆزینـی عیـار قیلـهدی؛ مـثلاً: قوونـاق مجلسده خلقنی خوش قیلەدیگن سـۆزلرنی ایشـلتەدی و عزادارلیـک مراسـمیده، اونگـه مناسـب جملەلردن فایده لنەدی. قیسقه سی، ماهر و یخشی سۆزلاوچی مجلسنینگ روحـی، فضاسـی و تینگلاوچیلرنینگ سویەسی و خواهشیگه قرەب سۆزلشی کېرەک.

نطق و سۆزلش باسقیچلری

نطق یا سۆزلشنینگ اوچ باسقیچی بار:

١- سۆزلش موضوعی: سۆزلاوچی، سۆزلشدن آلدین، تنلگن موضوعسی حقیده تحقیـق و مطالعـه قیلیـب، یخشـی و چیرایلـی مطلبلـر سَـیلب، بیـر ورققـه یازیـب آلسـین. بیرینچیـدن تینگلاوچیلرنینگ قۆزغلتیریب، توجەلرینی جلب اېتەدیگن موضوعنی تنلـهسـین؛ مـثلاً: سـۆزلش علمی و تاریخی موضوعلرده بۆلسه، سـۆزلاوچی بـو حقـدەگـی ینگـیلیکلـر و حقیقتلرنـی بیـان اېتسین. اگـر سـۆز اجتمـاعی، تربیتـی یـا سیاسـی موضـوع حقیـده بۆلسـه، اونـده سـۆزلاوچی، تینگلاوچیلرنینگ احساساتینی اویغاتیب، اولرگه تـأثیر کۆرستسـین، همـده اولرنـی بیـر اجتمـاعی فعالیتگه چارلەی و اوندەی آلسین.

۲- سۉزلش متنینی تنظیملش و سۉزلرنی مهارت بیلن بیر- بیریگه باغلش، سۉزلش اوچون کتّه اهمیتگه ایگه. موضوع‌نینگ علتلر و معلوللریدن ایسلش و هر بیرینی اۉز اۉرنیده ایشله‌تیش، سۉزلاوچی‌نینگ مهارتیگه دلالت بیره‌دی. سۉزلاوچی‌نینگ باشلنغیچ سۉزی کۉپ مهم دیر؛ چونکه سۉزلاوچی باشلنغیچ سۉزی بیلن تینگلاوچیلر دقتینی اۉزیگه تارته‌دی، اولرنینگ یوره‌گیدن جای آلیب، احساسلرینی اویغاته‌دی. اۉشنده سۉزنینگ اداغیگچه تینگلب، تصدیقله‌یدیلر و سۉزلاوچیگه حرمت قیله‌دیلر؛ شونینگ اوچون باشلنغیچ سۉز قرآنکریم‌دن بیر آیت، پیغمبریمیز جنابلریدن بیر حدیث، مشهور و اولوغ کیشیلرنینگ شعرلر و سۉزلریدن نمونه، تمثیل، قیسقه حکایت، آته‌لر سۉزی، بیر جامع سۉراق و یا هم بیرار شعار بیلن باشلنسه یخشی دیر. اۉشنده ایشیتووچیلر سۉزلریمیزگه ایشانیب، بها بیره‌دیلر.

باشلنغیچ سۉز هرقنده‌ی بۉلسه هم، سۉزلنه‌دیگن موضوعدن تشقری بۉلمه‌ی، اونگه تیگیشلی بۉلسین. سۉزلاوچی هدف و مقصدینی باشلنغیچ سۉزگه کیرگیزیب باشله‌سین. کیین سیکین -سیکین سۉزینی منطقی تیزیم بیلن المشتیریب ایشیتووچیلرنی اۉزی بیلن بیرگه اصل مقصدیگه یۉلله‌سین.

سۉزلر و جمله‌لرگه بیر- بیریگه باغلیق بۉلسین، چونکه تورلی ترقاق موضوعلر تینگلاوچیلرنی زیریکتیریب، فکرلرینی موضوعدن باشقه تمانلرگه تیته‌دی. سۉز سۉنگیده، نطق مضمونی‌نینگ نتیجه یا خلاصه‌سینی ایتسین.

۳- سۉزلش یوریغی: سۉزلش موضوعسی بیر مقاله، تحقیق یا گزارش بۉلسه، سۉزلر و جمله‌لر کمکی بیلن ایشیتووچیلرگه ایته آله‌میز، لیکن سۉزلش موضوعسی اجتماعی و سیاسی بۉلسه، اونده سۉزلش پیتیده سیسیمیزنی یوغان و اینگیچکه قیلیب، قۉلیمیز و باشیمیزنی مناسب قیمیرلتیب، بونده‌ی حرکتلر بیلن هدف و مقصدیمیزنی تینگلاوچیلرگه تأثیرلی انتقال بیره آله میز.

سۉزلاوچی‌نینگ چهره‌سی مجلس وضعیتیگه ماس بۉلسین؛ مثال اوچون، مجلس تۉی و خوشلیک بۉلسه، سۉزلاوچی کولیم سیره‌ب، شو مراسمگه تیگیشلی جمله‌لر بیلن سۉزلسین. اگر مجلس ماتم و عزادارلیک بۉلسه، اونده سۉزلاوچی اۉزیگه قیغو- غم حالتینی آلیب، عزادارلیک و ماتمگه تیگیشلی جمله‌لردن فایده‌لنسین. اگر مقصد تینگلاوچیلرنی احساسات و هیجانگه کیلتیریش بۉلسه، اونده سۉزلاوچی سیسینی پست و بلند قیلیب، مخصوص حرکتلر بیلن ایشیتووچیلرنی هیجان و احساسات گه کیلتیرسین.

ایشیتووچیلردن بیرار کیشی سؤزلاوچیدن موضوع حقیده معلومات و آچیقلشنی ایستەسە اونده سؤزلاوچی آچیق یوز بیلن اونگه اعتبار بیریب، جواب قیترسین.

سؤزلاوچی، تینگلاوچیلرگه چرچاق و زیریکیش حالتینی کؤرسه، موضوعگه تیگیشلی بیر شعر یا چیرایلی لطیفه و یا بیرار یخشی جمله بیلن ایشیتووچیلرنی تشویق قیلسین. سؤزلاوچی حددن آشیریب حرکتلر قیلمەسین، چونکه ایشیتووچیلر، سؤزلریدن کؤره اونینگ حرکتلریگه متوجه بؤلیشلری ممکن. ایشیتووچیلرگه سؤزی‌نینگ تأثیرینی کؤپەیتیریش اوچون ممکن بؤلگنده سلاید، فلم، تصویر، تابلو و شولرگه اؤخشش نرسەلردن فایدەلنیش کیره‌ک. سؤزلاوچی سؤزلش پیتیده مجلس‌نینگ بیر تمانی یا بیر- ایکّی کیشیگه قرەمەی هر تمان و همه گه قرەشی کیره‌ک. سؤزلاوچی معناسیز یا بیهوده سؤزلردن اؤزینی تییب، سؤز حرمتینی سقلەسین و مجلسده اشتراک ایتگنلرنی حرمت قیلسین. سؤزلشده احساساتینی کنترول قیلسین و ایشیتووچیلرنی اؤزیگه یقین اؤرتاغدیک بیلیب، سؤزلرینی یاقیملی و صمیمی بیان ایتسین.

امکانی بؤلسه سؤزلەیدیگن موضوع سینینگ مأخذ و منبعلرینی بیلدیرسین و منبع و مأخذینی تابلو گه یازیب کؤرستسین.

سؤزلاوچی، بیریلگن مدتنی کؤزده توتیب، سؤزینی بیلگیلنگن مدتده توگتسین. سؤزلاوچی اؤزیگه ایشانیب، مجلسده جرأت بیلن سؤزلسین، اما فضل فروشلیک و کبر و غروردن اؤزینی اسرەسین.

علمی و ادبی مجلسلرده بیانیەلر توگەگندن کیین، تینگلاوچیلر تورلی انتقاد، پیشنهاد، سؤراق و تبصره ایتیشلری ممکن. شونده سؤزلاوچی خوشلیک بیلن یادداشت آلیب، اولرگه مناسب و علمی جواب قیترسین و منتدارلیک بیلدیرسین. ناحق و تؤغری بؤلمەگن سؤزلرنی صبر و حوصله بیلن توزوک و کوچلی دلیللر بیلن رد ایتسین.

اساسی توشونچه:

نطق یا سؤزلش فنی قدیم زمانلردن حاضرگچه، مهم فنلردن سنه‌لـه‌دی. قـدیم یونانـده کیشـیلر تعلیم آلیشی کېره‌ک بؤلگن یېتی بیلیمدن بیری اېدی. سؤزلاوچی مجلس وضعیتی، تینگلاوچیلـر سویه‌سیگه ماس، خوشلیک و قووانچ یا قیغو و ماتم، سیاسـی یـا فرهنگـی محفللرگـه مناسـب و اویغون سؤزلر و حالتلر بیلن سؤزلشی ضرور. هدف و مقصدنی مقدمه ده ایتیب، سؤنگ سـېکین-سېکین سؤزنی اصل موضوعگه قره‌تیب، کوچلی دلیللر، قیزیق مثاللر، بیتلر، آته‌لر سؤزی، شـیرین حکایه‌لر و لطیفه‌لر، یاقیملی یوز و بدن حرکتلری بیلن قیزیق و یـاقیملی قیلیـب، تینگلاوچیلرنـی اؤزیگه یؤلداش قیلیشی و اؤزی ایسته‌گن مقصد تمان یؤلـله‌شی کېره‌ک.

فعالیتلر:

۱- اؤقووچیلر اوچ گروهگه بؤلینسینلر. سـؤنگ گروهلـر اؤز ارا مصـلحت‌لشـیب، بیـر موضـوعنی تنله‌سینلر. تنلنگن موضوع حقیده بحـث قیلسـینلر. هرگروهـدن بیـر یخشـی سـؤزلاوچی گـروه تنله‌گن موضوع حقیده سؤزلسین.

۲- گروهلر اؤز ارا بحث‌لشـیب، یخشـی خطیـب (سـؤزلاوچی) خصوصـیتلری حقیـده بیـر مـتن یازسینلر. هرگروهدن بیرکیشی یازگن متنلرینی باشقه‌لرگه اؤقیب بېرسین.

۳- قوییده‌گی سؤزلرنی معنا قیلیب، مناسب جمله لرگه ایشله‌تینگ:

فن، ترغیب، یوکسلتیریش، فی‌البدیهه، مسلط، قوزغلتیریش، ارشتیریش، احساسات، المشتیریش، یؤللنتیریش.

اوی تاپشیریغی:

نماز جمعه‌ده خطیب نیمه حقده سؤزله‌گنینی کتابچه‌لرینیگیزگه یازیب کېلینـگ. کېلـه‌سـی درس باشله‌نیشدن آلدین اوچ اؤقووچی خطیب سؤزیدن تنله‌گن سؤزلرینی گروه قرشی‌سیده سؤزلسین.

ایکّینچی بؤلیم:

اؤقووچیلر ایکّی گروهگه بؤلینسین. هرگروه اؤز ارا سؤزلشیب، رادیو- تلویزیون نطاقلریدن یاقتیرگن‌لرنینگ آتینی بیر ورقفه یازسینلر، سؤنگ هرگروه دن ایکّی کیشی نوبتده توریب، نیمه اوچون بو نطاقنی یاقتیرگنینی باشقه‌لرگه ایتسین.

نطاق قنده‌ی خصوصیتلرگه ایگه بؤلیشی کېره‌ک؟ اوچ کیشی اؤز نوبتیده، بو حقده گپیرسین.

اوی تاپشیریغی:

بیر مهم مسأله حقیده تیارلیک آلیب، ایرته‌سی صنفگه کېلگنده، اوچ کیشی، اؤقووچیلر قرشیسیده اؤقیب، اوحقده سؤزلسین.

ییگیرمه ایکّینچی درس

هدف:

۱- میلادی ۱۸-۱۹نچی عصرلرده‌گی ادبی دور و بو دورده یره‌تیلگن اثرلر حقیده معلومات تاپیش.

میلادی اۉن سکّیزینچی- ییگیرمه‌نچی عصرلرده‌گی ادبی دور

بو دور ده تورک اۉلکه‌لری سیاسی چېگره‌لر بیلن بېلگیلنگن بۉلیب، هر اۉلکه اۉز لهجه‌سیده ادبی تیل و ادبیات یره‌ته‌دی. تورک ادبی تیلی تورلی ادبی تیللرگه بۉلینیب کېته‌دی. بو ادبی تیللرنینگ هر بیرینی اېرکین تحقیق و تېکشیریش کېره‌ک. لېکن بیز بو درسده اۉزبېک تیلی و ادبیاتی ترقیاتی حقیده سۉز یوریته‌میز.

اۉن سکیزینچی عصرده اشترخانیلر سلاله سینینگ سۉنگی حاکمی ابوالفیض خان (میلادی ۱۷۱۱- ۱۷۴۷) حکمرانلیگی دوریده نظامی و سیاسی انقراض یوز بېریب، اوچ خانلیککه بۉلینیب کېتدی. بخاراده منغیتلر، خېوه ده قۉنغیراتلر و خۉقندده اېسه مینگ اوروغلر همده افغانستان شمالیده هم ایری خانلر حکومت قیله باشله‌دیلر.

بخارا تختینی اېگلله‌گن محمد رحیم خان، اَینیقسه امیر شاهمراد (میلادی۱۷۸۵-۱۸۰۰) خېوه خانی محمد امین ایناق (میلادی۱۷۷۰- ۱۷۹۱) و باشقه‌لر، خۉقند خانی امیرعالم خان و امیرعمرخان اۉز موقعلرینی مستحکملش، خانلیک قلمروینی کېنگه‌یتیریش، ترقاق قبیله‌لرنی بیرلشتیریش و کیچیک خانلرنی اۉزلریگه بۉی سۉندیریش مقصدیده کتّه ایشلر قیلیشگه اینتیلدیلر. بو دور خانلیکلری ساحه‌سیده شېردار، طلاکاری، میرعرب، ابوالغازی خان، شېرغازی خان، ماهلر آییم، رحیم قل، خلیفه نیازقل، تاش حویلی مدرسه‌لری کبی کۉپ مدرسه‌لر قوریلدی. بو عصرلرده دینی اۉقیش سیستمی یېتکچی اۉرین توتردی. مکتب و مدرسه‌لرده اساساً اسلام دینی و حقوقی بیلن باغلیق کتابلر اۉقیتیلردی. علم، فن و هنر بۉییچه هم استعدادلی عالملر و هنرمندلر شو مدرسه‌لرده تربیه بۉلردی. بو دور ده بدیعی ادبیات بیلن موسیقی اۉرته‌سیده‌گی رابطه ینه هم کوچه‌یدی و درویش علی چنگی "رسالۀ موسیقی" اثرینی یره‌تدی.

بـو دورده تاریخچیلیـک و تـذکره‌چیلیـک سـاحه‌سـیده هـم بیرمونچـه یوتـوقلر قۉلگـه کیریتیلدی. میر سیدشریف راقم‌نینگ "تاریخ راقمی"، میر محمد امین بخارایی‌نینگ"عبیدالله نامه"، مؤنس‌نینگ "فردوس الاقبال" اثرلری یره‌تیلدی.

اۉتمیش تذکره‌چیلیگیدن بهره آلگن مطربـی "تـذکرة الشـعرا"، ملیحـا سـمرقندی "مـذکّر الاصحاب"، واضح "تحفة الاحباب فی تذکرة الاصحاب"، فضلی "مجموعة الشعرا" دېگـن اثرلرنـی یره‌تدیلر. بدیعی ترجمه ساحه‌سیده هم انچه ایش قیلیندی و ترجمه هنری رواجلنتیریلدی. بو دور ده مؤنس، حاذق، آگهی و ولی خواجه تمانلریدن "روضة الصفا"، "تاریخ نـادری"، "طبقـات اکبـری" کبی تاریخی اثرلر، آگهی تمانیدن همده "گلستان"، "قابوسنامه"، "بهارستان"، کبـی تعلیمـی اثرلـر، "هفت پیکر"، "هشت بهشت"، "یوسف و زلیخا"، کبی کۉپلب بدیعی اثرلر فارسچه دن اۉزبېکچه گه اۉگیریلدی. شو عصرلرده خواندمیر و میرخواند اثرلری همده ابن اثیر و مسعودی تاریخی تورکچه (اۉزبېکچه) گه ترجمه قیلیندی. یوقاریده‌گی اثرلرنی یوکسک مهارت بیلن اۉزبېکچه گه اۉگیرگن ترجمانلر، اۉز خیرلی ایشلری بیلن اۉزبېک ادبیاتی و مدنیتی ترقیاتیگه اۉلکن حصه قۉشگنلر.

بو دورنینگ ادبی حیاتیده شعرنینگ لیریک توری و داستان یازیش عنعنه‌سی دوام اېتـدی و نثر ساحه‌سیده هم اثرلر یره‌تیلدی. لیریک شعرنینگ ترقیاتیده بابا رحیم مشـرب، امیرعمرخـان امیری، راقم، وفایی، نادر، غازی، نادره، مجرم، عابد، هویـدا، مـؤنس، آگهـی و باشـقه‌لـر یېترلـی اولوش قۉشگنلر. دموکراتیک و ایلغار ادبیاتده طنز یېتکچـی موقـع اېگلـله‌دی. فراغـی، مخمـور، گلخنی کبی ایلغار ادبیات وکیللری طنز ژانری‌نینگ ترقیاتیگه اۉلمس ایز قالدیرگنلر.

علیشېرنوایی و فضولی‌نینگ عنعنه‌سینی دوام اېتتیرگن قاضی محمدنیاز نشاطی، عنـدلیب، حاذق، نادره، اوویسی اصیل داستانلر یره‌تگنلر.

بو عصرلرده کتاب کۉچیریش و خطاطلیک عنعنه‌لری دوام اېتدی. ملامحمد یوسف شـهر سبزی، خدایبېرگن خېوه‌یی کبی بیر نېچه خطاطلر یېتیشدیلر. اولر مهم قۉلیازمه‌لرنی کـۉچیریش، بېزه‌ش و بیاضلر توزیش کبی ایشلرنی بجردیلر.

بو دور ده خلق آغزه‌کی ادبیاتیده "گۉراۉغلی" حماسه‌سی، "طاهر و زهره"، "عاشق غریـب و شاه صنم"، "صیاد و همراه"، "صنوبر"، "یوسف بېگ و احمدبېگ"، "علـی بېـگ بـیلن بـای بېـگ"، "خورشید و ملکه دلارام" کبی داسـتانلری کاغذگـه کۉچیریلـدی. عمـر بـاقی تمانیـدن "فرهـاد و شیرین"، "لیلی و مجنون"، "کتاب صنوبر"، "قصهٔ سیف الملوک" و "یوسف و زلیخا" اثرلـری نثرگـه اَیلنتیریلدی.

عمرباقی ۱۸نچی عصرنینگ ایکّینچی یریمی و ۱۹نچی عصرنینگ باشلریده یشب ایجاد ایتگن ادیبلرنینگ بیری دیر. او، خوارزم ادبی محیطیده‌گی بویوک نوایی اثرلریگه بۉلگن کتّه قیزیقیشینی عملی جهتدن اثباتلب، نوایی خمسه سینینگ "فرهاد و شیرین"، "سبعهٔ سیار" و "سد سکندری"داستانلرینی ساده و خلققه توشونرلی قیلیب، نثرگه اۉگیردی و اولرگه "بینظیر نثری خمسه" دیب آت قۉیدی. صیادی و ملانفس "طاهر و زهره" داستانینی یره‌تدیلر و صیقلی حصاری "بهرام و گلندام"، "قصهٔ همراه و حورلقا"، "ویس القرن"، "قصهٔ صیقلی"، "قصهٔ ابراهیم بن محمد "، "زین العرب"، اهتم نامه، "جنگنامهٔ محمدحنیفه" داستانلرینی یازدی.

بو دورده دینی و تصوفی شعرلرهم رواجلندی. مولانا وفایی، شیخ حسن قلی احسنی، صوفی الله یار، محمدظاهر ایشان خوارزمی، عشرتی بخارایی کبی شاعرلر بو جریان‌نینگ نماینده لریدن دیرلر. بولرنینگ اره‌سیده اۉزی‌نینگ ییگیل، سیلیق و توشونرلی اثرلری بیلن مشهور صوفی الله یار دیر. او، اۉزی‌نینگ "مراد العارفین"، "مسلک المتقین"، "ثبات العاجزین" سینگری کتابلری بیلن اۉزبیک تصوفی ادبیاتیده مهم اۉرین ایگلله‌گن. او نه فقط دینی-تصوفی اثرلر یازدی، بلکه کۉپ شاگردلر و مریدلرنی تربیه‌لب، ارشاد درجه‌سیگه ییتکزدی.

بو عصرنینگ ینه بیر ادبی خصوصیتی اۉتگن عصرلرگه قره گنده، شاعرلر و یازوچیلرسانی‌نینگ کۉپلیگی دیر؛ مثلاً: سید راقم سمرقندی، فطرت،محمدسمیع بخارایی، بدیع بخارایی، عبدالقیوم بخارایی، الفت، موزون، ملایکتای بلخی، محمد امین ارشد سمرقندی، منظورخواجه سمرقندی، آگه، نظامی خوقندی، ملاعبدالواحد، عزیزی اۉرگوتی، ذبیحای یهودی سمرقندی، ضیایی، محمدرضا خاکسار، جنیدالله حاذق، ملاعارف جان عارف، آخوند ابراهیم سمرقندی، میرزا شوخی، میرزا معصوم کاشانی، نصرت، عنبر آتین، جهان آتین اوویسی، عندلیب، محمدغازی، باباجی، صفر قلندری، گلخنی، ملامیر محمداکمل بایتومانی، مؤنس خوارزمی، فضلی نمنگانی، کامل خوارزمی، کرامی خوارزمی، شوقی کتّۀقورغانی، شوقی نمنگانی، گلشنی، هادی سمرقندی، نادر عزلت، ماهلر آییم نادره، محسنی، محیی خوقندی قندهاری، مخمور کاریزی، واله، مشرف تاشکندی، مصلحه بیگُم مسکین، مطرب خانه‌خرابی، معظم خان، حاذق، معدن، عالم دیوانه، جانی جانداری، مجرم عابد، راقم خوارزمی، ایشان‌خواجه ینگی‌قۉرغانی، عبدالجبار اورگوتی، نادم نمنگانی، نیازی بلخی، مقیمی اندخویی، مقیمی خوقندی، واضح، میرزا شریف دبیری سمرقندی، مظفر کرمانی، قاضی محمد نیاز نشاطی، احمد طبیب، ابو عبیدالله محمدبن سلطان خواجه، امیدی، امیرعمرخان امیری، باقی خان توره، محمدیوسف بیانی، میرزا عبدالقادر

(بیدل)، ملاقاسم جنده‌پوش، پهلوان رونق، ملاقربان جانی، خرامـی، محمدیوسـف خواجـه دایـی، دلاورخواجه، دلشاد برنا، ذوفنون، عبدالشکور شکری، سید محمد صیادی، صابر حصـاری، طالـب طالبی، اسحاق خان عبرت، شهاب الدین عبیدی، ذاکرجان فرقت، عبدالرزاق فقیری و باشقه‌لر.

شو عصرلرده افغانستان اؤزبیکلری:

سیاسی نقطۀ نظردن اوشبو عصرلرده هندوستانده تورکی سـلاله‌لـردن "بـابریلر"، بخـارادە "سید عالم"، جنوبی تورکستانده مستقل و یریم‌مسـتقل حـاکمیتلری تؤنتـه‌ریلیشـی بـیلن تـورکی سلاله‌لرنینگ حاکمیتی منطقه ده اؤز اداغیگه یېتدی. اوشبو حاکمیتلرنینـگ تؤنتـه‌ریلیشـیگه بیـر تماندن اؤشه امیر و امیرزاده‌لرنینگ تاج و تخت گه اېگه بـؤلیش اوچـون اؤزارا ایچکـی نزاعلـر و تؤقنه‌شوولری سبب بؤلگن بؤلسه، ینه بیر تمانـدن جهـان اقتصـادی و سیاسـی میدانیگـه ینگـی استعمار کوچلری‌نینگ شکلله‌نیشی سبب بؤلـدی. اوشـبو سیاسـت جهـان مقیاسـیده شـورویلر و انگلیسلرنینگ سیاسی اتحادی نتیجه‌سیده یوزه‌گه کېلیـب، کېـین مـیلادی(۱۸۸۸) ییلـده جنـوبی تورکستان مستقل خانلیکلری آغده‌ریلیشی بیلن دوام تاپدی. انه شو سیاسی تنزل اؤزبېک تیلیگـه قتّیق ضربه بؤلدی. بوندن دهشتلیراغی، عامه خلق نه یلغوز سوادسیزلیگیچه قالیب کېتدی، بلکـه اؤز تیللریگه سواد چیقه‌ریش امکانیتیدن هم محروم قیلیندیلر. امکـان تـاپگنلری، حـاکم تیللرگـه اؤقیش و یازیشنی اؤرگندیلر.

بو دورده حاضرگی افغانستان ساحه‌سـیده، ماوراءالنهرگـه نسـبتاً اؤزبېـک تیلـی و ادبیـاتی رواجلنیشی انچه سېکین‌لشیب کېتدی. ایزچیل اوروشلر برچه نرسـه، جملـه دن ادبیـات، بیلـیم و صنعتگه قتّیق ضربه بېریب، اساسی تؤسیققه ایلندی.

اساسی توشونچه:

میلادی اؤن سکیزینچی- ییگیرمنچی عصرده تیل و ادبیات ترقی ایتیب، تورلی ادبی ساحه‌لرده اولکن یوتوقلر قؤلگه کیریتیلدی؛ بدیعی ادبیات بیلن موسیقی اویغونلشدی؛ تاریخ و تذکره‌چیلیکده انچه سیلجیشلر بؤلدی؛ بدیعی ترجمه رواجلندی و کؤپ مهم اثرلر اؤزبیک تیلیگه اؤگیریلدی؛ لیریک شعر و داستان یازیش، ادبی طنز، کتابت و خطاطلیک رونق تاپدی؛ خلق آغزه‌کی ادبیاتی کاغذگه توشیریلدی؛ ادبی نثر و دینی- تصوفی ادبیات هم رواجلندی، اما افغانستان و هندوستانده تورکی سلاله‌لر و حاکمیتلر تؤنته‌ریلیب، اؤزبیک تیلی و ادبیاتی اؤسمه‌ی، رواجله‌نیشی تاختب قالدی.

فعالیتلر:

۱- اؤقووچیلر کؤپ گروهگه بؤلینیب، متننی اؤقییب، قیسقرتیرسینلر.
۲- هر گروه، بیر پاراگراف یا بیر موضوعنی (دینی- تصوفی ادبیات، شاعرلر، تاریخچیلر، طنز و طنزچیلر، خطاطلیک، عیال شاعرلر، ترجمه‌چیلیک و مهم ترجمه اثرلر، آغزه‌کی ادبیات و ...) قیسقه قیلیب، ایتسین.
۳- گروه‌لر بیر- بیریدن سؤراق- جواب یؤلی بیلن ذکاوتلرینی سینشسین.
۴- قوییده‌گی سؤز لرنینگ معناسینی تاپیب، مناسب جمله لرگه ایشله‌تینگ:
چیگره، انقراض، ترقاق، ییتکچی، اولکن، دموکراتیک، ایز، بیاض توزیش، سینگری

اوی تاپشیریغی:

قوییده‌گی سؤراقلرگه اساس‌لنیب، بیر مقاله یازیب کیلینگ:
نیمه اوچون افغانستانده (۱۸ – ۲۰ م) عصرلرده تیل و ادبیات رواجلنمه‌دی؟ حاضرگی تیل و ادبیاتیمیز قنده‌ی احوالده؟ بو حالتدن چیقیش اوچون نیمه‌لر قیلیش کیره‌ک؟
یخشی یازیلگن مقاله صنفده اؤقیلسین.

ایکّینچی بؤلیم:

قوییده‌گی شعرنی ایکّی اؤقووچی نوبتده اؤقیسین:

تېوه بیلن بؤته‌لاق

بار اېدی فــرغــانه‌ده بیر ســاربان
تېوه‌ســی بار اېردی توغوب ناگهـان
اهــل- عیالی انی بار اېردی چـؤق
آذوقدن کلبه‌سـیده هېچ نرسـه یؤق
حـــاصـل دنیا اېدی بیرتېوه‌ســی
ایمه‌دیگن آرقـه‌ســـیده بؤته‌ســی
بیرکـونی او تېوه‌ســــینی قم‌له‌دی
آرته‌دیگن یــوکلرینی جـــمع‌له‌دی
یوکلری اېردی آغیر و یــؤل ییراق
هـــاریتدی تیلاقینی نار حـــراق
فصل تموز اېردی، هوا چؤق ایسیق
یؤلده تېموردېک اېدی قوملر قیزیق
آچ اؤتینه کـــویدی انا دین جـــدا
مـــادرینی مهـــریدا اېـــردی ادا
جهد ایله یېتمای اناسېن کېینیدین
قُم‌ده کویردی غم اُول ســـینه‌دین
آغدی یوکی یؤلده اؤشــــل ساربان
یېرگه چؤکیردی توزه‌تَی دېب روان
قالدی هاریب آنه‌سی آرقه‌ســـیدن
یاندی حـرارتلری یاغمه‌ســــیدین
یــوزلنیب ایتدی: "ایا، بیرحـــم انام
کویدی و یاندی و توتاشـتدی تنام
استه یورســنگ نه بؤلور، من یېتای
تشنه بؤلوب هاردیم وقالدیم، یېمای
ایتدی آنه‌ســی باله‌ســیگه باقیب
کـؤزلرینی یاشلری سوودېک آقیب:
کؤر، که بـوروندوق، کیشینی قؤلیده
بـو کیشینی کـــؤزلری اؤز یـــؤلیده
منـده اگـــر ذره کبـی اخـــتیار
بؤلسـه اېدی، بؤلمس اېدیم زیر بار

"محمدشریف گلخنی"

فعالیتلر:

۱- یخشی دیکلمه قیله آله‌دیگن اوچ اؤقووچی، راوی، تېوه و بؤته‌لاققه تېگیشلی بیتلرنی دیکلمه قیلسین، باشقه‌لر دقت بیلن اېشیتیب، شعرنینگ مضمونینی یخشی توشونیب آلسینلر.

۲-اؤقووچیلر بیتلر سانیگه قره‌ب گروهلرگه بؤلینیب، اؤزلریگه تېگیشلی بیت‌نینگ اساسی مضمونینی ورققه یازسینلر. سؤنگ هر گروهدن بیر کیشی یازگنلرینی اؤقیسین.

۳- گروهلر اؤز ارا شعرنینگ اساسی مضمونی، سؤزلری خصوصیتی، بدیعی و اجتماعی تمانلری، ژانری، قافیه باغلش اسلوبی کبی موضوعلر حقیده بحث‌لشسینلر و بیر-بیرلرینی تؤغرله‌سینلر.

اوی تاپشیریغی:

میلادی اؤن سکّیزنچی- ییگیرمنچی عصرده‌گی ادبی دور اتاقلی سیمالرینی، اثرلری و ساحه‌لری آتی بیلن بیر جدول یا چارت‌گه یازیب کېلینگ. اېنگ یخشی توزیلگن چارت، مکتب دېواری و ایکّینچیسی صنف دېواریگه آسیلیش امکانینی تاپه‌دی.

ییگیرمه اوچینچی درس

هدف:

۱- آگهی‌نینگ حیاتی و ایجادی حقیده معلومات تاپیش.

محمد رضا آگهی

ایرنیاز بیک اؤغلی محمد رضا آگهی (ه.ق ۱۲۲۴) ییلی خیوه‌ده، میرآب عایله‌سیده توغیلدی. او، مؤنس خوارزمی‌نینگ جیینی بؤلیب، مؤنس قؤلیده تربیه تاپگن. آگهی ۱۹نچی عصر اؤزبیک ادبیاتی‌نینگ ییریک نماینده‌سی و اؤزبیک تیلی و ادبیاتی ترقیاتیگه کتّه خدمت قیلگن ادیب دیر. آگهی مهم اثرلرنی اؤزگه تیللردن اؤزبیک تیلیگه ترجمه قیلیب، تانیقلی تاریخچی صفتیده دانگ تره‌تگن. او، اؤزبیکچه و فارسچه ده اونوملی ایجادکار بؤلگن. اوندن بیزگچه "تعویذ العاشقین" ناملی اؤن سکیزمینگ مصرعدن آرتیق شعری دیوان ییتیب کیلگن. دیوانده "۱۰۸۰" مصرعدن عبارت فارسچه شعرلری هم بار. اونینگ تاریخ علمیگه دایر بیشته اثری: "ریاض الدوله"، "زبدة التواریخ"، "جامع الواقعات سلطانی"، "گلشن دولت" و "اقبال فیروزی" بارلیگی معلوم.

آگهی اؤز تاریخی اثرلریده خوارزم و خیوه خانی الله قلیخان، رحیم قلیخان، محمد امین خان، سید محمد خان و محمد رحیم خان دوریده یوز بیرگن واقعه لرنی عکس ایتتیرگن.

آگهی ترجمان صفتیده جوده کتّه ایشلرنی عملگه آشیرگن. او، "روضة الصفا" – میرخواند "نادرنامه"- محمد مهدیخان، "ظفرنامه"- شرف‌الدین علی یزدی، "تذکرۀ مقیم خانی"- محمدیوسف منشی، "طبقات اکبر شاهی"- نظام الدین احمد هروی، "روضة الصفای ناصری"- رضاقلیخان هدایت، "هفت پیکر"- نظامی گنجوی، "گلستان"- سعدی، "هشت بهشت"- امیر خسرو بلخی- دهلوی، "زبدة الحکایات"- محمد وارث، "یوسف و زلیخا"، "سلامان و ابسال"، "بهارستان"- جامی، "شاه و گدا"- بدرالدین هلالی، "بدایع الوقایع"- واصفی، "قابوسنامه"- کیکاوس، "مفتاح الطالبین"- محمود بلجوانی، "اخلاق محسنی"- حسین واعظ کاشفی اثرلرینی فارسچه‌دن و بیچه اثرنی هم عثمانی تورکچه‌دن اؤز آنه‌تیلیگه ترجمه قیلگن.

آگهی کؤپ ییللر میرآب بؤلیب ایشله‌گن و علم و فرهنگ ترقیاتیده هم کتّه اولوش قؤشیب، (ه.ق۱۲۹۱) ییلده وفات ایتگن.

اساسی توشونچه:

محمد رضا آگهی (ه.ق۱۲۲۴) ییلی خېوەده توغیلگن. ۱۹نچی عصر اۉزبېک ادبیاتی ترقیاتیگه کتّه خدمت قیلگن.

آگهی مهم اثرلرنی اۉزگه تیللردن اۉزبېک تیلیگه ترجمه قیلیب، تانیقلی تاریخچی صفتیده شهرت قازانگن. "تعویذالعاشقین"ناملی دېوانی بیزگچه یېتیب کېلگن. او، (ه.ق۱۲۹۱) ییلده وفات اېتگن.

فعالیتلر:

۱- درس متنینی اۉقووچیلردن بیرکیشی توریب اۉقیسین، باشقه‌لر دقت بیلن تینگله‌سینلر؛ سۉنگ قوییده‌گی سۉراقلرگه چقفان جواب بېرینگ:

- آگهی‌نینگ آتی نیمه؟
- آگهی کیم‌نینگ اۉغلی دیر؟
- آگهی قچان، قه یېرده توغیلگن؟
- آگهی کیم‌نینگ جیینی اېدی؟
- آگهی دېوانی‌نینگ آتی نیمه دیر؟
- آگهی‌نینگ دېوانی نېچه مصرعدن تشکیل تاپگن؟
- آگهی‌نینگ تاریخی اثرلری نېچیته؟ آتلرینی ایتینگ.
- آگهی اۉز تاریخلریده قیسی امیرلر دوریده‌گی واقعه‌لرنی عکس اېتتیرگن؟
- آگهی قیسی کتابلرنی اۉزبېک تیلیگه ترجمه قیلگن؟ آتلرینی ایتینگ.
- آگهی ایجادی ایشدن تشقری نیمه ایش قیلردی؟
- آگهی قچان وفات اېتگن؟

۲- آگهی‌نینگ اۉزبېک ادبیاتیگه قیلگن خدمتلری فهرستینی توزینگ، سۉنگ هر قطاردن بیر اۉقووچی بیر ساحه‌ده‌گی خدمتلرینی اۉقیسین و موضوعلر توگه‌گونچه نوبتلر دوام اېتتیریلسین.

۳- قوییده‌گی سۉزلرنی معنا قیلیب، جمله‌لرگه ایشله‌تینگ:

اونوملی، عکس اېتماق، میرآب، بدایع، مفتاح، ریاض، زبده، جامع، روضه.

اوی تاپشیریغی:

۱- آگهی‌نینگ اۉزی یازگن و باشقه تیللردن ترجمه قیلگن اثرلرینی هر اثر مؤلفی‌نینگ آتی بیلن بیر چارتگه چیزیب کېلینگ. یخشی چیزیلگن چارت، دېوارگه آسیلسین.

۲- آگهی ترجمه قیلگن اثرلردن بیرینی تنلب، او حقده کتابلر، مجله‌لر یا انترنتدن تۉلیق معلوماتنی مقاله قیلیب، یازیب کېلینگ. یخشی مقاله‌گه اۉقیش نوبتی بېریله‌دی.

ایکّینچی بؤلیم:

آگهی شعریدن نمونه:

باغ

تاپـتی اُول نـــوع زیب و آرا باغ		که ابرور جانغه راحت افــزا باغ
ابسـیبان دمبدم نســـــیم بهار		بؤلدی ســــر تا قدم مصفا باغ
آقیبان سلســــبیل‌وش ســوولر		تاپتی نزهت بهشـت آســا باغ
هر طرف گُل آچیب بیچه الوان		قیلـدی بلبلنی زار و شـــیدا باغ
بیروبان جلوه ســروغه، قیلـدی		خســـته قمرینی ناشــکیبا باغ
پیشـیبان میوه‌لر نیچه تورلـوک		تؤلدی نعمت بیله ســـــراپا باغ

نیچوک آچیلسون"آگهی" طبعی
که دمی قیلمه‌میش تماشـا باغ

فعالیتلر:

۱- هر قطار اؤقووچیلریدن بیری آگهی شعریدن بیـر بیتنـی دیکلمـه شـکلیده اؤقیسـین، باشـقه قطاردن بیرکیشی اونینگ لغتلری معناسی و بیت مضمونینی اَیتسین. عکسینچه قطارده‌گیلـر هـم شوایشنی بجرسینلر.

۲- یوقاریده‌گی شعرنینگ ژانری، قافیه‌سی، ردیفی و ادبی صنعتلری، فارسچه، عربچه و تورکچـه سؤزلرینی تاپیب، یازینگ و نوبت بیریلیشیگه قره‌ب اؤقینگ.

۳- قوییده‌گی لغتلرنی معنا قیلیب، جمله توزینگ:

زیب، آرا، راحت افزا، سلسبیل، وش، نزهت، آسا، بیچه، الوان، شیدا، ناشکیبا، تورلوک، طبع، قیلمه‌میش.

اوی تاپشیریغی:

آگهی اثرلری یا بیر اثری حقیده باشقه منبعلردن آرتیقچه معلومات یازیب کیلینگ.

ییگیرمه تۆرتینچی درس

هدف:

۱- روحی ساغلیک حقیده معلوماتگه ایگه بۆلیب، اوندن تیریکچیلیکده فایده‌لنیش.

روحی ساغلیک

انساننی الله‌ﷻ روح و جسمدن یره‌تگن دیر. جسمنی تورلی طبی اسبابلر بیلن قدیمدن حاضرگچه تېگشیریب، اۆرگنیب کېلگنلر، اما روح حقیده عالملرنینگ معلوماتی جوده آز، شونینگ اوچون جسمنی پاکلیک، سپورت، یخشی ییمک- ایچمک و پرهېزلر بیلن کسللیکلر دن اسره‌ش یا کسل بۆلگنده تورلی دارو- درمانلر و جراحلیک بیلن امکان باریچه ساغه‌یتیریش ممکن، اما روحنی یخشی بیلمسلیک و تانیمسلیک اوچون ساغلام سقله‌ش یا کسل بۆلگنده دوالش قیین و اوزاق مدتلی بۆله‌دی.

روانی باسیملر روحی کسل‌لیککه باعث بۆله‌دی. روانی باسیملر، قۆرقوو، اضطراب، قتّیق قیغو، امیدسیزلیک، ملامتلیک، توشکونلیک، حقارت، اۆپکه‌لش و شولرگه اۆخشش حس- هیجانلر دن تاپیله‌دی. بونده‌ی حس- تویغولر معیاریدن آشسه، روح و جسم کسللیککه یۆلیقه‌دی. بونده‌ی حالتده قان باسیمی کۆته‌ریله‌دی، معده تېککیس ایشله‌مه‌ی یللیغلنه‌دی، موسکوللر قاته‌دی یا تارتیله‌دی، نفس آلیش تېزلشه‌دی یا سیقیلیب قاله‌دی، یوره‌ک اوریشی عادی حالیدن چیقیب، تېزراق و غیرعادی اوره‌دی، تامیرلر تره‌نگ‌لشه‌دی، حتی گاهیده یوره‌ک تاختب قالیب، یا میه گه قان قوییلیب، کیشینی اۆلیم ساریگه آلیب باره‌دی.

منفی هیجانلر (اچّیغ‌لنیش، قۆرقوو، قیغو، اضطراب و باشقه‌لر) طبیعی عکس العمللر دیر، اما اگر اۆرینسیز قضاوت، ناتۆغری نتیجه چیقه‌ریش، موردسیز تجزیه و تحلیل قیلیشلرگه قۆشیلیب، تېز-تېز تکرارلنسه و سورونکه‌لی، یعنی هفته‌لر و آیلرچه دوام تاپسه، معده یره‌لنیشی، قان باسیمی کۆته‌ریلیشی، سنچیق و یوره‌ک کسل‌لیگیگه سببچی بۆله‌دی، شونینگدېک میه فعالیتلری قابلیتی (فکری تمرکز، قضاوت، تعقل و اوزاقنی اۆیلش)گه سلبی تأثیر قیله‌دی و حتی آغیر روحی کسللیک، یعنی روحی پریشانلیک، خاطره و اۆتمیشنی اونوتیش و عقلدن آزیش کبی حالتلرگه آلیب باره‌دی.

هیجانلرگه دواملی باغله‌نیب قالگنلر، تېز-تېز اچیغلب، خفه بؤله‌دی؛ یمان گمان سیره‌یدی؛ بدخوی و چیدم‌سیز بؤله‌دی. طبیعی که شونده‌ی حالتلر، اجتماعی مناسبتلرنی هم بوزه‌دی؛ مثال اوچون: کېینگی ییللرده‌گی کوتیلمه‌گن یمان حادثه‌لر، قورغاقچیلیک، آچلیک، فقر، مهاجرلیک، اوروش، اؤلدیریش و بېکارلیک، عایلوی یشنی بوزیب، حیاتنی اؤز عادی آقیمیدن چیقرگن.

اَیریم کیشیلر اهمیتسیز نرسه‌لرگه قیغوریب، قتّیق سیقیله‌دیلر یا ارزیمس واقعه اوچون چقور اضطرابگه باته‌دیلر. بونده‌ی حالتلر و هیجانلر نی یېنگیش و تکرارلنیشی آلدینی آلیش کېره‌ک. یخشی اؤرتاق همیشه قیین شرایطده انسان‌نینگ یانیده توریب، غم – قیغوسیگه شریک بؤلیش یؤلی بیلن اونی آوونتیریب، تینچلنتیره‌دی و هر قنده‌ی مصیبتنی یېنگیشگه، صبرلی و چیده‌ملی بؤلیشگه یاردم بېره‌دی، شونینگدېک فایده‌لی فکری مشغوللیک (نماز اؤقیش، ذکر و تسبیح ایتیش، کتاب و مجله اؤقیش، اجتماعی فعالیتلرگه قؤشیلیش، یخشی فیلملرنی کؤریش، یاردمگه محتاجلرگه کمک قیلیش، سیاحتگه چیقیش...)؛ تورلی سپورتلر و فزیکی ایشلر (بېل اوریش، پیاو یوریش، چاپیش، سکره‌ش، باشقه یېنگیل سپورتلر)؛ چقور، تینچ و یېترلی اویقو (اینیقسه تونگی اویقو)؛ مناسب، صحی و تؤییملی طعام (حبوبات، پروتین، کؤکتلر، مېوه‌لر، سوت و سوت محصولاتی ...)؛ اؤزنی قووانتیریب یوریش کبی فعالیتلر، یمان اؤی-خیاللر یا تشویش-اضطرابلرنی چېتگه سوریب، انسانگه تینچلیک و شادلیک بغیشله‌یدی.

دینی، اخلاقی و ملی اصوللرگه اعتقاد و عمل قیلیش هم، بیر تماندن اجتماعی رابطه‌لرنی محکم قیله‌دی، باشقه تماندن روحی ساغلیقنی سقلشگه باعث بؤله‌دی. باشقه‌لرنینگ حق-حقوقینی حرمت قیلیش، امانتدارلیک، صداقت، تؤغریلیک، تواضع، پرهیزگارلیک، قناعت، صبر، توکّل، ریاضت، نفسنی پاکلش و باشقه یخشی انسانی فضیلتلرنی کسب اېتیب یوکسلتیریش، انسان یوره‌گی و روحیگه تینچلیک، آسایشده‌لیک و قووانچ بغیشلب، هر قنده‌ی روحی توشکونلیک و کسللیکدن اسره‌یدی.

انسان‌نینگ تن ساغلیگی قنچه اهمیتگه ایگه بؤلسه، روح ساغلیگی اوندن هم کؤپراق اهمیتلی دیر. هر بیریمیزگه، خدای تعالی پاکیزه و ساغلام یره‌تیب بېرگن بو امانت جسم و جاننی، پاکیزه و ساغلام اسره‌شیمیز کېره‌ک.

فعالیتلر:

درس متنینی بیر قتله دقت بیلن جیم اۋقینگ، کېین قوییده‌گی سۋراقلرگه قیسقه جواب بېرینگ:

- روح حقیده عالملرنینگ معلوماتی نېگه یېترلی اېمس؟
- تن ساغلیگینی قنده‌ی اسره‌ی‌آله‌میز؟
- روحی خسته‌لیک، قنده‌ی جسمی کسللیکلرگه سبب بۋله‌دی؟
- روحی باسیملر نیمه‌لردن عبارت دیر؟
- منفی هیجانلر انسان وجودیگه قیسی کسللیکلرنی کېلتیره‌دی؟
- بیرار کیشیگه منفی هیجانلر سورونکه‌لی بۋلسه، قنده‌ی کسللیککه یۋلیقه‌دی؟
- روحی کسللیکلرگه قیسی فزیکی فعالیتلر کمک بېره آله‌دی؟
- روحی کسللیکلرگه قیسی دینی اعتقاد یاردم بېره‌آله‌دی؟
- فکر مشغوللیگی قنده‌ی تأمینلنه‌دی؟

۲- قوییده‌گی سۋزلرنی معنا قیلیب، مناسب جمله‌لرگه ایشله‌تینگ:

باسیم، حقارت، سنچیق، تعقل، سورونکه‌لی، توشکونلیک، اضطراب، ریاضت، اۋپکه‌لش، موسکول، یللیغ‌لنیش، بیاو، سلبی، توکّل.

۳- اۋقووچیلر ایکّی گروه‌گه بۋلینسینلر. بیرینچی گروه تن و ایکّینچی گروه روح ساغلیگی اهمیتی و قنده‌ی قیلیب ساغلیگینی سقلش یۋللری حقیده فکر المه‌شیب، هر گروهدن بیر کیشی، نتیجه‌نی ایتسین.

اوی تاپشیریغی:

تن ساغلیگی اهمیتی و اونی قنده‌ی اسره‌ش یۋللری حقیده بیرمقاله یازیب کېلینگ.

ایکّینچی بۉلیم:

اۉقووچیلر سکّیز گروه‌گه بۉلینسینلر. هر گروه قوییده‌گی موضوعلردن بیرینی تنلب، اۉز ارا بحث قیلیب، نتیجه‌سینی بیر- بیر کیشی اَیتسین:

۱- روحی کسللیکلر تاپیلیشیگه فقرنینگ تأثیری قنده‌ی؟

۲- روحی کسللیکلر تاپیلیشیگه مخدر ماده‌لرنینگ تأثیری قنده‌ی؟

۳- روحی کسللیکلر تاپیلیشیگه عایله ناتینچلیگی‌نینگ تأثیری قنده‌ی؟

۴- روحی کسللیکلر تاپیلیشیگه مهاجرت‌نینگ تأثیری قنده‌ی؟

۵- دینی اعتقاد، ملی و اخلاقی اصوللر نیمه‌لردن عبارت و قنده‌ی قیلیب روح کسللیگینی دواله‌یدی؟

۶- قیسی سپورتلر، قنده‌ی قیلیب روح و جسم کسللیگینی دواله‌یدی؟

۷- روحی کسللیکنی دوالش آسان می یا جسمی کسللیکنی؟ دلیللر بیلن ایتینگ!

۸- روحی و جسمی کسللیکلرنینگ آلدینی آلیش اوچون فرد و جمعیت‌نینگ وظیفه‌سی نیمه‌لردن عبارت؟

اوی تاپشیریغی:

۱- روحی کسلنی اوچره‌تسنگیز، او بیلن قنده‌ی معامله قیله‌سیز؟

۲- بیرار روحی کسلنی اوچره‌تیب، قنده‌ی کسل بۉلگنی حکایه‌سینی ایشیتگن‌سیزمی؟

۳- یوقاریده‌گی ایکّی سۉراق‌نینگ بیریگه جوابنی بیر مقاله یا حکایه شکلیده یازیب کېلینگ.

ییگیرمه بېشینچی درس

هدف:

۱- حاضرگی زمان ادبی دورحقیده معلوماتگه ایگه بؤلیش.

۲- حاضرگی زمان ادبی دورنینگ شعری نمونه‌لری بیلن تانیشیش.

حاضرگی زمان ادبی دور

اؤن تؤقیزینچی عصر اداغلری و ییگیرمنچی عصر باشلریده اؤرته آسیا تورکی خلقلری، محلی حکمرانلیکلرگه بؤلینیب کېته‌دی و منطقه ده بیرار مرکزی حکومت بؤلمه‌یدی. ینگی استعماری کوچلر یوزه‌گه کېلیب، سیاسی و نظامی حرکتلرگه باشله‌یدیلر. بو استعماری کوچلر بریتانیا و شورالر دولتی بؤلیب، منطقه ده اؤز حاکمیتلرینی اؤرنه‌تیشگه باشله‌یدیلر. شورالر دولتی اؤرته آسیا نی استیلا قیلیب، تورکستاننی سیاسی چېگره‌لر بیلن نېچه مملکتگه بؤلیب تشله‌یدی و هر مملکت اؤز لهجه‌سیده ادبی تیل یره‌ته باشله‌یدی. شو پیتگچه تورکی خلقلرنینگ ادبی تیلی، ایسکی اؤزبېک تیلی (چغتای تورک ادبی تیلی) ایدی. انه شو تورک ادبی تیلی اؤزبېکچه، تورکمنچه، قزاقچه، قیرغیزچه، آذربایجانچه و باشقه تیللرگه بؤلینیب کېته‌دی.

شورالر دولتی اؤرته آسیانی باسیب آلگندن سؤنگ، (میلادی۱۹۲۶) ییلی عرب یازووی اؤرنیگه لاتین یازووی رسمی بؤله‌دی و اوندن کېین (میلادی۱۹۴۰) ییلده سیریلیک یازووی لاتین یازووی اؤرنیگه رسمی قیلینه‌دی.

اؤرته آسیاده یازوو اؤزگرتیریلیشی، تورک ادبی تیلی، فرهنگی و ادبیاتیگه کتّه ضرر یېتکزدی؛ چونکه تورکی خلقلر ۱۲۰۰ ییل دوامیده عرب یازوویدن فایده‌لنیب، بو تیلده برچه علمی و ادبی اثرلری شو یازووده یره‌تیلگن ایدی. بو بیلن تورکلر اؤزلری‌نینگ برچه علمی و ادبی میراثلریدن اوزیلیب، بی نصیب بؤلیب قالدیلر، اما شونگه قره‌مه‌ی، تورک یازووچیلری و عالملری، قیین بؤلسه-ده، ینگی یازووده اثرلر یره‌ته باشله‌دیلر.

بخاراده احمد دانش بخاری و اوندن کېین منور قاری‌لر "قویاش"، "یاروغ خورشید" کونلیگینی ترقته باشله‌دیلر. بهبودی، عبدالله اَولانی و حمزه حکیمزاده نیازی تعلیم و ارشاد ادبیاتینی اؤز عهده‌لریگه آلدیلر. کامی، مسکین و عوض اؤتر اوغلو شعر زمینه‌سیده مهم اثرلر

یره‌تدیلر. حمزه حکیمزاده نیازی‌نینگ اوچ جلدلیک "قیزیل گل"، "آق گل" و "پشتی گل" ناملی دیوانلری میلادی (۱۹۱۶) ییلده چاپدن چیقدی.

ملی شاعرلر عبدالرئوف فطرت، عبدالحمید چؤلپان و ماغجان جمعه بیگ شعرنی، حمزه و صدرالدین عینی‌لر شوروی‌نینگ نامه‌یازیشلیک یؤریغینی اؤزبیک ادبیاتیده اساس قؤیدیلر. عبدالله قادری (میلادی ۱۹۳۹- ۱۸۹۴) ییللرده اجتماعی و تاریخی نثری رمانلرنینگ اساسچیسی بؤلدی. اونینگ "اؤتگن کونلر" و "محرابدن چیان" آتلی رمانلری کتّه اهمیتگه ایگه دیر. عبدالله قادری اؤزبیک ادبیاتی‌نینگ ایلک رمان نویسی سنه‌له‌دی. بو دور ده شاعرلر و یازوچیلر حمزه نیازیگه ایزداشلیک قیلیب، ساده یازیش و ساده ایتیش اصولیگه یوز کیلتیردیلر. شعرنی عروض وزنیدن چیقه‌ریب، هجالی وزنده ایته باشله‌دیلر. یازوچیلر شعر و نثرلریده، اجتماعی- سیاسی، کونده‌لیک مسأله‌لر و انسان‌نینگ علمی ایشلریدن فایده‌لندیلر. بو دور ده غفورغلام، حمیدعالمجان، موسی آیبیگ، کامل یشین، اویغون، مقصود شیخزاده، میرتیمور، میرمحسن، اسقدمختار، زلفیه خانم، خداییبردی تؤخته بایف، عظیم سویون، عبدالله قهار، عادل یعقوبوف، ایرکین واحدوف، اؤتکیرهاشموف، سیداحمد، طاهر ملک، ظاهرعلم، تغای مراد، پیریمقل قادروف، محمدعلی و باشقه‌لر اؤزبیک تیلی و ادبیاتی ترقیاتیگه اولکن اولوش قؤشگنلر. غفورغلام لیریک و ایپیک شعرلر یره‌تیب، بدیعی نثر رواجیگه کتّه حصه قؤشگن.

بو دورده شاعرلر و عالملرنینگ اثرلری و نمایشنامه‌لریده تاریخی واقعه‌لر و زمانوی تیریکچیلیک عکس ایتتیریله‌دی. "مقصود شیخ زاده"نینگ "میرزا اولوغ بیگ فاجعه سی" منظوم نمایشنامه اثری، تاریخی و زمانوی تیریکچیلیکده عاید بیر رمان دیر. شرف رشیدوف، اسقدمختار و تورسون اثرلری هم رمان نویسلیک ساحه سیده مهم ایز قالدیرگن.

زلفیه تانیقلی اؤزبیک شاعره‌لردن بؤلیب، اؤزبیک تیلیده کؤپ اثرلریره‌تیب، بو تیل‌نینگ ادبی ترقیاتیگه یوقاری اؤرین توتگن.

بو عصرنینگ سؤنگی ایکّی-اوچ اؤن ییللیگیده (۱۹۹۱دن باشلب)شوروی دولتی ترقه‌لیب، ایری اؤلکه‌لرگه بؤلنیب کیته‌دی و هر اؤلکه اؤز ایرکین‌لیگینی اعلان قیله‌دی.

اؤزبیکستان جمهوریتی مستقللیکدن سؤنگ، (میلادی۱۹۹۳) ییلی سیریلیک یازووی اؤرنیگه لاتین یازووینی رسمی قیلدی. اؤزبیک یازووچی و عالملری قیته دن یازوولری و اثرلرینی تورلی ساحه لرده لاتین یازوویگه ماس‌لشتیریب، ایجاد ایتیب بارماقده‌لر.

اساسی توشونچه:
اۉن تۉقیزینچی عصر اداغلری و ییگیرمنچی عصر باشلریده اۉرته آسیا تورکی خلقلری، محلی حکمرانلیکلرگه بۉلینیب کېتدی. اۉرته آسیا خلقلری‌نینگ عرب یازووی لاتین، کېین سیریلیک و ینه لاتین الفباسیگه اۉزگرتیریلدی. اۉزبېک یازووچیلری تورلی ساحه‌لرده اثرلر یره‌تیب، تیل، ادبیات و فرهنگنی، ترقیات ساری آلیب باردیلر.
فعالیتلر:
الف: عزیز اۉقووچیلر، درسنی جیم، انیق و توشونیب اۉقینگلر. کېین قوییده‌گی سۉراقلرگه چقّان جواب بېرینگلر:
۱- قچانگچه تورکی خلقلرنینگ ادبی تیلی، ایسکی اۉزبېک تیلی (چغتای تورک ادبی‌تیلی) اېدی؟
۲- کېین انه شو تورک ادبی تیلی قیسی تیللرگه بۉلینیب کېتدی؟
۳- اۉرته آسیاده یازوو اۉزگرتیریلیشی، تورک ادبی تیلی و ادبیاتیگه قنده‌ی ضرر یېتکزدی؟
۴- احمد دانش کیم اېدی و اۉزبېک تیلیگه قنده‌ی خدمت قیلدی؟
۵- منور قاری کیم اېدی و اۉزبېک تیلیگه قنده‌ی خدمت قیلدی؟
۶- تعلیم و ارشاد ادبیاتینی کیملر اۉز عهده‌لریگه آلدیلر؟
۷- حمزه حکیمزاده نیازی‌نینگ نېچه جلدلیک دېوانلری بار؟ اولرنینگ آتی نیمه و قچان چاپدن چیققن؟
۸- کیملر اۉزبېک ادبیاتیده ینگی برماق وزنلی شعر اساسینی قۉیدیلر؟
۹- حمزه حکیمزاده و صدرالدین عینی‌لر ادبیات‌نینگ قیسی توریگه اساس قۉیدیلر؟
۱۰- اۉزبېک رمانچیلیگی اساسچیسی کیم و رمانلری‌نینگ آتی نیمه‌لر دیر؟
ب- قوییده‌گی سۉزلرنی معنا قیلیب، مناسب جمله لرگه ایشله‌تینگ:
اۉرته آسیا، ینگی استعمار، استیلا، استبداد، ترقه‌تیش، تعلیم و ارشاد، اۉتگن کونلر، عروض، برماق وزنی، لېریک، اېپیک.
ج- عزیز اۉقووچیلر ایکّی گروه‌گه بۉلینسینلر. بیرگروه اۉرته آسیاده حاضرگی زمان ادبی دوری سیاسی- اجتماعی اۉزگریشلریدن قنده‌ی تأثیرلنگنی، ایکّینچی گروه تۉسیقلر و باسیملرگه قره‌مه‌ی اۉزبېک تیلی قنده‌ی رواجلنگنی حقیده بحث‌لشیب، دلیللر و نتیجه‌لرنی یازسینلر؛ سۉنگ هر گروه‌دن بیرکیشی نوبتده توریب، یازگنلرینی اۉقیسین.
د- ایکّله گروه شاعر و ادیبلر نامینی اۉرگنیب، بیر- بیرلریدن سۉراق سۉره‌سینلر. جواب تۉغری بۉلسه، جواب بېرگن گروهگه بیر امتیاز و سۉراق نوبتی بېریلسین، تۉغری بۉلمسه، جوابینی سۉراق بېرگن گروه ایتیب، بیر امتیازگه بۉله‌دی و سۉراق نوبتینی هم اۉزیده سقله‌یدی.

ایکّینچی بؤلیم:

اؤن تؤقیزینچی عصر اداغلری و ییگیرمنچی عصر باشلریده افغانستانده اؤزبېک معاصرادبیاتی

اؤن تؤقیزینچی عصر اداغلری و ییگیرمنچی عصر باشلریده‌گی افغانستان اؤزبېک معاصرادبیاتینی ایکّی بؤلیمگه بؤلیش ممکن:

۱- افغانستان اؤزبېک چاغداش (معاصر) ادبیاتی‌نینگ باشلنغیچ و شکلله‌نیش دوری:

افغانستانده اؤزبېک چاغداش ادبیاتی‌نینگ باشلنغیچ و شکلله‌نیش دوری، استبداد و قیینچیلیک دوری دیر. شو استبداد و قیین شرایط ده اؤزبېک چاغداش ادبیاتی شکللنه باشله‌دی؛ گرچند مطبوعات و نشرات ساحه‌سیده اؤزبېک ادیبلری اثرلری‌نینگ چاپی اوچون قوله‌ی شرایط و امکان بؤلمسه- ده، بیراق اولر یره‌تگن اثرلر قؤلیازمه شکلیده گینه اؤزبېک خلقی‌نینگ اختیاریگه قؤییلر ایدی. لېکن شو نرسه هم جوده آز و چېکلنگن ایدی.

اؤزبېک تیلی اساساً آغزه‌کی یؤسونده سقله‌نیب کېلدی. فقط ایریم خصوصی مدرسه‌لرده مدرسلر تمانیدن اؤزبېک تیلیگه عاید کتابلر اؤقیتیلردی. اؤقوو کتابلر عموماً نوایی‌نینگ سیلنمه دېوانی، مشرب دېوانی، صوفی الله یارنینگ ثبات العاجزین کبی اثرلر ایدی.

نیازی بلخی‌دن اؤزگه برچه اؤزبېک شاعرلری عموماً دری تیلده ایجاد قیلیب، اؤزبېک تیلیده‌گی اثرلری جوده آز ایدی. نزیهی جلوه، قاری محمد عظیم عظیمی، نادم قیصاری، مولانا قربت، قاری شرف الدین شرف، غلام محمد خدیم، ابوالخیر خیری، نظر محمد نوا، مولوی جوهری کبی اؤنلب اؤزبېک شاعرلر کؤپراق دری تیلده ایجاد قیلدیلر. بیراق بولرنینگ شو آز اثرلری هم اؤز اؤرنیگه افغانستان اؤزبېک ادبیاتی تاریخی، قاله بېرسه اؤزبېک ادبی تیلی‌نینگ شکل‌لنیشیده معلوم رول اؤینه دی.

هجری ۱۳۴۴ ییلدن باشلب"خلق" جریده سیده اؤزبېک تیلیده بیرقطار سیاسی و اجتماعی مقاله‌لر و شعرلر چیقه باشله‌دی. بونده اؤزبېک ایلغار ضیالیسی ع. ایلدیریم (شرعی جوزجانی) اؤزی‌نینگ اؤتکیر سیاسی و اجتماعی مقاله‌لری و شعرلری آرقه‌لی اؤزبېک تیلی موقعی حقیده سؤز یوریتدی. شونینگدېک، خلق جریده‌سی و "لمر" مجله سیده اؤزبېک خلق آغزه‌کی ایجادی حقیده مقاله‌لر، همده اؤرنکلر نشر ایتدی. اوندن کېین فاریاب‌نینگ "ستوری" نشریه‌سیده هم بیرته-یریمته ملمع بیتلر نشر ایتیلدی.

اۉزبېک چاغداش ادبیاتی افغانستانده شکللنه باشله‌گنده، بو تیلده‌گی ادبی ایجاد تیلی، اېسکی اۉزبېک ادبی تیلیگه یقین توریب، بیر قنچه اۉزگریشلر بیلن اونینگ دوامی اېدی، نېگه که شاعر و ادیبلریمیز، اېسکی اۉزبېک ادبی تیلینی ترقیات چۉقیسیگه چیقرگن امیرعلیشېر نوایی، ظهیرالدین محمد بابر، بابا رحیم مشرب، صوفی الله یار، فضولی، خواجه احمد یسوی و باشقه کلاسیک شاعرلریمیزنینگ دېوانلرینی اۉقیب، اولردن الهام‌لنیب، اثریره‌تگنلر و اولرنینگ عنعنه‌لرینی دوام اېتتیرگنلر.

۲- چاغداش ادبیاتیگه عاید ینگی ادبی آقیم:

بو ینگی ادبی آقیم (هـ. ۱۳۵۷) ییلی مملکتده سیاسی حاکمیت اۉزگرتیریلگندن سۉنگ باشلندی. بونگه ینگی سیاسی حاکمیت تورکلر و باشقه خلقلر تیللریده دولت مطبوعاتی، مکتبلر، عالی اۉقوو یورتلر، علمی و فرهنگی اداره‌لر، همده رادیو و تلویزیونگه بیرآز امکانیت یره‌تیب بېردی.

اۉشه ییل‌نینگ سرطان آییده "**یولدوز**" هفته‌لیگی اۉزبېک تیلیده باسیلیب چیقدی و اوزاق مدت دوام اېتدی، فاریاب و جوزجان ولایتلری کونده‌لیکلریده هم اۉزبېک تیلیده مطلبلر چاپ اېتیله باشلگنی اۉزبېک قلمکشلرینی آنه تیللریده ایجاد اېتیشگه ترغیب اېتدی. دېمک اۉزبېک ادبیاتی‌نینگ ثمره‌لی دوری اساساً (هـ. ۱۳۵۷) ییلدن باشلنه دی، دېسک ینگلیش بۉلمه‌یدی. شو وقتگچه سېس چیقره آلمه‌گن اۉزبېک ضیالیلردن کۉپچیلیگی بو دور ده قلم تېبره‌ته باشله‌دیلر. اولرنینگ ایجادلری یولدوز جریده‌سی و اۉزبېکلر یشه‌یدیگن ولایتلرنینگ محلی روزنامه‌لریده چاپ اېتیلیب، رادیو برنامه لریده هم ترقله باشله‌دی و کۉپگینه شاعرلر و یازووچیلر قد کۉتَردیلر؛ لېکن اۉزبېک ضیالیلر و یازووچیلری فقط خودرو اۉسیملیکلر کبی اۉسیشگه حرکت قیلدیلر؛ چونکه اولرنی باش قاووشتیره‌دیگن بیرار انجمن و یا اویوشمه شو ییللرده بۉلمه‌گن، بۉلگنی هم تشریفات شکلیده بۉلیب، یېترلی درجه ده ایش کۉرسته آلمگنلر.

افغانستان اۉزبېک تیلی و ادبیاتی ترقیاتی جدی شکلده باشلنگنی اوشبو اۉتگن اوچ اۉنلیکده تېگیشلی دیر. اوشبو اوچ اۉن ییل‌لیککه ایکّی یوزدن آرتیق شعری، نثری و علمی کتاب اۉزبېک تیلیده چاپ اېتیلدی. بو اېسه افغانستان اۉزبېک چاغداش ادبیاتی‌نینگ کوچلی و ایلغار آقیمی اۉرنگی صفتیده اولکن اهمیتگه اېگه اېدی.

ه.ش ۱۴ عصرنینگ چاغداش ادبیاتیده تذکره‌چیلیک، فولکولور شناسلیک، لغتچیلیک بۉییچه سۉزلیکلر، داستانلر یازیش، هنری-بدیعی ترجمه، کونلیکلر، هفته‌لیکلر، آیلیکلر و مجله‌لر نشر ایتیلیش، تورلی مدنی و فرهنگی اویوشمه‌لر قوریش، شعرده تازه تیل و ینگی فضا و تصویرلرنی کشف ایتیش و نثرده هم ینگی معیار و ادبی مکتبلردن فایده‌لنیش و باشقه کۉپلب ادبی ایشلر کۉزگه تشله‌نیب، اۉزبیک چاغداش ادبیاتی‌نینگ کمالات باسقیچیگه یۉل آلیشگه کتّه اولگو بۉله آله‌دی. بولردن تشقری، رادیو و تلویزیون و انترنیت سایتلریده اۉزبیک ادبی تیلی، ادبیاتی و هنری‌نینگ تورلی ساحه‌لریده نمونه‌لر ترقه‌لیب بارماقده. تورلی موضوعلرگه تیگیشلی کتابلرنینگ ایچکری و تشقریده چاپ ایتیلیب توریشی هم قووانرلی دیر.

ینگی اساسی قانونیمیزنینگ ۱۶- ماده‌سیده افغانستانده‌گی برچه تیللر، جمله‌دن اۉزبیک تیلی رسمی تیل و اولرنینگ رواجی اوچون دولت یۉریق و پلان توزیب، حمایت قیلیشگه مکلف دیر، دیب یازیلگن. حاضر، اۉزبیک یازووچیلر و عالملری تینیمسیز، چین یوره‌کدن تورلی ساحه‌لرده قلم تیبره‌ته یاتگنلری، مکتبلر و عالی اۉقوو یورتلرده، همده عاموی اخبار واسطه‌لریده اۉزبیک تیلینی قۉللش و اۉقیتیش اونینگ رواجی و یوکسلیشیده مهم رول اۉینه‌یدی.

اساسی توشونچه:

افغانستانده بو دوره ایکّی بؤلیم گه بؤلینه‌دی:

بیرینچیسی اؤزبېک ادبیاتی‌نینگ باشلنغیچ و شکل‌لنیش دوری دیر. بونده اؤزبېکچه اثرلر استبداد آستیده امکان تاپالمه‌ی، یره‌تگن کیشیلرنینگ کؤنگیللری و دفترلریگه قالیب کېتدی.

ایکّینچیسی، چاغداش ادبیاتگه عاید ینگی ادبی آقیم دوری دیر. بو دور اساساً هـ.ش۱۳۵۷ ییلدن باشلنه‌دی. بونده شعر، داستان، ادبی پرچه‌لر، اجتماعی و سیاسی مقاله‌لر، طنز، تذکره چیلیک، فولکلورشناسلیک، سؤزلیکلر، بدیعی ترجمه اؤرنکلری مطبوعاتده چیقه باشله‌یدی. کونلیکلر، هفته‌لیکلر و آیلیکلر نشر ایتیلیشی، تورلی مدنی و فرهنگی اویوشمه لرقوریلشی، شعرده تازه تیل و ینگی فضا و تصویرلر کشف اېتیلیشی و نثرده هم ینگی معیارلر و ادبی مکتبلردن فایده‌لنگن حالده، چاغداش اؤزبېک ادبی تیلی‌نینگ شکل‌لنیشی و رواجی اوچون زمینه یره‌تیلدی و همان دوام اېتماقده.

فعالیتلر:

الف: قوییده‌گی لغتلرنی معنا قیلیب، مناسب جمله‌لرگه ایشله‌تینگ:

قؤلیازمه، ملمع، کلاسیک، الهام، آقیم، اویوشمه.

ب- قوییده‌گی سؤراقلرگه چقّان جواب قیته‌رینگ:

۱- افغانستان اؤزبېک چاغداش ادبیاتی‌نینگ باشلنغیچ و شکلله‌نیش دوری، قنده‌ی دور اېدی؟

۲- بو دور ده اؤزبېک تیلی اساساً قنده‌ی سقله‌نردی؟

۳-غیررسمی مکتبلر یا مدرسه‌لرده قیسی کتابلر اؤقیتیلردی؟

۴- افغانستان اؤزبېک چاغداش ادبیاتی‌نینگ بیرینچی دوریده کیم کؤپراق اؤزبېک تیلیده یازدی؟

۵-افغانستان اؤزبېک چاغداش ادبیاتی‌نینگ بیرینچی باسقیچیده اساساً قیسی تیلده اثرلر یازیلردی؟

۶- شو دورنینگ اتاقلی شعر و ادیبلری کیملر اېدیلر؟

۷- افغانستان اؤزبېک چاغداش ادبیاتی‌نینگ ایکّینچی باسقیچیده اساساً قیسی تیلده اثرلر یازیلردی؟

۸- بو دورده قچان، کیم‌نینگ شعری، قیسی هفته‌لیکده نشر اېتیلدی؟

۹- افغانستان اۉزبېک چاغداش ادبیاتی‌نینگ ایکّینچی باسقیچی قیسی ییل و قیسی هفته‌لیک بیلن باشلندی؟
۱۰- ۱۴ عصرنینگ افغانستان چاغداش ادبیاتیده قیسی ادبی تورلر رواجلندی؟
۱۱- سۉنگگی ۳۰ ییلده قنچه عنوان کتابلر چاپ اېتیلدی؟
۱۲- ینگی اساسی قانونیمیزنینگ ۱۶- ماده‌سیده افغانستان تیللری حقیده نیمه دېب یازیلگن؟
ج- اۉقووچیلر اۉن گروه‌گه بۉلینسینلر، هر گروه قوییده‌گی موضوعلردن بیری حقیده فکر المه‌شیب، بیلگنلریچه یازسینلر. کېین هر گروهدن بیر کیشی اۉز گروهی‌نینگ فکرلرینی یاددن یا خط یوزیدن اۉقیسین:
۱- افغانستان‌نینگ حاضرگی دور اېرکک و عیال شاعرلری
۲- افغانستان‌نینگ حاضرگی دور اېرکک و عیال حکایه یازوچیسی
۳- افغانستان‌نینگ حاضرگی دور اېرکک و عیال طنز یازووچیسی
۴- افغانستان‌نینگ حاضرگی دور اېرکک و عیال ادبی تحقیقاتچیسی
۵- افغانستانده اۉزبېک تیلیده چاپ و نشر بۉله‌یاتگن یا بیرییلدن کۉپراق مدت نشر بۉلیب، حاضر تاختب قالگن روزنامه، جریده و مجله‌لر.
۶- افغانستانده اۉزبېک تیلیده نشر بۉلگن شعری تۉپلملر آتلری
۷- افغانستانده اۉزبېک تیلیده نشر بۉلگن قیسقه حکایه‌لر تۉپلملری آتلری
۸- افغانستانده اۉزبېک تیلیده نشر بۉلگن طنز تۉپلملری آتلری
۹- افغانستانده اۉزبېک تیلیده نشر بۉلگن مهم علمی- تحقیقی کتابلر آتلری
۱۰- افغانستانده قوریلگن اۉزبېک فرهنگی اویوشمه یا انجمنلر آتلری

اوی تاپشیریغی:

حاضرگی زمان ادبی دور شعری یا نثریدن نمونه تاپیب، اونینگ یازووچیسی حقیده معلومات یازیب کېلینگ.

ییگیرمه آلتینچی درس

هدف:

۱- زلفیه خانیم‌نینگ حیاتی و ایجادی حقیده معلوماتگه اېگه بۉلیش.

زلفیه خانیم

(هـ.ش ۱۳۷۵- ۱۲۹۳/ میلادی ۱۹۹۷- ۱۹۱۵)

خلق اره‌سیده نیلوفر آتیگه مشهور بۉلگن اتاقلی اۉزبېکستانلیک شاعره زلفیه اسراییلوا، هـ.ش ۱۲۹۳ ییلی تاشکېنت شهریده توغیلگن. مکتبنی بیتیریب، خاتین- قیزلر بیلیم یورتیده تحصیل قیلگن. (هـ.ش ۱۳۱۳-۱۳۱۶) ییللرده، اۉزبېکستان بیلیملر اکادمی سینینگ تیل و ادبیات انستیتوتیدن دکتورلیگینی آلیب، شوندن کېین تورلی نشریه‌لرده ایشله‌گن. هـ.ش ۱۳۳۱ - ۱۳۵۸گچه اۉزبېکستانده کېنگ ترقله‌دیگن "سعادت " ناملی خاتین- قیزلرمجله سیده مسؤول مدیر بۉلگن.

زلفیه‌نینگ دستلبکی شعرلری "حیات ورقلری" نامی بیلن (هـ.ش ۱۳۱۰) ییلده باسیلیب چیقدی. شوندن سۉنگ شاعره‌نینگ "شېرلر" و "قیزلرقۉشیغی"، "اونی فرهاد دېر اېدیلر"، "هجران کونلریده"، "دله ده بیرکون"، "تانگ قۉشیغی"، "یوره‌گیمگه یقین کیشیلر"، "کویلریم سیزگه"، "اۉیلر"، "شلاله" کبی اۉنلب شعری تۉپلملری چاپ اېتیلدی. او، اتاقلی اۉزبېک شاعری حمیدعالمجان بیلن عایله قوریب، شیرین حیات کېچیره‌یاتگن وقتده (هـ.ش ۱۳۲۲) ترافیک حادثه‌سی طفیلی عمر یۉلداشیدن اَیریلدی و شوندن سۉنگ عمر بویی اۉز محبتیگه صادق قالیب، حمیدعالمجان‌نینگ ایشلرینی دوام اېتتیردی.

زلفیه کېنگ تانیلگن جماعت اربابی اېدی. او آسیا، افریقا و اوروپانینگ اۉنلب، دولتلریده بۉلیب، خلق ارا خاتین- قیزلر، همده ادبیات نماینده‌لری‌نینگ ییغینلریده فعال اشتراک اېتردی. اونینگ شعرلری انگلیسچه، روسچه، بلغارچه، ختایچه، هندچه، جاپانچه، عربچه، فارسچه، ویتنامچه کبی جوده کۉپ خارجی تیللرگه ترجمه قیلینگن و اۉزی هم روس، اوکراین، آذربایجان و هند شاعرلری‌نینگ شعرلریدن نمونه‌لر تنلب، اۉزبېک تیلیگه ترجمه‌لر قیلگن.

زلفیه خانیم شعرلری حیاتی شعرلر دیر و بوتون حیاتنی کویله‌یدی، اَینیقسه انسان حس- تویغولری (سېوگی، محبت، قوانچ، قیغو، بخت، صداقت، وفا کبیلر)نی ترنم اېته‌دی و شعرلری

بیلن اۉقووچی‌گه یاروغ کیفیت توغدیره‌دی. اونینگ ایجادیده تأثیرچن و خاطره‌ده اوزاق سقله‌نیب قاله‌دیگن شعرلر کۉپ، اینیقسه شاعره‌نینگ عمریۉلداشی حمیدعالمجان خـاطره سـیگه بغیشـلب یازیلگن شعرلری حس- تویغودن تۉله خصوصیت‌گه اېگه.

بو اتاقلی شاعره (ه.ش ۱۳۷۵) ییلی ۸۲ یاشیده وفات اېتدی. اونینـگ خـدمتلری خلـق و دولت تمانیدن یوکسک بهالنیب، آتیگه جایزه و مکافات قۉییلدی. هر ییل تنلاو اساسـیده بوتـون اۉزبېکستاندن بدیعی اثرلری بیلن اشتراک اېتگن یاش عیال اسـتعدادلر آره‌سـیدن اېنـگ سـره‌لـر تنله‌نیب، اولرگه "زلفیه مکافاتی" شکوهلی بییر مراسمده رسماً تاپشیریله‌دی.

اساسی توشونچه:

خلق ارەسیده نیلوفر آتیگه مشهور بۉلگن اتاقلی اۉزبېکستانلیک شاعره زلفیه اسراییلوا، هـ.ش ۱۲۹۳ ییلی تاشکېنت شهریده توغیلدی. او اتاقلی اۉزبېک شاعری حمیدعالمجان بیلن اویلندی و اونینگ وفاتیدن سۉنگ، عمربۉیی اۉز محبتیگه صادق قالیب، اونینگ ایشلرینی دوام ایتتیردی. شاعره اۉزبېک تیلی و ادبیاتی ترقیاتی، شونینگدېک اۉزبېک تیلی و ادبیاتینی بوتون جهانگه تانیتیشگه کتّه خدمت قیلدی. او کۉپ اهمیتلی اثرلر یرەتیب، (هـ.ش ۱۳۷۵) ییلی ۸۲ یاشیده وفات ایتدی و اونینگ نامینی ابدی اولوغلش اوچون، "زلفیه مکافاتی" دولت تمانیدن تصویب قیلیندی.

فعالیتلر:

۱- عزیز اۉقووچیلر، درس متنینی بیرکیشی اۉرنیدن توریب اۉقیسین، باشقەلر دقت بیلن اېشیتیب، قوییدەگی سۉراقلرگه جواب بېرسینلر:

- زلفیه خانیم قیسی ییلی، قەیېرده توغیلدی؟
- زلفیه خانیم قیسی آتگه شهرت تاپگن؟
- زلفیه خانیم قنچه تحصیل قیلگن؟
- زلفیه خانیم قیسی مجلەنینگ باش محرری بۉلگن؟
- زلفیه خانیم نیمه اوچون و قیسی اۉلکەلرگه سفر قیلگن؟
- زلفیه خانیم‌نینگ شعرلری قیسی تیللرده ترجمه بۉلگن؟
- زلفیه خانیم قیسی ییلی، نېچه یاشیده وفات ایتدی؟
- زلفیه خانیم‌نینگ وفاتیدن سۉنگ، اۉزبېک خلقی و دولتی اونی قندەی تقدیرلەدی؟

۲- زلفیه خانیم اثرلری‌نینگ آتینی یازینگ، سۉنگ اوچ اۉقووچی نوبتده توریب، یازگنلرینی اۉقیسین.

۳- قوییدەگی سۉزلرنی معنا قیلیب، جملەلرگه ایشلەتینگ:

اتاقلی، ارداقلی، تورموش اۉرتاغ، کوی، یاروغ، تأثیرچن، سره، ترنم، تنلاو، مکافات.

اوی تاپشیریغی:

افغانستانلیک بیر اۉزبېک عیال شاعر و شعرلری حقیده قیسقه مقاله یازیب کېلینگ.

ایکّینچی بۉلیم:

زلفیه خانیم‌نینگ شعرلریدن بیر نمونه:

اۉغلیم، سِره بۉلمه‌یدی اوروش

تۉلیـــشـــرمی اۉلـکه‌ده بهـــــار
قلـــدیرغاچـــلر قنات می قــاقر
قـویاش کېزر آســــمان کۉکسیده
اونـدن ســـــایه لبی اوســــتیده

منه، اۉغلـــیم لـبـی اوســـــتیده
اۉسـپیرین تازه کــــۉکســــــیده
قلـــدیرغـاچ‌نینگ مَیین قـــناتی
کونده آشـــــر ینگی حـــس تاتی

بۉیی آشـــیب کېـــتدی بۉییمدن
ســــبۉگیم قوریب بېرگن اوییمده
باســـــه آلر کۉکســـیگه باشیم
اۉســــــدی مېنینگ کتته یۉلداشیم

آرزولــــری قلـــبیمـگه زیـنـــت
اۉکینه‌مـــن بعضــــــیده فــقــط
حـــیاتی دیر کـــــۉزیم قـــاره‌سی
یانـیـــــده یـــۉق اونینگ آته‌ســی

اوروش! نامینگ اۉچسین جــــهانده
ســبِن طـفـیلی کــۉپ خـانداندە
هـمان بیتمس ســبِن ســالگن الم
آته ناملی بوبوک شــــادلیک کــم

یۉق، اوروش‌نینگ نامی هم اۉچسین
ایســــته‌مه‌یمـــن اونینگ دودلـری
مېنینگ اۉغلــیم کېره‌ک حـــیاتگه
قۉنســــــه لـبی اوزره قـنـاتـــگه

بــــس، بـــس ابزگو آنه‌لر قلـــبی
محـــنتیمیز، غـضب، ســـــبۉگیمیز
یشه‌ی آلســین بېِ‌خوف، بخت بیلن
تینچلیک دېیدی بوتون خـــلق بیلن

کــۉکره‌ک ســـوتی و محنت بیلن
آنه قلـــبی ایاقـــه تـورســـــه
بیز جـــهانــگه بېرگنمیز تورموش
اۉغلیم، سـِـــره بۉلمه‌یدی اوروش!

زلفیه-۱۹۵۴م.

فعالیتلر:

۱- اؤقووچیلر ایکّی گروهگه بؤلینسینلر، زلفیه خانیم‌نینگ یوقاریده‌گی شعرینی اؤز ارا اؤقیب، شعرنینگ معناسی و بدیعی تمانلری حقیده بحث‌لشسینلر. شعرنینگ نتیجه‌سینی هرگروه یازسین. هرگروهدن بیرکیشی توریب، یازگن جمله‌لرینی باشقه‌لرگه اؤقیسین، گروهلر بیر- بیری‌نینگ یازگن جمله‌لری حقیده فکر بیلدیرسینلر.

۲- هرگروه مصلحت‌لشیب، شعردن یاقتیرگن بیتلرنی تنلب یازسین. سؤنگ هر گروهدن ایکّی کیشی نوبتده توریب، تنله‌گن بیتلری حقیده معلومات بېرسین.

۳- بو شعرنینگ باشقه شعرلردن نیمه فرقی بار؟ بو شعر، شکل و وزن نقطهٔ نظریدن قیسی شعری تورگه کیره‌دی؟ بو ایکّی سؤراققه هرگروه اؤزفکرینی بیلدیریب، اؤز ارا سؤزلشسینلر. سؤنگ هرگروهدن بیرکیشی، گروهی‌نینگ فکرینی ایتسین.

۴- هرکیم شو شعرگه اؤخشش بیرار شعرنی بیلسه، توریب باشقه‌لرگه دیکلمه قیلیب بېرسین.

۵- اؤقیتووچی اؤقیگن متن‌گه قولاق توتیب، تینیش بېلگی‌لرینی اؤز جاییگه قؤییب، چیرایلی خط بیلن املاء یازینگ.

اوی تاپشیریغی:

زلفیه خانیم شعری‌نینگ قیسقه مضمونینی چیرایلی بدیعی نثرگه اؤزگرتیریب، یازیب کېلینگ.

ییگیرمه یېتّینچی درس

هدف:

۱- رسـمی و غیررسـمی یـازوولـر حقیـده معلومـات تـاپیش، یازیشـینی اۇرگنـیش و اونـدن تیریکچیلیکده فایدەلنیش.

رسمی و غیررسمی یازوولر

۱- رسمی یازوولر:

دولت ادارەسی و رسمی سازمانلرده، ایشلر سند و مکتوبلر آرقەلی بجریلەدی. کیشی‌نینـگ تیلەگی شفاهی شکلیده قبول بۇلمەیدی؛ چونکه رسمی اداری ایشلر، سندسیز بجریلمەیدی.

رسمی ادارەلرده یازوولر کۇپ بۇلگن‌لیگی و بو یازوولر بیر- بیریگه قۇشیلمس‌لیگی اوچون بېللی یېرلرده اسرەب قۇییلەدی. شونینگ اوچون کېلگن یازوولرنینـگ بیـر چېتیگـه و یـا تگیگـه وارده (یېتیب کېلگن) سانی و تاریخینی یازیب، مخصوص دوسیەلرده قۇیەدیلر. کېین شو کـېلگن یازوو کېرەک بۇلسه، اۇشه دفترنینـگ شـمارەسـی و یـازیلگن توشـونچەسـیگه کـۇره، یـازوونی دوسیەدن تېزلیکده تاپیش ممکن.

رسمی ادارەلرده ایکّی تور یازوو یازیلەدی: بیری، دولت‌نینـگ ایکّـی یـا نېچـی ادارەسـی ارەسیده و ینه بیری ادارەلر بـیلن بیرکیشـی ارەسـیده. بـو ایکّـی تـور نامـەنینـگ یازیلـەدیگـن محتواسیگه فرق یۇق، ایکاوی بیرخیل یازیلەدی، لېکن دولت ادارەلریگه یازیلـەدیگـن یـازوولرده مشخص یۇریق کۇزده توتیلەدی. بونده حاشیه کېتمەی، تۇغریدن تۇغری مطلبنی بېللـی قیلیـب یازەدیلر.

قوییده‌گی یازوو نمونه‌سیگه دقت قیلینگ:

تعلیمی نصاب انکشافی و درسلیک کتابلر تألیفی ریاستی
اداری مدیریت
سان   تاریخ / / ۱۳۹۵
حرمتلی دارالمعلمین رییسی!

حمل آیی‌نینگ بېشینچیسی، دوشنبه کونی، ساعت ۲ - ۶ گچه سیدجمال‌الدین دارالمعلمینی تالاریده ینگی باسیلیب چیققن کتابلرنینگ تانیتیش کېنگاشی بۆله‌دی. سیزنی بو کېنگاشگه قتنه‌شیشینگیزنی ایسته‌یمیز.

حرمت بیلن
تعلیمی نصاب انکشافی و درسلیک کتابلر تألیفی ریاستی
(بو یېرده باشلیغ آتی بیتیلیب، امضاسی قۆییله‌دی).

رسمی اداری یازوولر، آچیق- آیدین، قیسقه، رسمی و حرمتنی بیلدیرووچی سۆزلر بیلن یازیله‌دی. اونده هزل، یاشیرین و معناسیز سۆزلر ایشله‌تیلمه‌یدی؛ آرتیقچه گپ-سۆزلر یازیلمه‌ی؛ بیردنیگه اصل مطلب باش‌لنیب، یازیله‌دی. اگر بیر یازوو ینه بیر اداره‌گه یبیاریلماقچی بۆلسه، توشونچه‌سینی دفترچه‌نینگ صادره ورقیگه ثبت اېتیب، اۆشه ثبت قیلینگن سان و تاریخنی یازوونینگ یوقاری قسمی، اۆنگ تمانگه یازیله‌دی. رسمی اداری نامه‌لرده تاپشیریله‌دیگن شعبه دقیق و بېللی قیلینیب یازیله‌دی؛ مثال اوچون:

- معارف وزیرلیگی
- معلم تربیه‌لش ریاستی
- ایچکی ایشلر وزیرلیگی
- تهیه و تدارکات مدیرلیگی

اگر نامه بیر مدیریت‌گه تېگیشلی بۆلسه، اونده بیرینچیدن ریاستی و کېین ایسه مدیریتی یازیله‌دی؛ مثال اوچون:

تعلیمی نصاب انکشافی و درسلیک کتابلر تألیفی ریاستی
اداری مدیریت

رسمی نامه‌لرده وزیر، رئیس و مدیرنینگ آتلری یا تخلصلری ایتیلمه‌ی، تشـریفاتی سـؤزلر یازیلمه‌یدی.

رسمی اداری یازوولر باشله‌نیشیده حرمتلی، حرمت بیلن و شولرگه اؤخشش مؤدبانه سؤزلـر یازیلیب، کېین عادی صورتده اصل مطلب یازیله‌دی. اگر یازوولر باشقه دولت اداری مکتوبی‌نینگ جوابیگه یازیلسه، قوییده‌گی عنوانلر بیلن یازیله‌دی:

حرمت بیلن ع سان / تاریخ یا (سان..... تاریخ .....)ده ییباریلگن مکتوبینگیز جوابیگه:

عطف توجه ع سان / تاریخ یا (سان..... تاریخ .....) مکتوبینگیزگه:

ع سان / تاریخ یا (سان..... تاریخ .....) مکتوبینگیزگه قره‌ب:

مکتوب ییباریلیب جوابی کېلمه‌گنده، قوییده‌گیدېک یازیله‌دی:

حرمت بیلن ع سان / تاریخ یا (سان..... تاریخ .....) ده ییباریلگن مکتوب‌نینگ اېزیدن:

حرمت بیلن ع سان / تاریخ یا (سان.....تاریخ.....) ده ییباریلگن مکتوب تعقیبی‌گه:

یوقاریده‌گی بؤش یېرلرده ایلگری ییباریلگن مکتـوب‌نینـگ سـانی و تـاریخی یازیلـه‌دی. اداری رسمی مکتوبده قیین سؤزلر ایشله‌تیلمه‌ی، اصل مطلـب آچیـق- آیـدین سـاده جملـه‌لـرده یازیله‌دی. بونده‌ی نامه‌لرده موضوعدن آرتیق جمله‌لر کریتیلمه‌یدی. مطلبلر، انیق دلیل و تـؤغری سند اساسیده یازیلیشـی کېـره‌ک؛ چونکـه بونـده‌ی رسـمی مکتـوبلر سـند شـکلیده سـقلنه‌دی و کېلگوسیده ضرر یېتکزیشی ممکن.

رسـمی اداری مکتـوبلر اېسـه، اداره، شـرکت و اویوشـمه‌لـرده مخصـوص دوسـیه لـرده جایلشتیریلیب، سند صفتیده اسره ب قؤییله‌دی. شـونینگ اوچـون رسـمی مکتوبلرنینـگ تگیگـه

یازووچی‌نینگ بوتون آدرسی یازیلیشی کیره‌ک. اگر یازووچی شو اداره‌نینـگ رسـمی مأمورلریـدن بۆلسه، اونده ایشی و ایش جایی انیق یازیلسین.

یازوو شکایت نامه و ادعانامه بۆلسه، سۆکینچ و قۆپال جمله‌لر ایشله‌تیلمه‌ی، قلـم حرمتـی کۆزده توتیلیشی ضرور.

رسمی یازوولرده ایشله‌تیله‌دیگن کاغذ پاکیزه، ییرتیلمه‌گن، خط اوریلمه‌گن و مجغلنمه‌گـن بۆلیشی شرط دیر. رسمی حجتلرنینگ کاغذلری آق، اۆلچمی ۲۱ X ۱۰ یـا ۳۰ X ۲۱ سـانتیمتر بۆلسه قوله‌ی دیر. رسمی نامه‌لر هېچقچان کتابچـه ورقـی و یـا کیـر کاغذلرگـه یازیلمـه‌سـین. دعوتنامه، تبریکنامه و تسلیتنامه‌لر اېسه اۆلچمی کیچیک و قلین کاغذلرگـه یازیلـه‌دی. بونـده‌ی کاغذلر ایلگریدن چاپ بۆلیب، قرطاسیه دکانلریده قۆییلگن.

رسمی اداری یازوولر ایلگریدن بیر قتله بیتیله‌دی، کېـین دقـت بـیلن اۆقیلیـب، خطـالری تۆغری‌لنیب، قیته‌دن قۆلده، تایپ ماشینی یا کمپیوتر ده یازیله‌دی.

رسمی یازوونینگ قۆشیمچه (ضمیمه) سی بۆلسه، اونینگ سانی (تعدادی) اۆنـگ تمانـده، کاغدنینگ یوقاری سیده بیرچېتگه یازیله‌دی. سۆنگ عنوان و اوندن کېین سـطرلر اره سـیده‌گـی فاصله‌نینگ ایکّی برابریچه فاصله قۆییلیب، سۆنگ متن یازیله‌دی. یازوونینگ اۆنگ تمانیـده اوچ سانتیمتر و سۆل تمانیـده بیرسـانتیمتر فاصـله قۆییلسـین. یـازوو توگـه‌گنـدن سـۆنگ، سـۆنگّی سطرنینگ آخرگی سۆزی‌نینگ تگیگه حرمت بیلن، تشکرلر و باشـقه حرمـت سـۆزلر یازیلـه‌دی. اداغده مکمل آدرس بیتیلیب، اۆشه یېرده امضا قیلینه‌دی.

اکثر اداره‌لرده کاغذلر رسمی شکلده آلدین چاپ قیلینیب تیار قۆییلگن. اونده برچه آدرسـلر مکمل یازیلگن دیر.

رسمی نامه‌لر یازیلگندن کېین، اونینگ بیـر نقلـی و یـا فوتوکاپیسـی آلینیـب، مخصـوص دوسیه‌لرده قۆییلـه‌دی. اصـل مکتـوب ایسـتلگن اداره گـه ییباریلـه‌دی. نامـه‌نـی تسـلیم آلگـن کیشی‌نینگ آتی و امضاسی رسیدات دفتریگـه آلینـه‌دی و او مکتـوبنی قیـد وارده نمبـری‌نینـگ آلیشی ضرور دیر.

رسمی نامه‌لرده عامیانه سۆزلردن فایده‌لنمسلیک. تینیش بېلگیلری، پاراگراف و حاشیه‌لرنی رعایت قیلیش کېره‌ک.

ایستلمه (ایش عریضه‌سی نمونه‌سی):

بسمه تعالی

تاریخ......

حرمتلی معارف وزیرلیگی مقامیگه!

حرمت بیلن:

مین ارسلان بیک اؤغلی ایرکین، جوزجان ولایتی، درزاب اولسواللیگیدن من. اؤتگن ییلی کابل پوهنتونی، ادبیات فاکولته‌سی‌نینگ اؤزبیک تیلی و ادبیاتی بؤلیمیدن فارغ بؤلگنمن. تعلیمی نصاب انکشافی و درسلیک کتابلر تألیفی ریاستی‌نینگ اؤزبیک تیلی و ادبیاتی دیپارتمنتیده ایشگه کیریب، اؤلکه‌مگه خدمت قیلیشنی ایسته‌یمن. مقرر بؤلیشم اوچون بویروق بیریب، ممنون قیلگه‌یسیز.

حرمت بیلن

ایرکین (امضا)

اساسی توشونچه:

رسمی ادارەلرده ایکّی تور یازوو بار: بیری ایکّی دولت ادارەسی اۇرته سیده و ینه بیری ادارەلر بیلن بیرکیشی ارەسیده. ایکلەسی بیرخیل یازیلەدی، لېکن دولت رسمی ادارەلریگه یازیلەدیگن یازوولرده بېلگیلنگن یوریق کۆزده توتیلەدی. بونده آرتیقچه سۆز یازیلمەی، تۆغریدن- تۆغری اصل مطلب انیق یازیلەدی.

رسمی اداری یازوولر جدی و آچیق شکلده یازیلەدی. اونده هزل، مبهم، معناسیز و آرتیقچه سۆزلر ایشلەتیلمەی، مؤدبانه جملەلر بیلن بیردنیگه اصل مطلب باشلنەدی. رسمی اداری یازوولر اېسه، اداره، شرکت و اویوشمەلرده مخصوص دوسیەلرده جای‌لشتیریلیب، سند صفتیده اسرەب قۉییلەدی.

اگر یازوو شکایتنامه یا ادعانامه بۉلسه، سۆکینچ و قۉپال جملەلر ایشله تیلمەی، اونده آداب-اخلاق چېگرەسیدن چیقمەی، قلم حرمتینی کۆزده توتیش کېرەک.

فعالیتلر:

۱- بیری مکتب مدیریگه رخصت خطی و ینه بیری کسللیک خطینی یازسین.

۲- اۇقووچیلر کمیده اوچ گروەگه بۉلینیب، تورلی رسمی یازوولر، جملەدن: ایشگه کیریش اوچون ایستەگن وزیرلیککه بیر درخواست (عریضه)، مکتب مدیریگه رخصت آلیش اوچون رقعه، بیر فاکولتەدن باشقەسیگه تبدیللیک عریضەسینی یازسیلر، سۆنگ هر گروهدن بیر کیشی اۇز گروهی‌نینگ یازگن رسمی یازووینی تختەگه یازسین. خطالرینی باشقه گروهلر حرمتلی اۇقیتووچی یاردمیده تۆغری‌لسینلر.

۳- قوییده‌گی سۆزلرنی معنا قیلیب، جملەلرگه ایشلەتینگ:

سوء استفاده، چېت، محتوأ، حاشیه، تالار، تصنعی، اویوشمه، مجغلنگن، اۇلچم، اۇنگ، سۆل.

۴- اۇقیتووچی اۇقییدیگن متننی توزوک املا بیلن یازینگ. کېین یانمه-یان اۇلتیرگن اۇقووچیلر یازگن املالرینی بیر-بیرلریگه بېریب، خطالرینی تۆغری‌لسینلر.

اوی تاپشیریغی:

عالی تحصیلات اوچون خارجدن کېلگن بورسلرنینگ بیریگه آتینگیزنی ثبت اېتیش اوچون عالی تحصیلات وزیرلیگی‌گه عریضه یا اعلان بۉلگن بیر ایشگه کیریش اوچون عریضه و قیسقه شرح حالینگیز (CV)نی یازیب کېلینگ.

ایکّینچی بۆلیم:

۲- غیر رسمی یازوولر:

دۆستانه، عایلوی و خصوصی یازوولر، غیررسمی یازوولر قطاریگه کیره‌دی. بونده‌ی یازوولرنینگ موضوعی خصوصی مطلبلر، عایلوی مسأله‌لر، قرینداشلر و ارقه‌داشلرنی تۆی، مهمانلیک یا عزادارلیک مراسمی‌گه چارلش، کۆرگن واقعه‌لر حکایه‌سی و شونگه اۆخشش یازوولردن عبارت دیر. بونده‌ی یازوولر قوروق و رسمی شکلده یازیلمه‌ی، بلکه محبت و صمیمیت بیلن یازیلیشی، اۆقیبدیگن کیشی‌نینگ مهر- محبت، احترام، شفقت یا ساغینچینی قوزغه‌تیشی یا کۆپه‌یتیریشی کېره‌ک. بونده‌ی یازوولرگه اۆرینسیز تکلف، کېره‌کسیز دلیل- اثبات، اوزون مقدمه یازیش کېره‌ک ایمس، بلکه صمیمی، محبت و احترامدن تۆله تویغولرنی چیرایلی، توشونرلی و ساده سۆزلز و جمله‌لر بیلن یازیش ضرور دیر.

خط یا یازوونی آله‌دیگن کیشیلرنینگ شخصیتی و مقامیگه کۆره تورلی یازوولر تورلیچه یازیله‌دی، مثال اوچون:

- آته - آنه یا یاشی اولوغلرگه، حرمت بیلن
- اۆرتاقلرگه، اخلاص و دۆستلیکنی افاده‌لاوچی ایلیق سۆزلر بیلن
- اوکه- سینگیللرگه مهر، محبت و شفقت بیلن.

کیشیدن اینجیگن بۆلسنگیز، اونگه نامه یازیب، نامه‌ده اینجیش دلیلینگیزنی یومشاق جمله‌لر بیلن بیان ایتینگ.

بونده‌ی یازوولرنی هم رسمی یازوولردېک یازیلگندن کېین دقت بیلن اۆقیلیب، اصلاح قیلینگ، سۆنگ نامه یوزیدن چیرایلی خط بیلن کۆچیرینگ. نامه‌نینگ متنی توگتگندن کېین، سۆنگگی سطرنینگ آستیگه حرمتنی بیلدیره‌دیگن سۆزلرنی یازینگ و اونینگ آستیگه آتینگیزنی بیتیب، امضا چېکینگ (قۆل قۆیینگ). امضا آستی‌گه تاریخ و یازیلگن یېر آتینی هم یازینگ. بعضیلر نامه‌نینگ اۆنگ یوقاریسی یا سۆلیگه یازه‌دیلر. هرحالده تاریخنی یازیش مهم دیر.

آته‌گه یازیلگن خط نمونه‌سی:

بسم تعالی

تاریخ......

حرمتلی و سېویملی آته جانیم!

اسلام و علیکم و رحمة ا...... و برکاته!

الله تعالی درگاهیدن دایم ساغ، سلامت و بردم بؤلیشینگیزنی ایسته‌یمن. سیزگه اوزاق عمر بېریب، بیزلرنینگ باشیمیزدن سایه‌نگیزنی کم قیلمه‌سین. ییبارگن نامه‌نگیزنی بوگون دوشنبه، حمل آیی‌نینگ ۲۲ سیده اوچقون بای‌دن آلدیم. نامه‌نگیز قؤلیمگه یېتگنده همه‌نگیزنی کؤرگندېک بؤلیب، کؤپ قوواندیم. نامه‌نگیزنینگ جمله‌لری مېنی اؤزیگه تارتدی. هرقنچه که اونی اؤقیسم، ینه هم اؤقیگیم کېله‌دی. نامه‌نگیزنینگ هرسؤز و جمله‌سیدن محبت، نصیحت و تشویق ییلی اېسیب تورگن. سیزگه کؤپ فخرلنیب، یازگن سؤزلرینگیزنی بهاسیز اینجودېک یوره‌گیمده سقله‌یمن. ایتگن اؤگیتلرینگیزنی سیرغه‌دېک قولاغیمگه تاقه‌من. تشویقینگیز، عزمیم‌نی ینه- ده محکم و آدیمیم نی استوار قیلدی. آنه جانیم، اکه- اوکه‌لریم و آپه- سینگیللریم‌گه سلاملریمنی یېتکه‌زینگ.

حرمتلی آته جان!

یقین کونلرده اؤن ایکّینچی صنف امتحانلرینی اؤتکه‌زیب، توگته‌من. سیزنینگ کوشیشینگیز بیلن حاضرگچه همه صنفلرنینگ برچه مضمونلریدن عالی نمره‌لر آلیب کېلماقده‌من. بو صنف مضمونلریدن هم عالی نمره‌لر آله‌من، دېب امید قیله‌من. اؤن ایکّینچی صنف‌نی بیتیرگنیمدن کېین، کانکور امتحانی باشلنه‌دی. اگر رخصت بېرسنگیز، اوچ آی خدمتینگیزگه بارمه‌ی، شو یېرده کانکور امتحانی اوچون درس اؤقیماقچی من. کانکور امتحانینی اؤتکزگنیمدن سؤنگ، خدمتینگیزگه مشرف بؤله‌من. اولوغ تنگریم سیز و بوتون عایله‌میزنی اؤز پناهیده اسره‌سین!

مسافر اؤغلینگیز، اولوغ بېگ

فعالیتلر:

۱- درس متنینی دقت بیلن اۉقینگ، سۉنگ آنه‌نگیزگه یا عایله اعضالرینگیزدن بیریگه بیر نامه یازینگ! کېین ایکّی اۉقووچی اۉرینلریدن توریب، یازگن نامه‌لرینی اۉقیسینلر.

۲- اۉقووچیلردن ایکّی کیشی نوبتده تخته گه باریب، بیری اوکه‌سی، ایکّینچیسی بیر اۉرتاغیگه یازگن نامه‌سینی باشقه‌لرگه اۉقیسین.

۳- معارف وزیرلیگیگه معلم بۉلماق اوچون بیر عریضه یازینگ، سۉنگ بیرکیشی توریب، یازگن عریضه‌سینی باشقه‌لرگه اۉقیب بېرسین.

اوی تاپشیریغی:

هرکیم اۉز یقین اۉرتاغی‌گه بیر نامه یازیب کېلسین.

ییگیرمه سکّیزینچی درس

هدف:

۱- تحصیل رشته‌سینی تۆغری تنلشده جرأت، تفکر و تصمیم آلیش کوچیگه ایگه بۆلیش.

۲- تحصیل رشته‌سینینگ توغری و اۆزنینگ استعداد و ذوقیگه ماسلیگی مهملیگینی توشونیش.

تحصیل رشته‌سینی تۆغری تنلش

اۆقووچی بیرینچی کونی صنفده صنفداشلری بیلن چوکیگه اۆلتیریب، بیرینچی درسنی اوقیتووچیسیدن ایشیتگنده، بیرعالم فکر و اۆیلاوگه چومیلیب کیته‌دی. تیلک و آرمانلری مقدس شکلیده آنگیده کیچه‌دی. بیرینچی درس الفبا حرفلری بیلن باشلنه‌دی. تیریکچیلیک ایسه ینگیدن باشلنه‌دی. ینگی جهانده بیرینچی آدیم قۆییله‌دی. مکتبده، صنفداشلر و اۆقیتووچی بیرگه‌لیکده ینگی هدف و ایستکلرگه حرکت قیله‌دیلر.

باشلنغیچ دوره‌سی باله اوچون ینگی تیریکچیلیک‌نینگ باشلنیشی و علم وادی‌سیگه بیرینچی آدیم‌نی قۆییش دیر. باشلنغیچ دوره‌ده اۆقووچی سوادی چیقیشگه قیزیقه‌دی. ایرته بیلن اۆیدن حرکت قیلگنده، فکری درسنی بیلیش و اوی تاپشیریغی‌نی بجریش همده اۆقیتووچی‌نینگ توجه‌سینی اۆزیگه تارتیش دیر. اویده ایسه آته، آنه و اکه- آپه‌لردن یاردم تیلش دیر.

بیر اۆقیش ییلی اۆتگنده اۆقووچیدن ایلک مرته سیناو آلینه‌دی. بیلگی‌لنگن کونلرده سیناو پارچه‌سی ترقه‌تیلیب، اۆقووچی‌نینگ بیر ییللیک زحمت چیککنی تیکشیریله‌دی. اۆقووچی سیناو پارچه‌سینی حللب بیرگنده، نتیجه‌سینی صبرسیزلیک بیلن کوتیب توره‌دی. سیناو نتیجه‌سی مثبت بۆلگنده ایکّینچی صنفگه اۆته‌دی. ایکّینچی صنفده ایسه، ینگی ییل، ینگی صنف و ینگی اۆقیتووچی، جوده قیزیقرلی و قوانچلی دیر.

کونلر اۆتیب، ایکّینچی صنف، اوچینچی صنف...... استه سیکین آلتینچی صنف توگه‌یدی. در واقع باشلنغیچ دوره‌سی توگه‌یدی. بو دوره‌ده اۆقووچی‌نینگ سوادی چیقه‌دی و تورلی ساحه‌لرده معلوماتگه ایگه بۆله‌دی.

اۆقووچی یتینچی صنفگه یتگنده اۆزینی کۆرسه‌تیشگه اینتیله‌دی و شو باعث، باشقه اۆقووچیلر بیلن بیلله‌شووگه باشله‌یدی. اۆز آلدیگه، نیمه اوچون اۆقوو یازووده کوشش قیلمه‌یمن، نیمه اوچون صنف‌ده بیرینچی بۆله‌آلمه‌یمن، دیب اۆیلیدی. انه شو پیتلرده اۆقووچی‌ده یوزلرچه

سۆراق تاپیله‌دی. بو دوره‌ده اۆقووچی سینچکاو بۆلیب، هرنرسه حقیده سۆره‌یدی و استه سېکین جامعه‌ده کۆرینماققه باشله‌یدی و جامعه ایشلریده هم آز- آز سهم آله دی. آته- آنه‌سی بیلن ایشلرده سهم آله‌دی. اېندی هر نرسه حقیده تحلیل و بررسی قیله‌آله‌دی. آته- آنه‌سیگه نظر بېره‌آله‌دی.

تۆقیزینچی صنفگه یېتگینچه اۆقووچی روحی و جسمی نقطه نظردن کوچیه‌دی. بو دوره‌ده اۆقووچی اۆزی تصمیم آلاله‌دی، صنفداشلری و اوقیتووچیسی بیلن یخشی روش و علاقه اۆرنته‌آله‌دی.

اۆقووچی اۆنونچی صنفگه کېلگنیده، برچه مسؤلیتلریگه متوجه بۆله‌آله‌دی. اۆنینچی، اۆن بیرینچی و اۆن ایکّینچی صنف اۆقووچیگه حساس و سرنوشت ساز دوره دیر. بو دوره‌ده اونینگ شخصیتی انچه شکللنه‌دی. اېندی اۆقووچی اۆزی اېرکین تصمیم آلیشگه هم قادر. حتی اۆقیتووچی‌نینگ بېره‌دیگن درسیگه قۆشیلیب، اۆز نظرینی اَیته‌آله‌دی. اۆقیتووچی بیلن اېرکین بحثلشه‌آله‌دی. اویده هم آته- آنه‌سی بیلن یاردملشه‌آله‌دی. آز آزدن مسؤولیت یوکی آرتیله‌بېره‌دی. اجتماع‌ده اۆز اۆرنینی تاپه‌آله‌دی و اۆزیگه بیر شخصیت قایل بۆله‌آله‌دی. اېندی بوکیچیک اېمس، آته- آنه و جامعه‌نینگ ایستگی اوندن کۆپ دیر. حتی مجلسلرده اوندن مشوره آلینه‌دی. تیریکچیلیکده باشقه‌لر اوندن فکر و مشوره سۆره‌یدیلر.

اۆن ایکّینچی صنف‌نینگ سۆنگیده، کانکور امتحانی‌نینگ دغدغه‌سی تاپیله‌دی. هرکونی فکر و اۆییده کانکور امتحانی دیر. انه‌شو پیتلرده اۆقووچی دقت بیلن تصمیمی‌نی آلیشی کېره‌ک. ایلگریدن اۆیلب، آته- آنه‌سی بیلن و اَیریم یقین اۆرتاقلری بیلن مشوره قیلیشی لازم. مشوره‌سینی نهایی قیلگندن سۆنگ، اۆز علاقه و استعدادیگه کۆره اۆقیش رشته‌سینی تنله‌سین. حاضر اۆقووچی اۆزی یاقتیره‌دیگن رشته‌نی بیله‌دی. بونده‌ی حالت بیر قتله کېله‌دی. بو مرحله‌ده آزگینه غفلت، جبران‌سیز ضرر کېلتیریشی ممکن. کېین هرقنچه پشیمانلیک قیلینسه فایده‌سی یۆق. بو باره‌ده هیچکیم‌نینگ بو یروغیگه اعتبار بېرمه‌ی، فقط اۆز علاقه و استعدادینی کۆزده توتسین. تحصیل رشته‌سینی پۆل قۆلگه کېلتیریش اۆچون اېمس، بلکه اۆزی‌نینگ علاقه و استعدادیگه کۆره یېتوک متخصص و اۆلکه و خلق خدمتگاری بۆلیش اوچون تنله‌سین.

سعدی‌نینگ گلستانیده شونده‌ی بیرحکایه بار:

"بیر پادشاه اۆغلینی معلم آلدیگه اېلتیب قۆیه‌دی. اوندن اۆغلیگه علم اۆرگتیش‌نی ایسته‌یدی. نېچه مدتدن سۆنگ پادشاه معلمی بیلن اۆغلینی آلدیگه چارله‌یدی. استاد حضوریده

اۆغلیدن سۆراق قیلیشگه باشله‌یدی. اۆغلی آغزی بیلن سۆراقلرگه جـواب بېریـب، لـېکن ایـاغی بیلن یېرگه خط چیزیشگه مشغول بۆله‌دی.

پادشاه، مېن بونی قیزیقرلی رشته‌سینی تاپدیم، دېب اونینگ قۆلیدن توتیب بیر رسام‌نینـگ آلدیگه شاگرد قۆیه‌دی. کېین شـو اۆغلـی رسـاملیک فنیگـه تـانیقلی و مشهورکیشـیلردن بیـری بۆله‌دی".

بنابرین، اۆقووچیلر اۆز علاقه و استعدادیگه یره‌شه رشته‌نی تنلشلری کېره‌ک. آته- آنه هم اۆغلیگه اونینگ علاقه‌سی بۆلگن رشته‌سینی تنلشگه اجازه بېرسینلر و جبـری صـورتده اۆزلریگـه یاققن رشته‌نی تنلشگه بویورمه‌سینلر. اۆغیللری بیلن مصلحتلشیب، اولر یـاقتیره‌دیگـن رشـته‌نـی تنلشلریگه کمک قیلسینلر.

اساسی توشونچه:

اۉقووچی تحصیل رشته‌سینی تنلشده همه‌دن آلدین آته- آنه و یخشی اۉرتاقلری بیلن مشوره قیلسین. مشوره‌سی نهائی بۉلگندن کېین، مشوره‌لرنی کۉزده توتیب، یاقتیرگن رشته‌نی تنله‌سین. بونده آز غفلت قیلینسه. جبران‌سیز ضررگه دوچ کېله‌دی. سۉنگ هرقنچه پشیمانلیک قیلسه، هم فایده‌سی یۉق. تحصیل رشته‌سینی تنلشده هیچکیم‌نینگ بویریغی‌نی کۉزده توتمه‌سین، بلکه اۉزی قیزیقرلی رشته‌نی تنلسین. آته- آنه هم اۉغلیگه اۉزی یاقتیره‌دیگن تحصیل رشته‌سینی تنلشگه اجازه بېرسین.

فعالیتلر:

۱- هر بیر اۉقووچی اۉزیگه یاقفن تحصیل رشته‌سینی تنلب یازسین. بو تحصیل رشته‌سینی نیمه اوچون تنلگنی حقیده دلیللرینی یازسین. سۉنگ تۉرت اۉقووچی نوبتده توریب یازگن جمله‌لرینی باشقه‌لرگه اۉقیسین.

۲- کانکور امتحانی حقیده معلوماتی بار اۉقووچیلردن اوچ کیشی نوبتده تخته‌گه اۉتیب، مثالینی تخته‌گه چیزسین: کېین کانکورامتحانی‌نینگ پارچه‌سی قنده‌ی حل بۉلیشینی، باشقه‌لرگه ایتیب بېرسین.

۳- قوییده‌گی سۉزلرنی معنا قیلیب، مناسب جمله‌لرده ایشله‌تینگ:

تیلک، وادی، باشلنغیچ دوره، سواد، علاقه ده بۉلیش، کانکور، کوتماق، قووانچ، توگللش، سینچکاو.

۴- اۉقیتووچینگیز اۉقیگن متننی تۉغری املا بیلن یازینگ. و یانمه-یان اۉلتیرگن اۉقووچیلر بیر- بیری‌نینگ املاسینی تېکشیریب، خطالرینی توزه‌تسین.

اوی تاپشیریغی:

کانکور امتحانیده قیسی رشته‌نی تنلشی و اوشبو رشته تحصیلینی توگتگنده، اۉلکه‌ده قنده‌ی خدمت قیلیشی حقیده بیر مقاله کتابچه‌لر ینگیزگه یازیب کېلینگ.

ایکّینچی بؤلیم:

۱- جامعه‌ده بیر محصل قنده‌ی اخلاققه ابگه بؤلیشی کېره‌ک؟ بو حقده ۵-۷ سطرلیک بیر مضمون یازینگ، کېین یازگن مضمونینی ایکّی اؤقووچی نوبتده توریب اؤقیسین.

۲- اؤقووچیلردن ایکّی کیشی نوبتده توریب، اگر پوهنتون‌نی اؤقیب توگتسه، جامعه‌ده نیمه خدمت قیلیشی حقیده سؤزلسین.

۳- اؤن اؤقووچی نوبتده توریب، یاقتیره‌دیگن رشته‌سینی تخته‌گه یازسین و نیمه اوچون بو رشته‌گه قیزیقّنینی باشقه‌لرگه ایتسین.

۴- هرکیم اؤز اختیاریچه بیرار رباعینی تنلب، اونینگ مضونی حقیده ۳-۴ سطرلیک مطلب یازسین.

۵- هرقطاردن بیر کیشی توریب، تنله‌گن شعری و اونینگ توضیحی‌نی باشقه‌لرگه اؤقیسین. باشقه‌لر او حقده فکر بیلدیرسینلر.

اوی تاپشیریغی:

"بیر ییگیت‌نینگ جامعه تؤغریسیده قنده‌ی مسؤلیتی بار؟" شو حقده بیر مقاله یازیب کېلینگ.

لغتلر:

- ساربان: تېوه‌چی، تېوه‌نی ییته‌لاوچی
- قمله‌ماق: چؤکتیرماق
- بؤته‌لاق: تیلاق
- نارفراق: ایریلیق عذابی
- سینه: بو یېرده آنه کؤکره‌گی
- یاغمه: تلان- تاراج، بو یېرده ایسیق عذابی کؤزده توتیلگن.

هر گروه‌دن ایکّی اؤقووچی نوبتده توریب، قؤییده‌گی شعرنی دیکلمه طرزده اؤقیسین:

آنم

طاق عـرش‌نینگ زینتی خلقت کتابی دور آنـــم
کاینات معماری‌نینگ اؤلمس حسـابی دیر آنـــم
صفحه صفحه بارلیک گلـزاری‌نینگ گُلچین‌لری
للبقی داســـتانی‌نینگ خـــوش انتخابی دیر آنم
کهنه دنیاده تیریکلیک باغی‌نینگ بوسـتانی‌نینگ
خـــوش نسـیم آب و هــواسی آفـتابی دیرآنم
غنچه غنچه، برگ برگ باغـــی ارم گلدسـته‌سی
تازه فـــردوس شـــبنمی جـنت گلابی دیر آنـــم
بیر توگنمس تمتنیق مهر و محبت چشـــمه‌سی
یلتیراق عشـــق دېنگیزی‌نینگ دُرّ نابی دیر آنـم
جـــانی جانیمه تاقیلگن آه دېسـم جانیم دېگه‌ی
مېنگه کېلگن درد و غم‌لرنینگ عـــقابی دیر آنم
باش اوچـــومـــده کېچه‌لـر الله بلم‌لر نغمه‌ســـی
کـؤزلریم‌نینگ اویقوســـی مستانه خوابی دیر آنم
ســـاغلیگیم‌نینگ یانیده بیمارلیگیم‌نینگ قاشـیده
محنت و راحـــتلریم‌نینگ هـــمرکابی دیر آنـــم
کؤکره‌گیگه یاره آچـــسم قانلری آق سـوت بؤلر
ســـېوگی معـــراجیده کـــؤنگیل انقـلابی دیرآنم
بختیارلیک موتلولیک جنت هـــواسی سېن بیلن
سېن‌ســـیز اؤتگن لحـظه‌لر دوزخ عذابی دیر آنم
سېنده دیر مهر و محبت بیزده دیر شـرمنده لیک
ناغه‌لیک دردی کؤنگیل‌نینگ اضـــطرابی دیر آنم
قیسی حقینگنی ادا قیلماققه بار اوچقون ده مجال
خـــاک پایینگ بؤســـه‌سی کعبه ثوابی دیر آنم

۲- یوقاریده‌گی شعردن سکّیز بیتینی نثرگه ایلنتیریب بیـر ورقـقـه یازینـگ، سـؤنگ هرگروهـدن ایکّی کیشی نوبتده توریب یازگنلرینی باشقه‌لرگه اؤقیسین.

لغت نامه

آچون: جهان، دنیا

آلتون اؤرده: قبچاق دشتیده‌گی قدیم ترکلر دولتی‌نینگ پایتختی.

ابد: اداققه یېتمس زمانه، نهایتی یۇق زمان، همیشه، دایم

اتاقلی: بیرارساحه ده نام چیقرگن، دانگدار، شهرت قازانگن

اتمه: علم و فن، تخنیک یا صنعت‌نینگ معین ساحه‌سیگه عایدتوشونچه‌نی نـاملاوچی سـۇز یـا سۇز بیریکمه‌سی

اتنیک: قومی، قبیله‌یی

ارداقلی: هرقنچه ارداقله‌سه ارزییدیگن، محترم، حرمتلی

اره‌لشماق: بیر- بیریگه قۇشیلیب کېتماق

ازل: باشله نیش وقتی نامعلوم، ابتداسی یۇق زمان

استرانومی: نجوم علمی

استیلا: اۇزگه یورتنی قورال کوچی بیلن باسیب آلیش، تصرف اېتیش، ضبط قیلیش

اعتبار: بیرارکیمسه یا نرسه گه قره تیلگن دقت، فکر، نظر

افراط: آرتیق درجه ده کۇپ، حددن تشقری کۇپ

اقبال: بخت، سعادت، طالع

الغاو- دالغاو: نظم‌سیز، ترتیب‌سیز

المشماق: ادش بۇلیب قالماق، بیر-بیری‌نینگ اۇرنینی اېگلله‌ماق، اۇزگرماق.

امطار: یاغمیر

انقراض: توگش، آخربۇلیش، بیتیش، نابودبۇلیش، اۇرته دن کېتیش

اوچماخ: دوزخ

اوروغ: تیره، قبیله، تبار

اولکن: جوده کتّه، بویوک، حجمی بی اندازه ییریک

اولوش: سهم، حصه

اونوملی: ثمره‌لی، مۇل حاصل بېره دیگن

اویلنماق: ازدواج قیلماق

اۉتینچی: اۉتین تیارلب ساتیش بیلن شغلّلنه دیگن کیشی

اۉزگی: اۉزنیکی، تانیش آدم، قوم-قرینداش

اۉتکیر: یخشی کېسه دیگن، کېسکیر، تیغی تېز

اۉلچم: نرسه‌لرنینگ حجمی یا کتّه- کیچیک‌لیگینی بېلگیلاوچی

اۉنگ: راست تمان، قرشی تمان

اۉیلنماق: فکر قیلماق

اۉیمه کار: تخته، گچ، مرمر و شو کبیلرگه اۉییب نقش سالووچی استا، حکاک

ایپاس: حماسه، داستان، ادبی ژانرلرنینگ بیر توری

ایخچم: کۉرینیشی یا توزیلیشی بېجیریم، توزوک، مناسب، قیسقه

ایز: بېلگی، نشانه، آیاق یا قۉلدن قالگن اثر، پیرولیک

ایزگو: خیرلی، ثوابلی، یخشی

ایستک: خواهش، میل؛ آرزو

ایلدیز: اۉسیملیک و درختلرنینگ یېر آستی قسمی؛ تامیر، ریشه

ایلغار: آلدینگی صفده بارووچی؛ بیرینچی اۉرینده‌گی، پیشقدم

اینجو: مروارید، دُر

اېپیک: حماسی اثر، داستان

اېرک: اختیار، اېرکینلیک.

اېگری: قییشیق، ناتۉغری، بېجا.

اېل: معلوم یورتگه منسوب اهالی، مردم، خلق، اولوس.

اېلت: اېل، خلق، قبیله، یورت، دیار.

باسقیچ: شاتی‌نینگ هربیر پاغانه یا پلّه سی، مرحله، ترقیات‌نینگ هر بیر پاغانه سی.

باسیم: بیرار جسمگه توشگن زور، آغیرلیک، کوچ، فشار.

باش پناه: یشش اوچون جای، اوی، تیریکچیلیک قیله دیگن جای.

باشلنغیچ دوره: بیرینچی دوره، باشلنگن دوره.

باطن: ذهن، ضمیر، کۉزدن یشیرین ایچکی تویغو-کوچ

بالته: یغاچنی چاپیش و سیندیریش اسبابی، تبر.

بدیعی: واقعلیکنی نفیس هنرلر واسطه‌لری آرقه‌لی تصویرلاوچی، هنری، ینگی و تازه هنری اثر
بدیعیلیک: ادبیات و هنرده ینگیلیک، بدیعی سؤزی‌نینگ بېلگی آتی.
برماق: قؤل و آیاق پنجه‌سی‌نینگ بېشته حرکتچن قسمیدن هر بیری.
برماق وزنی: هجایی وزن، اؤزبېک شعری‌نینگ فولکلوریک وزنی
بزم: بیره‌م، عیش و عشرت مجلسی
بوزغونچ: نیتی یمان، باشقه‌لرنی یمان یؤلگه باشقرووچی.
بوزماق: پرچه‌لب یا قؤپاریب یا اغده‌ریب یؤق قیلماق.
بؤزه: برنج، تریغ و شوکبیلردن آلینه دیگن شراب.
یؤل قطعیدا: یؤلنی قطع قیلیش، سفر دوامیده.
بؤیین اېگماق: تسلیم بؤلیش، پیرو اېتیش.
بیتیم: اؤزارا کېلیشوو، تؤختم، عهدلشوو، قرارداد.
بېزه‌ماق: آرایش قیلماق، یسه‌ماق.
بیلیم: علم و فن‌نینگ معین ساحه سیگه عاید معلوماتلر و تجربه‌لر مجموعی، علم.
بیلیمسیز: معلوماتی یؤق کیشی، علمسیز، نادان.
بیلیملی: بیلیمدان، کؤپ بیلیمگه اېگه بؤلگن کیشی.
بېللی: معین، آشکار، کؤرینیب تورگن، عیان.
پارلماق: یارقین، روشن یانماق
پاغانه: زینه- شاتی کبیلرنینگ آیاق قؤیب چیقیله‌دیگن و توشیله‌دیگن پایه‌لری، ترقیات مرحله‌سی
پرسوناژ: بدیعی اثرده‌گی هر بیر سیما یا شخصیت، سینما و تیاترده نقش اجرا اېتووچی هر بیرشخص.
تأثیرچن: تېز تأثیرلنه‌دیگن؛ حساس، تأثیر قیله‌آله‌دیگن.
تالان- تاراج: چور یاییلماق و چپاول، یغما، اوروش یا تؤپالانده اؤزگه مالینی رخصتسیز آلیب قاچماق.
ترغیب: مایل قیلیش، قیزیقتیریش، رغبتینی آشیریش.
ترقاق: ترقلگن، بیرلشمه‌گن، اتفاقسیز.
ترقه‌ماق: جمعیتدن اجره‌لماق، پراکنده بؤلماق، ساچیلماق.

ترماق: شاخه، شعبه، یۊل، بۊلیم

ترنم: کویله‌ماق، ترانه و قۊشیق اۊقیماق، کویگه سالیب ایتماق.

تصنیف: تألیف، یازیش، ترتیبگه سالیش.

تصنیف‌لماق: تألیف قیلماق، تصنیف قیلماق، صنفلرگه اجره‌تماق.

تعصب: بیرار فکر، طریقت، مذهب، نژاددن قتّیق طرفدارلیک قیلیش و باشقه‌لرنی کمسیتیش.

تعلق: تېگیشلی، علاقه، باغله‌نیش.

تلاطم: طوفان، تۊلقون‌لنیش.

تنله‌ماق: سره‌لب کېره‌گینی، ماسینی، خواهله‌گنینی آلماق، سَیله‌ماق.

اۊرتاق: دۊست، یار، قره‌شلری یقین کیشیلر، بیر- بیری بیلن یخشی علاقه ده بۊلگن کیشیلر.

توس: رنگ، بۊیاق‌نینگ بیر- بیریدن کۊرینیش جهتدن فرق قیله دیگن هربیر ایریم توری.

توشکونلیک: مأیوسلیک، امیدسیزلیک، انقراض، زوال.

توکّل: اۊز ایشینی خداگه تاپشیریش، کۊپ اۊیله‌مه‌ی خدا و اولیا یاردمیگه ایشانیب هر ایشنی باشلش.

توگلله‌ماق: توگتماق، آخریگه یېتکیزماق، بیتیرماق.

تون: کېچه

تۊختم: بیرار قرار یا فیصله گه کېلیش، کېلیشوو.

تۊلیق: تۊلگن، تۊلدیریلگن، تۊله.

تیریشقاق: هر قنده‌ی ایشگه یوره‌کدن حرکت قیلووچی، تینمه‌ی ایشله‌یدیگن.

تیکله‌ماق: قورماق، بنا قیلماق. بوزوق نرسه‌نی توزه‌تماق، تیککه قیلیب قۊیماق.

تیلیک: نرسه‌لرنینگ اوزون- اوزون کېسیلگن هر بیر بۊله‌گی.

تېر: تېری آستیده‌گی بېزلر یاردمیده اجره‌لیب چیقه‌دیگن سویوقلیک.

تېکین: عوضیگه پول یا بیرار نرسه طلب قیلمه‌یدیگن، پولسیز یا اجرتسیز ایشلش یا نرسه‌نی آلیش.

تېگماق: بیرار نرسه‌گه یانمه- یان یا اوچمه- اوچ کېلیب تقیلماق، یاپیشماق، تعلق تاپماق.

جامع: ییغووچی، تۊپلاوچی، تۊلیق، کامل.

چاپر: مهم و شاشیلینچ خبرنی یېتکزیش اوچون یوباریلگن آتلیق، قاصد.

چاغیر: شراب

چاغی: تخمیناً، قریب، چمه سی.
چقیریق: چقیروو آوازی، چارلش، دعوت.
چیت: پخته تاله سیدن تۏقیلگن رخت.
چیگل: اوچینی تاپیب بۏلمه‌یدیگن، قیین، اۏره‌لیب کېتگن، توگون توشگن.
چیدم: آغریق، قیغو، قیینچیلیک و شو کبیلرگه صبر- طاقت، برداش.
چېچک: گُل
چېگره: حد، حدود، سرحد
حظیره: قبرستان
خلعت: بویوک کیشی تمانیدن بیراوگه جایزه و انعام طریقه سیده بېریله‌دیگن تیکیلگن جامه، کییم.
دیداکتیک: تعلیمی و تربیه‌وی، نصیحتچی، اۏگیت بېرووچی، تعلیم و تربیه متخصصی.
دیموکراتیک: مردم حاکمیتی یا دیموکراسی قاعده‌لریگه معتقد.
رزم: اوروش، جنگ.
رنسانس: ترقی و تمدن‌نینگ اویغانیش و قیته توغیلیش دوری.
روضه: باغ، زیارت.
ریا: باشقه‌لرنی الده‌ماق اوچون یلغاندن اۏزینی یخشی و پاک قیلیب کۏرسه‌تیش، منافقلیک.
ریاض: جنت، باغ.
ریاضت: نفس پاکلیگی و یخشی اخلاقنی اېگللش اوچون رنج چېکیش، پرهیزگارلیک.
ریالستیک: حقیقتگرالیک، واقعیتگه سوینگن، واقعی‌لیککه اساسلنگن.
زبده: هرنرسه‌نینگ سره‌سی یا خلاصه‌سی، تنلنگنی، سیلنگنی.
ژورنالیست: مطبوعات و نشریات‌نینگ متخصص ایشلاوچیسی.
ژورنال: کتب یا مجموعه شکلیده چاپ اېتیله‌دیگن وقتلی نشریه، مجله.
سقله‌ماق: احتیاط بیلن ارداقلب اسره‌ماق، یۏق بۏلیشدن اسره‌ماق.
سلبی: منفی، رد، یمان.
سلماق: آغیرلیک، توتگن اۏرین، نفوذ، موقع.
سنچیق: اوچی اۏتکیر نرسه سنچیله یاتگندېک تویوله‌دیگن آغریق، سینه و بغل کسللیگی.
سوروک: قوی- اېچکیلرتوده یا گله‌سی؛ رمه.

سوژه: ادبی و هنری اثرلرده‌گی موضوع و مضمون، غایه.
سؤل: چپ
سیلجیماق: تورگن جاییدن قؤزغلماق، سوریلماق، جیلماق.
سیلجیش: سیلجیماق فعلی‌نینگ ایش آتی، یخشی تمانگه اؤزگریش، آلغه باریش.
سینتکسیس: نحو، جمله‌لر ماهیتی و توزیلیشیدن سؤز یوریتووچی ادبی بیلیم.
سینچکاو: هربیرنرسه نی ایپیدن ایگنه‌سیگچه اؤرگنووچی، هربیرنرسه گه اعتبار بېرووچی؛ دقیق.
شودرینگ: شبنم.
ضبط: اېگلله‌ماق، اؤزتصرفیگه کېلتیرماق.
ضمیر: باطن، ذهن، انسان کؤنگلیده‌گی تویغو-راز، یوره‌کده یشیریلگن سِر.
طرّه: ساچ‌نینگ اؤریمی، گیسو
طغرا: مُهر
عالی اؤقوو: عالی تحصیلات.
عتیقه: اېسکی، قدیمگی، انتیک.
عرق: نژاد، رگ، ریشه، نسل و نسب.
عرقچی: عرقچیلیک سیاستینی یوریتووچی، نژادپرست.
عکسینچه: کوتیلگنگه بوتونلی ضد حالده، برعکس.
فدراسیون: بیرنېچه مملکت‌نینگ بیرلشووی؛ بیر نېچه ایالت‌نینگ اتحادی، بیرلشگن ایالتلر.
فراش: فرش تؤشاوچی؛ نوکر، عدلیه یا عموماً دولت اداره‌سی مأموری.
فونولوژی: آوازشناسلیک، تاووشلر یا صوتلرنی مطالعه قیلووچی بیلیم.
قانیقماق: قناعت حاصل قیلماق؛ ایشانماق، ایشانچ حاصل قیلماق.
قره مه- قرشی: بیر- بیریگه تؤغری کېلمه‌یدیگن، بیری ایکّینچیسینی رد اېته دیگن، ضد، خلاف.
قمشماق: بیرارتأثیر نتیجه سیده اؤزفعالیتینی یؤقاتماق، قابلیتی کوچسیزلنماق(تیش و کؤز حقیده).
قورووچی: قوریلیش ایشچیسی، بنا.

قورولتای: اۋتمیشده مغول و بعضی تورکی خلقلرده دولت اهمیتیگه اېگه بولگن کتّه ییغیلیش، مجلس.
قورماق: تورلی قوریلیش موادی یاردمیده بنیاد اېتماق، برپا قیلماق.
قوریلماق: قورماق فعلی‌نینگ مجهول نسبتی.
قوریلیش: قوریلماق فعلی‌نینگ حرکت نامی، قوریش ایشلری آلیب باریله‌یاتگن جای.
قووانچ: سېوینچ، شادلیک، خرسندچیلیک.
قیرغین: کۆپلب کیشیلر قیریله‌دیگن اوروش، قتل عام.
قیسقه: اوزون بۆلمه‌گن، مختصر، کلته.
قیغو: الم، غم، غصه، درد.
قیغولی: باشیگه مصیبت توشگن، قیغو تارته‌یاتگن، غم چېکه‌یاتگن.
کمیسیون: مخصوص تاپشیریقنی بجریش وکالتیگه اېگه بۆلگن دایمی یا وقتینچه مدتگه توزیلگن بیر نېچه شخصلردن عبارت هیأت.
کوتماق: ضرور بۆلگن نرسه یا شخصلر کېلیشیگه امید قیلیب، معلوم وقت بیرار جایده تورماق، منتظربۆلماق، کېله‌یاتگن شخص‌نینگ استقبالیگه چیقماق.
کون کېچیریش: تیریکچیلیک قیلیش.
کوموش: نقره، آق- کۆکیش رنگلی قیمت‌بها کیمیاوی عنصر.
کوی: موسیقی اثر، اشوله؛ آهنگ.
کۆچماق: یشش یا ایشلش جایینی اۆزگرتیرماق، بیرجایدن باشقه جایگه اۆتماق.
کۆچیرماق: کۆچماق فعلی‌نینگ آرتتیرمه نسبتی.
کېچینمه: انسان‌نینگ روحی حالتیده یوز بېره‌یاتگن حس- تویغولر، اۋی- خیاللر.
کېنگ: اېنی کتّه بۆلگن؛ اېنلی، بردار.
لیرا- ایپیک: تغزل و حماسه، غنایی و حماسی
لیریکه: تغزل، حس- تویغولرگه اساسلنگن ادبیات.
مجال: طاقت، قوت، اقتدار، امکان، فرصت.
مرثیه: بیر آدم‌نینگ وفاتی مناسبتی بیلن یازیلگن ماتم شعری.
مسلط: غالب چیققن، تسلط حاصل قیلگن.
مطایبه: هزل، شۆخلیک.

مقتنماق: مقته‌ماق فعلی‌نینگ اؤزلیک نسبتی.

مقتنچاق: اؤزینی مقته‌یدیگن، مقته‌نیشنی یخشی کؤره‌دیگن.

مکافات: قیلنگن خدمتلر یا اېریشیلگن موفقیتلرگه بېریله‌دیگن جایزه.

ملال: سیقیلیش، غم، غصه.

منگله‌ی: پیشانه

منگو: ابدی، دایمی، بیرعمرگه.

میجغاو: بیرار ایشنی جرأت بیلن قیلمه‌یدیگن.

میجیغله‌ماق: اېزیب میجیغ قیلماق.

میراب: کتّه اریق یا نهردن سوونی تقسیملب بېره‌دیگن شخص.

میریقماق: نهایت درجه ده قانماق، قانیقماق، تؤیماق.

هارغین: تالیققن، چرچه‌گن حالتلی.

هلال: ینگی چیققن آی، اوچ- تؤرت کونلیک اېگری کؤرینیشده‌گی آی.

هیکل: مجسمه، پیکر، اندام.

یالغیز: بیرارته هم شریکی یؤق، بیر اؤزی، یکّه و یگانه.

یالغیزلماق: یکه‌لب قؤیماق، یالغیز قؤیماق.

یالقین: یانه یاتگن نرسه‌دن کؤته‌ریله‌دیگن اؤت؛ النگه؛ شعله.

یاووز: اؤته کېتگن ظالم، بیرتقیچ، رحم قیلمه‌یدیگن.

یاووزلشماق: یاووز بؤلیب بارماق، یاووزلیگی آرتماق.

یستماق: چیرایلی بویوملر، بېزه‌کلر بیلن کؤرکم قیلماق؛ یسنتیرماق، بېجه‌ماق، بېزنتیرماق.

یسنماق: اؤزیگه آرا بېرماق، ینگی قیمت بها کییملرینی کییب، تاقینچاقلرینی تاقماق.

یقُّال: انیق، روشن، آشکار

یلقاو: ایشلشنی یاقتیرمه‌یدیگن، ایش یاقمس، دنگسه

یللیغلنماق: یره‌لنماق.

یوریشماق: ایشی اؤنگیدن کېلماق، طالعی چاپماق.

یوزلنماق: بیرار کیمسه یا نرسه‌گه یوزینی قره‌تماق، اونگه تمان اؤگیریلماق، قره‌ماق.

یوکسلماق: بلندکؤتریله بارماق، اؤسماق، رواجلنماق، کمالگه اېریشماق.

یولماق: سیلتاو بیلن تارتیب اوزیب یا سوغوریب آلماق.

يۋريق: ايش- حركت طرزى، چاره، تدبير، يۋل.

ياو: اوروش حالتيده‌گى قرشى تمان، دشمن.

ييرتماق: تارتيب، جيريب، اوزيب بۋلكلرگه اجرتماق.

ييرتيق: ييرتيليب كېتگن، ييرتيلگن.

ييريک: حجمى، اۋلچملرى كتّه.

ييغيندى: بيرتورلى نرسه‌لرنينگ بيرجايگه تۋپلنگن حالتى، تۋپلمى، مجموعى.

يېتيلماق: پيشيب يېتماق، پيشماق.

يېنگماق: غالب چيقماق، غلبه قازانماق، رقيبنى مغلوبيتگه اوچره‌تماق، اوستون چيقماق.